МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

Філологічний факультет

Кафедра історії та культури української мови

МОДИФІКОВАНІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ З СОМАТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ ЯК ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЗЗСО (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ГНАТА ХОТКЕВИЧА ТА ЛЕСЯ МАРТОВИЧА)

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:
здобувачка 601 групи
спеціальності 014 Середня освіта,
ОПП Українська мова та література
Романюк Тетяна Любомирівна
Науковий керівник: канд. філол. наук,
доц. Філіпчук М. В.
Рецензент _____

До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол №____ від _____ 2023 р.
Зав. кафедрою _____ проф. Колесник Н. С.

Чернівці – 2023

АНОТАЦІЯ

Романюк Т. Л. Модифіковані фразеологічні одиниці з соматичним компонентом як об'єкт вивчення на уроках української мови у ЗЗСО (на матеріалі творів Гната Хоткевича та Леся Мартовича).

У кваліфікаційній роботі комплексно досліджено модифіковані фразеологічні одиниці з соматичним компонентом, узагальнено погляди дослідників щодо їх класифікації. На багатому фактичному матеріалі, дібраному з творів Гната Хоткевича та Леся Мартовича, схарактеризовано роль іменникових, прикметникових, займенникових, дієслівних та прислівникових компонентів у творенні модифікацій. Проведено класифікацію модифікованих фразеологічних одиниць із соматичним компонентом, з'ясовано види модифікацій: заміна традиційного компонента, інновації-додавання, фразеологічна деривація, фразеологічний еліпсис, фразеологічна контамінація, комбіновані модифікації. Серед інновацій-додавань виокремлено препозитивні, інтерпозитивні та постпозитивні. Комбіновані модифікації розподілено на 7 різновидів.

Висвітлено особливості вивчення модифікованих фразеологічних одиниць у ЗЗСО, проаналізовано тренувальні вправи у підручниках з української мови із використанням модифікованих фразеологізмів як ілюстративного матеріалу, розроблено виховний захід «Пізнай фразеологічне багатство української мови», приурочений Дню української писемності та мови.

Ключові слова: *фразеологічна одиниця, модифікація, модифікована фразеологічна одиниця, соматичні компоненти, еліпсис, контамінація, деривація, інновації-додавання.*

ABSTRACT

Romanyuk T. L. Modified phraseological units with a somatic component as an object of study in Ukrainian language classes at ZZSO (based on the works of Hnat Hotkevich and Les Martovych).

In the qualifying work, modified phraseological units with a somatic component are comprehensively investigated, researchers' views on their classification are summarized. The role of noun, adjectival, pronominal, verb and adverbial components in the creation of modifications is characterized on the basis of rich factual material selected from the works of Hnat Hotkevich and Les Martovych. The classification of modified phraseological units with a somatic component was carried out, the types of modifications were clarified: replacement of the traditional component, innovation-addition, phraseological derivation, phraseological ellipsis, phraseological contamination, combined modifications. Prepositive, interpositive, and postpositive innovations are distinguished among addition innovations. Combined modifications are divided into 7 varieties.

The specifics of studying modified phraseological units in ZZSO were highlighted, training exercises in Ukrainian language textbooks using modified phraseological units as illustrative material were analysed, the educational event "Know the phraseological wealth of the Ukrainian language" dedicated to the Day of Ukrainian Writing and Language was developed.

Key words: *phraseological unit, modification, modified phraseological unit, somatic components, ellipsis, contamination, derivation, innovation-addition.*

ЗМІСТ

ВСТУП……...6

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОДИФІКОВАНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ……10

1.1 Фразеологізми та їхні модифікації як об'єкт дослідження мовознавців……10

1.2 Проблема визначення модифікованих фразеологічних одиниць …….20

1.3 Соматичні модифіковані фразеологізми в аспекті мовознавчих досліджень……..24

Висновки до розділу 1……...27

РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ МОДИФІКАЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ……29

2.1 Заміна традиційного компонента……29

2.2 Інновації-додавання……...41

2.3 Фразеологічна деривація……...62

2.4 Фразеологічний еліпсис……....67

2.5 Фразеологічна контамінація……68

2.6 Комбіновані модифікації…….....69

Висновки до розділу 2…….....80

РОЗДІЛ 3. МОДИФІКОВАНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ……..82

3.1 Методичні рекомендації щодо використання модифікованих фразеологічних одиниць у шкільному курсі……82

3.2 Аналіз вправ у навчальних підручниках з української мови щодо використання фразеологічних модифікованих одиниць як ілюстративного матеріалу……85

3.3 Сценарій виховного заходу «Пізнай фразеологічне багатство української мови», приурочений Дню української писемності та мови……91

Висновки до розділу 3……100
ВИСНОВКИ……..101
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ……104
ДОДАТОК 1……110

ВСТУП

Фразеологія як самостійна наука виникла не так давно. Мовознавці почали активно досліджувати цю дисципліну у середині ХХ століття. На сьогодні є багато напрацювань з фразеології. Проте зацікавленість до фразеологізмів постійно зростає, оскільки багато аспектів не до кінця вивчені. Залишається недостатньо дослідженим явище модифікації фразеологічних одиниць та їхня класифікація. Потребує детальнішого вивчення діалектна фразеологія та соматичні фразеологізми.

Дослідженню фразеологізмів та фразеологічних модифікацій присвячені праці О. Важеніної, Н. Венжинович, І. Гуменюк, Т. Здіховської, А. Марковської, С. Пташник, Т. Свердан, Ю. Стефанишин, В. Ужченка. З'ясуванням особливостей діалектної фразеології займалися В. Ґрещук, В. Папіш, Н. Романюк, М. Яцьків. Особливості вивчення фразеології у ЗЗСО досліджували В. Ужченко, М. Пентилюк та ін.

Останнім часом зростає зацікавленість до вивчення соматичних фразеологічних одиниць. Цьому питанню присвячені наукові студії Н. Венжинович, Г. Мельник, І. Патен, І. Приходько, Т. Тоненчук, Т. Швець.

Актуальність теми дослідження зумовлена потребою детальнішого вивчення засобів модифікації фразеологічних одиниць, а також з'ясування проблеми викладання фразеологізмів на уроках української мови в ЗЗСО. Потребують доповнення та уточнення методичні рекомендації щодо особливостей вивчення фразеологізмів на уроках української мови, зумовлені новітніми тенденціями в освітньому процесі.

Модифікації фразеологічних одиниць є складним явищем у сучасній мовознавчій науці, оскільки порушується стійкість фразеологізмів. У художніх творах часто вдаються до змін традиційних стійких висловлювань, тому виникає потреба уточнити розмежування узуальних, оказіональних та індивідуально-авторських фразеологічних одиниць.

Проблемним є також питання класифікації модифікованих фразеологічних одиниць. Найчастіше мовознавці виділяють два типи фразеологічних перетворень: семантичні та структурно-семантичні.

Мета дослідження – виявити й охарактеризувати модифіковані фразеологізми із соматичним компонентом у творах Гната Хоткевича та Леся Мартовича, обґрунтувати вивчення фразеологічних одиниць на уроках української мови у ЗЗСО. Досягнення поставленої мети вимагає виконання таких **завдань**:

1) Опрацювати наукову літературу щодо особливостей дослідження фразеологізмів, у тому числі соматичних та модифікованих, методичні рекомендації щодо вивчення фразеологічних одиниць у ЗЗСО.

2) На основі опрацьованих джерел (творів Гната Хоткевича, Леся Мартовича, фразеологічних словників) виокремити традиційні та модифіковані фразеологізми.

3) Здійснити семантичних опис зафіксованих фразеологізмів, провести їхню класифікацію.

4) Розробити виховний захід для учнів ЗЗСО, приурочений Дню української писемності та мови.

Об’єктом дослідження є модифіковані фразеологізми із соматичним компонентом, зафіксовані у творах Гната Хоткевича та Леся Мартовича.

Предметом дослідження виступають способи творення модифікацій фразеологізмів із соматичним компонентом та вивчення таких фразеологізмів у шкільному курсі української мови.

Матеріалом дослідження є картотека, яка налічує 390 модифікованих фразеологізмів, відібраних методом суцільної вибірки із творів Гната Хоткевича та Леся Мартовича.

Методи дослідження. Методика наукової розвідки зумовлена метою та завданнями й ґрунтується на засадах комплексного застосування таких методів: **метод суцільної вибірки** – для окреслення обсягу модифікованих фразеологічних одиниць; **метод індукції** – для логічного умовиводу від

окремого до загального; **метод аналізу** – для розчленування досліджуваного матеріалу на частини та їх детального вивчення; **описовий метод** – для виокремлення у фразеологічних одиницях модифікованих конструкцій, здійснення їх класифікації, з'ясування можливостей використання досліджуваного матеріалу в шкільній практиці; **графічний метод** – для зведення у формі таблиці отриманих даних про кількість виявлених модифікованих фразеологічних одиниць у художніх творах.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній досліджено модифіковані фразеологічні одиниці з соматичним компонентом, проведено структурно-семантичну класифікацію модифікацій, з'ясовано функції іменникових, прикметникових, займенникових, дієслівних, прислівникових компонентів у фразеологічних одиницях, проаналізовано особливості вивчення модифікованих фразеологізмів у ЗЗСО.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що здійснений аналіз модифікованих фразеологічних одиниць поглибить теоретичні відомості про фразеологізми. Результати та висновки проведеного дослідження сприятимуть збагаченню фразеологічного фонду сучасної української мови. Зібраний матеріал розширить базу даних про фразеологізми та може слугувати цінним матеріалом під час укладання фразеологічних словників, а також під час викладання української мови у ЗЗСО.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що матеріали дослідження можуть бути використані під час вивчення навчальної дисципліни «Сучасна українська мова» (розділ «Фразеологія»), діалектології, під час укладання фразеологічних словників. Дібраний фразеологічний матеріал та висновкові положення послужать викладачам у підготовці та проведенні уроків української мови, засідань наукового гуртка, проведенні виховних заходів, а також під час читання спецкурсу/факультативу з літератури рідного краю, зокрема для ознайомлення з творчістю Гната Хоткевича та Леся Мартовича.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки роботи апробовані на І Всеукраїнській молодіжній конференції «Платон мені

друг, але істина дорожча»: теоретико-практичні та методологічні аспекти розвитку сучасних гуманітарних наук; студентській науковій конференції Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича; засіданні наукового гуртка кафедри історії та культури української мови, присвяченого проблемам вивчення української мови у ЗЗСО (19.04.2023 р.).

Опубліковано тези:

- Тетяна Романюк. Модифіковані соматичні фразеологізми (на матеріалі твору Леся Мартовича «Забобон»). *Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету (25-27 квітня 2023 року).* Філологічний факультет. Чернівці : Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича , 2023. С. 197–198;
- Романюк Тетяна, Філіпчук Марія. Модифікація фразеологізмів як засіб увиразнення тексту (на матеріалі твору Г. Хоткевича «Блудний син»). *«Платон мені друг, але істина дорожча»: теоретико-практичні та методологічні аспекти розвитку сучасних гуманітарних наук* : зб. матеріалів Всеукраїнської молодіжної конференції (2-3 березня 2023 року, м. Чернівці). Чернівці : Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича , 2023. С. 162–165.

Робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків, списку використаної літератури, додатка.

Загальний обсяг роботи становить 123 сторінки. Основний текст – 98 сторінок, без урахування списку літератури.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОДИФІКОВАНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

1.1 Фразеологізми та їхні модифікації як об'єкт дослідження мовознавців

Загальновідомо, що фразеологія як наука досліджує стійкі сполучення слів (двох і більше), що утворюють семантичну цілісність, вивчає структуру фразеологічних одиниць (далі – ФО), їх взаємовідношення зі словом, словосполученням, реченням, склад фразеологічної системи в історичному розвитку та її сучасний стан тощо.

На сучасному етапі науковці активно досліджують фразеологічні одиниці, механізми фразеотворення, уточнюють термінологію. Особливу увагу дослідники звертають на класифікацію фразеологізмів. У лінгвістиці відомі такі класифікації, як: семантична, функціональна, генетична, експресивно-стилістична, ідеографічна, морфологічна, синтаксична, класифікації з погляду структури, лексичного складу.

У шкільному курсі з української мови подано класифікацію В. Виноградова та виділено три типи фразеологічних одиниць: фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення. Фразеологічні зрощення – нерозкладні, неподільні, немотивовані фразеологічні одиниці, компоненти яких ніяк не пов'язані між собою за значенням. Фразеологічні єдності – це «семантично неподільні фразеологічні одиниці, але цілісне значення їх певною мірою мотивоване значенням компонентів» [40, с. 99]. Фразеологічні сполучення – фразеологічні одиниці, у яких значення компонентів виокремлюються різкіше, чіткіше.

Дослідник В. Ужченко уточнює, що М. Шанський до таких типів фразеологічних одиниць додає ще й четвертий – фразеологічні вирази. Це фразеологічні звороти, стійкі за складом і вживанням, які складаються з компонентів із вільним значенням та семантично подільні [40].

Окрім таких фразеологічних типів, Л. Ройзензов та І. Абрамець виділяють фразеологічні суміщені омоніми, у яких «переносне значення (що не випливає із суми планів змісту компонентів) може співіснувати одночасно з його прямим значенням» [40, с. 100].

Оскільки у ЗЗСО під час вивчення фразеології розглядають джерела походження фразеологізмів, то, на нашу думку, варто охарактеризувати й генетичну класифікацію, тобто класифікацію за джерелами. Так, у праці В. Ужченка «Фразеологія сучасної української мови» зазначено, що науковці виділяють різну кількість генетичних груп. Наприклад, Л. Скрипник виокремлює три групи, у межах яких є свої підгрупи: 1) питомо українські фразеологічні одиниці (сюди належать спільнослов'янські фразеологізми, фразеологічні одиниці, взяті з текстів Святого Письма, власне українські фразеологізми, пов'язані з побутом, культурою, традиціями, історією, фонд крилатих висловів українських письменників, діячів); 2) запозичені фразеологічні одиниці; 3) фразеологічні кальки й напівкальки [40, с. 101].

Фразеологічні одиниці характеризуються усталеністю, традиційністю, стійкістю, їх трактують «як стійкі семантично нерозкладні мовні одиниці» [9, с. 66]. Проте їхньою ознакою є і гнучкість, яка проявляється в мовленні, що дозволяє вносити зміни до складу фразеологізму залежно від намірів мовця. Можемо виокремити два основні напрями цього процесу: власне новотворення, зумовлене необхідністю називання нових реалій, та актуалізація існуючих фразеологізмів. Саме тут важливу роль відіграє трансформація [16].

Мовознавці (А. Марковська, Ю. Стефанишин, Л. Федоренко та ін.) виокремлюють три типи модифікацій: структурні (коли фразеологічне значення залишається незмінним), структурно-семантичні (коли змін зазнають формальний склад та семантика), семантичні (коли змінюється фразеологічне значення, а структура залишається незмінною). До структурно-семантичних змін зараховують поширення або скорочення компонентного складу. Серед скорочень виділяють фразеологічний натяк, еліпсис та контамінацію. Семантичні модифікації творяться завдяки контекстуальному оточенню,

внаслідок чого фразеологізм зазнає оновлення, подвійного прочитування, переосмислення [9].

Проте Т. Здіховська вважає, що не може бути суто структурних модифікацій, оскільки навіть невелика зміна компонентного складу фразеологізму впливає на семантику, і відповідно з'являється новий відтінок значення. Тому дослідниця вважає доцільним виділяти два типи трансформацій: семантичну та структурно-семантичну. Серед них простежуються такі зміни:

- граматичні зміни компонентів, які суттєво не змінюють семантику фразеологізмів, а лише пристосовують їх до конкретної мовленнєвої ситуації (зміна числа компонента, використання варіантів слова, введення допоміжних модальних дієслів, зміни у префіксах);
- лексична трансформація (субституція), яка полягає в заміні одного чи декількох компонентів фразеологічної одиниці;
- усічення фразеологізмів (зменшення компонентів);
- розширення компонентного складу (включення до традиційної структури фразеологізму слова чи словосполучення, які надають фразеологічній одиниці конкретності);
- комбіновані трансформації, коли поєднуються різні способи трансформацій (морфемна видозміна зі зміною значення, розширення компонентного складу зі зміною значення, субституція зі зміною значення, лексична заміна, яка супроводжується прийомом уточнення, одночасна субституція та прийом усічення тощо);
- семантична трансформація, коли суттєво змінюється лексичне значення;
- індивідуально-авторські фразеологізми [16].

Серед семантичних трансформацій М. Ковальчук виділяє буквалізацію («переведення фразеологізму в розряд вільних словосполучень, що сприймаються на тлі фразеологічно зв'язаних» [18, с. 137]), гру слів, що пов'язана з явищем міжмовної омонімії; серед структурно-семантичних трансформацій – антонімізацію фразеологізмів, контекстуальне оживлення

внутрішньої форми фразеологізму; серед лексико-семантичних способів трансформацій – усічення та розширення фразеологізмів, заміна компонентів фразеологізму, об'єднання декількох фразеологічних одиниць в одному контексті [Там же].

Під час дослідження фразеологічних модифікацій постає питання про розрізнення понять «модифікація» та «варіантність». Деякі дослідники не ототожнюють їх. Л. Федоренко стверджує, що варіантність – це «здатність реалізації фразеологізму в різних формах, об'єднаних у єдине ціле завдяки інваріантним властивостям» [44]. Тому виділяють лексичні, синтаксичні, морфологічні, комбіновані варіації. При варіантності не порушується семантична тотожність та синтаксична функція. І такі одиниці зафіксовані в словнику. Тоді як при модифікації фразеологізмів сталі вирази зазнають суттєвих змін. І такі одиниці не зафіксовані в реєстрах словників. Дослідниця пропонує виділяти такі найпоширеніші види модифікацій, як:

- заміна компонентів фразеологізму словами вільного вжитку: вибір слова-замінника зумовлений контекстом;
- розширення структури традиційного фразеологізму, коли компонентний склад особливо не змінюється, лише розширюється базова фразеологічна одиниця й створюються додаткові відтінки значення;
- фразеологічний еліпсис, коли відбувається скорочення компонентного складу фразеологізму, що надає висловлюванню додаткових відтінків експресивності, багатозначності;
- фразеологічна контамінація, яка полягає в поєднанні компонентів двох або декількох фразеологізмів;
- семантичні модифікації (дефразеологізація), які спричинені актуалізацією фразеологізму в особливих контекстуальних умовах [44].

Аналіз досліджень щодо способів видозміни фразеологічних одиниць ґрунтується на врахуванні змін у семантиці та структурі фразеологізму. Науковці розрізняють поняття «спосіб трансформації» і «прийом трансформації». Відповідно їх можна тлумачити як родове і видове поняття. «Прийом» має вужче

значення і є компонентом «способу». Таке розмежування подає відома дослідниця О. Важеніна. Науковиця пропонує таку класифікацію модифікацій:

1. Структурно-семантичні трансформації, серед яких виділяє такі прийоми, як:

- мінімальна субституція компонентів (замінюється одна лексема);
- помірна субституція (замінюються декілька компонентів, але хоча б один компонент і традиційна структура залишаються незмінними);
- максимальна субституція (можуть замінюватися усі компоненти);
- поширення фразеологізму (додавання пояснювальних, уточнювальних слів, словосполучень чи речень для конкретизації змісту). Сюди належать: інтерпозиційне (новий компонент додається всередині фразеологічної одиниці), постпозиційне (новий компонент додається в кінці фразеологічної одиниці), препозиційне (новий компонент додається на початку фразеологічної одиниці);
- усічення компонентного складу (традиційні компоненти фразеологізму опускаються), серед яких виділяють: постпозиційне, препозиційне, інтерпозиційне усічення;
- фразеологічний натяк («використання стрижневого компонента (або кількох компонентів) ФО, що асоціюється з узуальним прототипом ФО») [3, с. 9];
- контамінація фразеологічних одиниць (об’єднання в одному фразеологізмі кількох фразеологічних одиниць);
- розгорнута метафора (довільний розвиток метафоричного образу, завдяки чому фразеологізм збагачується асоціативними зв’язками);
- відфраземні деривати (утворюються шляхом «стиснення» фразеологічного звороту у слово, характеризуються стислістю та лаконічністю);
- структурна видозміна, до якої належать: фразеологічна інверсія (відхилення порядку слів), синтаксична трансформація (синтаксична структура може трансформовуватися в одиниці складнішої структури), дистантне

розташування компонентів (коли вставні компоненти розривають фразеологізм, але зміст зберігається) [3].

2. Семантична модифікація фразеологічних одиниць, до якої, крім відомих прийомів модифікації (подвійна актуалізація, дефразеологізація, зміна традиційної лексичної сполучуваності), уналежнює:

- компаративацію ФО («перебудова узуальної ФО за компаративною моделлю та/або набуття нею компаративної семантики») [3, с. 7];
- атрибуативацію ФО («перетворення узуальної ФО на атрибутивну конструкцію і/чи набуття нею атрибутивної семантики») [3, с. 7];
- адвербіалізацію ФО («набуття ФО прислівникової семантики та/або виконання нею функції обставин») [3, с. 7].

Дослідниця модифікованих фразеологічних одиниць А. Марковська подає такі види модифікацій:

1. Структурні модифікації фразеологізмів:

- розширення форми (експансія), яке полягає в розширенні компонентів фразеологізму шляхом додавання лексем у структурний склад. Виділяють просте, ускладнене та складне розширення;
- еліпсис, коли спрощується компонентний склад фразеологізму;
- субституція, тобто заміна одного чи декількох компонентів. У свою чергу, вона поділяється на найпростішу (заміні підлягає одна лексема) та розширену (заміні підлягають декілька лексем);
- контамінація, яка полягає у злитті двох і більше фразеологізмів;
- координація, коли відбувається злиття двох і більше фразеологічних одиниць, що частково ідентичні;
- граматичні зміни, які поділяються на синтаксичні та морфологічні. Сюди можна віднести інверсію компонентів фразеологізму.

2. Модифікації актуалізації значення:

- співасоціація прямого значення з фразеологічним;

- часткова подвійна актуалізація, яка полягає в тому, що один або декілька конституентів співвідносяться з контекстом відповідно до прямого значення;
- повна подвійна актуалізація, за якої відбувається одночасна актуалізація прямого й фразеологічного значення.

3. Комплексні модифікації, коли різні прийоми поєднуються в одному прикладі модифікації. До прикладу, можуть поєднуватися еліпсис та заміна компонентів, чи розширення форми та заміна компонентів тощо [19].

Дослідниця Ю. Стефанишин поділяє модифікації фразеологічних одиниць на такі види:

1. Інновації зі зміною структури:

- поширення компонентного складу (інновації-додавання [37]). Серед них виділяє: конкретизатори, коли до традиційних компонентів додаються слова, що уточнюють явище, ситуацію, предмет, ознаку, властивості тощо; буквалізатори – це ті нові компоненти, які характеризують зовнішні та внутрішні ознаки предметів, осіб, деталі дій; інтенсифікатори – це ті компоненти, які вказують на підсилення інтенсивності перебігу подій або прояву ознаки, позначеної фразеологічною одиницею; експлікатори – це компоненти, що дублюють семи фразеологічного значення, не вносячи при цьому нових відтінків до семантики; кваліфікатори ідіоматичності – це елементи, які не впливають на семантику вихідного фразеологізму, а вказують на джерело фразеологізму;
- заміна компонента чи компонентів (субституція), серед яких виділяє: заміну субститутом-інтерсифікатором, коли значення замінника близьке до традиційного, але відрізняється меншою чи більшою інтенсивністю; заміна субститутом-конкретизатором, коли відбувається уточнення, конкретизація опису людини, явища, предмета тощо; заміна субститутом-експресивом, яка полягає в зміні семантики фразеологізму на рівні конотації, при цьому архисема залишається незмінною; заміна субститутом-буквалізатором, коли такі елементи можуть спричинити подвійне прочитання виразу – як вільного словосполучення і як фразеологізму; заміна субститутом-рефрешером, у результаті якої

виникають інновації, які мають ті ж значення, що первісний фразеологізм, але відрізняються оновленою образністю;

- фразеологічна деривація, коли на базі традиційної фразеологічної одиниці відбувається перебудова образної основи і сигніфікативного значення, яка поділяється на синтаксично-семантичну (змінюється значення і категоріальна віднесеність) і семантичну (змінюється значення);
- фразеологічна контамінація – схрещення двох фразеологізмів, між якими є формальний і/або семантичний зв'язок, або немає жодного з цих зв'язків;
- фразеологічна перифраза, коли компоненти фразеологізму введені в контекст специфічно: перефразовано, описово, дистанційно без зміщення смислових акцентів або зі зміщенням [36].

2. Інновації без зміни структури:

- подвійна актуалізація відбувається, коли «в результаті свідомої інкорпорації в мінімальний або максимальний контекст ФО слів, які вступають у семантичний зв'язок з компонентами фразеологізму в їхньому прямому значенні» [36, с. 12];
- розгорнута метафора – «фразеологічна інновація, утворена внаслідок уживання за межами фразеологізму його компонентів або слів, що тематично споріднені з його компонентами, у значенні, детермінованому семантикою ФО» [36, с. 13];
- розширення лексико-семантичної сполучуваності, що «виявляється в дестабілізації мінімального контексту ФО і збільшенні спектра усталеної денотативної співвіднесеності ФО, що зафіксована у джерелах кодифікації» [36, с. 12]. Тобто у найближче оточення фразеологізму вводяться слова, що не характерні для його лексико-семантичної сполучуваності.

Важливе місце в мовознавстві займає вивчення діалектної фразеології української мови. Зацікавлення науковців до таких одиниць значно зросло, тому спостерігаємо комплексне дослідження фразеології окремих регіонів. Учені намагаються зібрати діалектний матеріал та подати діалектну фразеологію як

певну систему, уточнити творення цих одиниць, способи й засоби, за допомогою яких здійснюється модифікація [53].

Введення в художні тексти діалектної мови є помітною ознакою текстотворення, це один з важливих прийомів для досягнення художніх цілей. Оскільки діалекти характеризуються колоритністю, етнографічною самобутністю. Крім того, такі лексеми виконують у тексті декілька функцій: номінативну, експресивну, функцію індивідуалізації персонажа літературного твору, функцію забезпечення художньої переконливості та етнографічної достовірності, функцію типізації мови персонажів, функцію збагачення літературної мови [11, с. 6-14].

За М. Яцьків, українська літературна мова поповнюється новими діалектними одиницями. При цьому діалектна фразеологічна одиниця, за твердженням дослідниці, виступає відносно цілісним словосполученням зі складною семантичною структурою та обмеженим функціонуванням. До таких одиниць М. Яцьків відносить: терміни певного діалекту; фразеологічні одиниці, які мають у своєму складі діалектні слова чи форми; фразеологічні одиниці, які не відомі загальнонародній мові; тавтологічні фразеологічні одиниці; фразеологізми, які є варіантами загальнонародних фразеологічних одиниць; трансформовані фразеологічні одиниці загальнонародної мови; синтаксично трансформовані фразеологічні одиниці; фразеологічні одиниці, які збігаються за своїм компонентним складом із відповідними фразеологічними одиницями загальнонародної мови, але відрізняються від них змістом; фразеологічні одиниці, в яких відображено специфіку побуту та трудової діяльності народу [54].

Цікавими, на наш погляд, є твердження дослідниці діалектних фразеологічних одиниць Н. Романюк, яка наголошує на тому, що компонентний склад одних фразеологізмів протягом тривалого часу залишається незмінним, а структура інших зазнає кількісних та якісних змін у процесі історичного розвитку. Тобто можемо говорити про модифікацію. Дослідниця стверджує, що основними способами модифікування діалектних фразеологізмів є: субституція

(її ще називають заміна фразеологізмів), поширення структури (додавання нових компонентів), редукція (усічення), контамінація (поєднання двох фразеологізмів) та фразеологічний натяк (структурна схема ФО деформується, проте семантика залишається незмінною) [32].

Дослідниця діалектних модифікованих фразеологічних одиниць В. Папіш також здійснює спробу класифікації діалектних фразеологізмів і виділяє такі модифікації, як: еліпсис, розгорнута метафора, розширення усталеної структури, використання фразеологізмів у новому значенні, контамінація, дефразеологізація значення фразеологізму [27].

У своєму дослідженні ми послуговуємося класифікаціями А. Марковської та Ю. Стефанишин, оскільки, крім структурно-семантичних і семантичних різновидів модифікацій, які зазначають більшість науковців, А. Марковська виділила ще й комбіновані модифікації, яких у творах Г. Хоткевича та Л. Мартовича значна кількість. Також вважаємо доцільним використання поняття «інновації-додавання» для позначення процесу поширення компонентного складу, який використовує у своїх дослідженнях Ю. Стефанишин.

Як бачимо, українська фразеологія пройшла складний і довгий шлях становлення, постійно поповнюючись новими одиницями, зокрема трансформованими. Фразеологізми тісно пов’язані з ментальністю народу. Модифіковані фразеологічні одиниці надають текстам нового звучання, підсилюють експресивність, колоритність, автентичність мовлення.

Діалектні фразеологічні одиниці синтезують багатство народної мови, відображають традиції, менталітет, культурні надбання, побут, досвід представників окремого етносу. Окреме місце займають трансформовані діалектні фразеологізми, використання яких часто зумовлене бажанням пристосувати фразеологізм до певної ситуації, посилити емоційність, колоритність, експресивність художнього твору.

1.2 Проблема визначення модифікованих фразеологічних одиниць

На сучасному етапі дослідження модифікацій немає чіткого найменування цього поняття. Дослідники по-різному його трактують, а саме: фразеологічна модифікація (Я. Баран, І. Гуменюк, Т. Здіховська, М. Зимомря, А. Марковська, С. Пташник), оказіональні трансформації стійких висловлювань (С. Гурбанська), фразеологічні трансформації (Т. Здіховська, М. Дзеса, О. Думанська, М. Ковальчук, О. Макєдонова), трансформи (О. Важеніна), оказіональні зміни (Л. Щербачук), оказіональні трансформації (С. Гурбанська), фразеологічні інновації (Ю. Стефанишин). Тобто дослідження модифікацій, як бачимо, зводяться до виявлення одиниць, чимось відмінних від усталених конструкцій.

Серед дослідників також немає спільної думки щодо визначення фразеологізму як мовної одиниці. Вважаємо за доцільне у нашому дослідженні з'ясувати поняття «фразеологізму», перш ніж говорити про модифіковані фразеологічні одиниці. Більшість дослідників наголошують на тому, що характерною ознакою фразеологічних одиниць є стійкість, відтворюваність, цілісність, але водночас і гнучкість, що дозволяє змінювати їхній компонентний склад. І. Гуменюк витлумачує фразеологічні одиниці як «стійкі, відтворювані семантично цілісні сполучення слів із повністю чи частково переосмисленим значенням, яке не виводиться зі значень їхніх складників» [9, с. 66]. Специфіка фразеологічного значення та складність семантики фразеологізмів пов'язані з тим, що фразеологічні одиниці передають поняття через конкретний образ за допомогою переосмислення, зокрема метафоричного, яке сприяє семантичному оновленню структури фразеологізму [9].

Т. Здіховська виділяє такі найголовніші ознаки фразеологізмів, як: відносна постійність структури та компонентного складу, відтворюваність у мовленні, відносна семантична цілісність, експресивність [16].

І. Небеленчук фразеологізмами називає «стійкі звороти мови, які сприймаються як єдине ціле» [25, с. 152].

В «Енциклопедії української мови» поняття фразеологізму трактують так: «нарізнооформлений, але семантично цілісний і синтаксично неподільний

мовний знак, який своїм виникненням зобов'язаний фраземотв. взаємодії одиниць лексичного, морфологічного та синтаксичного рівнів» [41, с. 770]. До універсальних ознак фразеологізму належать стабільність компонентного складу й відтворюваність, до специфічних – смислова цілісність, семантичні перетворення компонентів, емоційно-експресивний характер семантики [41].

У «Фразеологічному словнику української мови» (укладачі: Білоноженко В. М. та ін.) зазначено, що під фразеологізмом «прийнято розуміти мовну одиницю, що виражає специфічне фразеологічне значення, створюване здебільшого внаслідок метафоричного переосмислення вільного словосполучення, граматичної категорії і має постійний, відтворюваний за традицією склад компонентів, які втратили лексичну самостійність, а також є членом речення» [45, с. 4].

У шкільних підручниках за 6 клас поняття «фразеологізм» пояснюють як «стійкі сполучення слів, які за значенням дорівнюють одному слову (словосполученню)» [6, с. 61]. У 10 класі подають ширше визначення фразеологізму: «одиниця мови, що складається з двох або більше слів і характеризується відтворюваністю, цілісністю значення, стійкістю лексичного складу і будови» [8, с. 55]. У цих визначеннях не вказано про таку ознаку, як гнучкість, що дозволяє модифікувати фразеологічну одиницю.

О. Важеніна вважає фразеологізми позитивним явищем, оскільки вони відображають розвиток мови та культури, постають засобами, що обслуговують процес спілкування, пізнання, вираження позамовної дійсності. З їх допомогою можна реалізувати художні настанови, зашифрувати, приховати важливу інформацію, створити комічний ефект [3].

Фразеологізми можуть змінюватися в певному контексті, що збільшує можливість їх використання як засобів художнього зображення дійсності. Розрізняють узуальне та оказіональне вживання фразеологічних одиниць, залежно від того, чи зазнають вони змін. Узуальний фразеологізм – це такий, що не має перетворень структури, значення, компонентного складу. Якщо ж

фразеологічна одиниця зазнала певних перетворень (у семантиці, структурі), то це вже оказіональне вживання фразеологізмів [2].

Уперше на фразеологічні модифікації, як окреме явище, звернула увагу С. Пташник, яка відмежувала такі одиниці від суміжних мовних явищ та теоретично окреслила їхнє значення. Дослідниця з'ясувала, що модифікації не є порушенням норм вживання фразеологізмів, це такі оказіональні структурні та семантичні перетворення, які автор використовує з певною метою у конкретному творі. Це «один із засобів нормативного вживання фразеології у тексті» [30].

Т. Здіховська тлумачить модифікацію фразеологізмів як «зміну семантики загальномовних ФО, майже завжди пов'язану з видозміною компонентного складу ФО, унаслідок чого виникають протиставлення узуальної форми фразеологізму її оказіональній формі» [16, с. 34]. Дослідниця вважає, що автори художніх творів здійснюють трансформування фразеологізму свідомо для підсилення експресії і досягнення стилістичного ефекту. Трансформація утворює якісно новий тип стійкої сполуки слів.

Цю думку підтримують інші дослідники. М. Дзеса та О. Думанська стверджують, що шляхом модифікування фразеологізму автори досягають створення сильного стилістичного ефекту. До фразеологізму можна ввести слово чи декілька слів, змінити форму, щоб висловлювання було типовим, але з певною видозміною. Така трансформація з погляду стилістики необхідна для того, щоб оновити структуру і семантику фразеологічної одиниці. І така трансформована фразема завжди зберігає зв'язок з вихідним джерелом [13].

А. Марковська вважає, що вивчення модифікованих фразеологізмів неможливе без розгляду твірного фразеологізму. Потрібно визначити фразеологічну основу, щоб описувати видозміни фразеологічних одиниць. Дослідниця використовує термін «словникова форма», під яким розуміє «фразеологізм з таким компонентом, яким він є лексикографічно кодований у словниках» [20, с. 47]. А фразеологічні модифікації розглядає «як оказіональні вживання фразеологізмів із перетворення форми» [Там же, с. 47].

Дослідники Л. Давиденко та В. Бойко фразеологічною трансформацією вважають «видозміну узуального компонентного складу ФО, спричинену актуалізацією фразеологізму в контексті, яка призводить до зрушень в семантичній структурі ФО» [12, с. 30]. Важливу роль у творенні таких одиниць відіграє контекст.

Т. Свердан фразеологічні варіанти розглядає як «видозміни ФО, об'єднані тотожністю семантики при структурних, структурно-семантичних і/або семантичних модифікаціях, які є результатом варіювання» [34, с. 4]. Відповідно пропонує виділяти структурні, структурно-семантичні та семантичні варіанти. Різні способи оказіональної видозміни узуальних фразеологізмів можливі завдяки семантико-структурним особливостям фразеологічних одиниць: нарізнооформленість, глобальність значення, проникливість структури, образність, метафоричність, смислова завершеність. Крім того, видозміни – це явище, що має системний характер, для ґрунтовного вивчення якого недостатньо просто зафіксувати виявлені прийоми модифікування та їх класифікувати. Доцільнішим є виведення елементів системи на підставі диференційних ознак, які існують у самій системі [34, с. 4-5].

С. Гурбанська поділяє думку про те, що поняття «оказіоналізми» та «індивідуально-авторські перетворення» слід розмежовувати, хоча спільні ознаки між ними існують. Оказіональні фразеологізми творяться за моделями наявних фразеологічних одиниць, зазнаючи змін у структурі чи семантиці. Вони не суперечать мовним нормам, відображають мовний розвиток і можуть бути зафіксовані в словнику. Натомість індивідуально-авторські перетворення характеризуються немодельованістю, їхні значення не зафіксовані в словниках і вперше такі одиниці творяться в мовленні художніх творів конкретних письменників. Фразеологічні перетворення дослідниця називає оказіональними трансформаціями стійких висловлювань [10].

У праці «Фразеологічні інновації в сучасній польській прозі» Ю. Стефанишин «фразеологічною інновацією» вважає «кожне перетворення фразеологізму, при якому у формальній структурі, семантиці чи контекстному

оточенні ФО помітні будь-які відхилення від сучасної польської фразеологічної норми, що прописана в джерелах кодифікації» [36, с. 6].

Проаналізувавши визначення відомих дослідників, ми розуміємо фразеологічну модифікацію як інновацію, яка виникає внаслідок структурної зміни фразеологічної одиниці та/або виявляється у її семантиці.

Модифікації фразеологізмів є поширеним явищем у мовознавстві. Такі фразеологічні одиниці допомагають досягти потрібного стилістичного ефекту, пристосовують їх до контексту. Це дає можливість передати почуття, настрій, емоцію, відтворити конкретну ситуацію, вплинути на читача, привернути його увагу, поглибити зміст тексту, надати додаткових відтінків.

1.3 Соматичні модифіковані фразеологізми в аспекті мовознавчих досліджень

В останні десятиліття окремий інтерес мовознавців спрямований на дослідження фразеологізмів, позначених антропоцентризмом, згідно з яким людина – центральна фігура, що аналізує явища, порівнюючи чи ототожнюючи їх зі своїм тілом. Соматизми відіграють важливу роль у номінаційних процесах. Соматичні фразеологізми – «фразеологізми, у складі яких є хоча б один компонент, що входить у лексико-семантичну групу назв частин тіла та органів людини» [39, с. 1].

Номінативну функцію соматичних фразеологізмів відзначила й Н. Венжинович, яка зазначає, що ця група фразем слугує для найменування інтелектуальної, психологічної, соціальної, фізіологічної сфер. У них знаходять відображення різні прояви життя людини [4].

І. Патен зауважує, що характерною ознакою соматичної фразеології «є наявність у мовах численних сполучень-аналогів, дуже близьких за образною спрямованістю. Ця особливість різко відрізняє соматичні фразеологізми від інших тематичних груп фразеологічних одиниць» [28, с. 90]. Дослідниця І. Денисенко теж звертає увагу на те, що у мовах, зокрема англійській та українській, наявні численні аналогії соматизмів. Цей збіг можна пояснити не

лише запозиченнями, але й загальними закономірностями, що призводять до утворення близьких за змістом одиниць [28].

На думку Г. Мельник, «соматичні фразеологізми – фразеологічні одиниці з провідним або залежним компонентом, що позначає зовнішні органи людини (голова, ніс, рука тощо) та елементи серцево-судинної, нервової й інших систем (кров, мозок, печінка)» [22, с. 51].

Існує декілька класифікацій фразеологізмів із соматичним компонентом.

За семантичними ознаками виділяють такі групи: фізичний стан, характер, відчуття-відношення, відчуття-стан, якісна характеристика людини, дії та вчинки людини, розумова діяльність, ступінь віддаленості від об’єкту, статус у суспільстві [22].

Т. Швець у дослідженні «Семантичні групи фразеологічних одиниць німецької мови із соматичним компонентом» виділила такі групи соматичних фразеологізмів: 1) фразеологізми, які позначають риси характеру особистості; 2) фразеологізми, які позначають розумові здібності людини; 3) фразеологізми, які характеризують негативні або позитивні вчинки людини; 4) фразеологізми, які називають негативні або позитивні почуття та емоції людини, серед яких страх, радість, смуток; 5) фразеологізми, які передають психічний та фізичний стан людини; 6) фразеологізми, які позначають міжособистісні стосунки; 7) фразеологізми, які позначають матеріальне становище людини [50].

Залежно від розташування органу тіла виокремлюють зовнішні та внутрішні соматизми. «Зовнішні соматичні фразеологізми – відносяться до частин тіла, які знаходяться зовні (рука, нога, голова, шия та інші)» [22, с. 35]. «Внутрішні соматичні фразеологізми – відносяться до внутрішніх частин тіла (печінка, кров, серце та інші)» [22, с. 36].

Г. Мельник запропонувала свою класифікацію соматичних фразеологізмів:

- Фразеологізми, які виникли на основі спостережень.
- Фразеологізми, які містять інформацію про звичаї та традиції народу.
- Фразеологізми, пов’язані з історичними подіями або реаліями.

- Фразеологізми, обумовлені географічним розташуванням країн [22, с. 35].

І. Приходько вважає, що для найменування частин тіла людини часто використовують загальні підходи, які не зараховують окремі частини організму до соматичної лексики. Дослідниця пропонує більш розширену класифікацію соматичної лексичної підсистеми, яка включає «такі великі групи номенів на позначення частин тіла людини і тварини: сомонімічні (загальносистемні, для називання тіла), остеонімічні (назви кісткової системи організму), спланхнонімічні (назви внутрішніх органів загалом), ангіонімічні (найменування елементів кровоносної системи організму), міонімічні (назви м’язів), сенсонімічні (найменування органів чуття), неоплазмонімічні (назви новоутворень на тілі чи в організмі людини і тварини)» [31, с. 6].

Отже, соматична лексика становить досить вагомий пласт української мови. Вона відіграє важливу роль у номінаційних процесах. Соматичні фразеологізми позначають різні сфери людського життя, характеризують внутрішній стан, емоції, характер, позитивні та негативні риси людини. Незважаючи на те, що існує декілька класифікацій соматичних фразеологічних одиниць, це питання потребує подальших досліджень та уточнень.

Висновки до розділу 1

Фразеологія як наука виокремилася порівняно недавно. На сьогодні у лінгвістиці спостерігаємо чимало досліджень фразеологічного фонду української мови. Є декілька класифікацій фразеологічних одиниць: семантична (ця класифікація покладена в основу шкільного розподілу фразеологізмів), функціональна, генетична (базується на джерелах фразеологізмів; це питання також розглядають у школі під час вивчення фразеології), експресивно-стилістична, ідеографічна, морфологічна, синтаксична, класифікації з погляду структури, лексичного складу.

У мовознавстві немає чіткого розмежування визначення фразеологічних модифікацій. Дослідники по-різному трактують модифіковані фразеологізми, а саме: фразеологічна модифікація, оказіональні трансформації стійких висловлювань, фразеологічні трансформації, трансформи, оказіональні зміни, оказіональні трансформації, фразеологічні інновації. Спільним у всіх визначеннях є те, що модифіковані (оказіональні) фразеологізми змінюють структуру, компонентний склад, семантику усталених виразів. Ми трактуємо модифіковані фразеологізми як інновації, які виникають внаслідок зміни структури та/або семантики фразеологічної одиниці.

У своїх дослідженнях науковці здебільшого поділяють модифікації на структурно-семантичні та семантичні, у межах яких виділяють окремі прийоми. У своєму дослідженні використовуємо класифікації А. Марковської, яка виділила ще й комбіновані модифікації, та Ю. Стефанишин, яка використовує поняття «інновації-додавання» для позначення прийому розширення структури фразеологізму.

Важлива роль у дослідженні модифікованих фразеологічних одиниць належить діалектним фразеологізмам, які насичують тексти експресивністю, надають їм нового звучання, характеризують менталітет, побут, звичаї, традиції, вірування, характер представників певного етносу.

У контексті останніх лінгвістичних досліджень спостерігаємо також неабиякий інтерес до вивчення соматичних модифікованих фразеологізмів, які яскраво відображають сфери людської діяльності.

РОЗДІЛ 2
СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ МОДИФІКАЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

Модифікації фразеологічних одиниць – цікаве явище в мовознавстві. Творення модифікованих фразеологізмів відбувається різними способами. У лінгвістиці відомі фонетичні, лексичні, морфологічні, синтаксичні засоби, за допомогою яких досягається потрібний стилістичний ефект, образність художніх творів. Самостійні частини мови виступають засобом модифікації, вносячи структурно-семантичні та семантичні зміни в структуру, компонентний склад або семантику фразеологізму.

2.1 Заміна традиційного компонента

Заміна, або субституція, традиційного компонента серед виявлених нами фразеологічних модифікацій становить другу за чисельністю групу (104 позиції).

Дослідники виділяють два різновиди замін: найпростішу та розширену. При найпростішій субституції заміні підлягає один компонент у складі фразеологічної одиниці. Розширена субституція полягає у заміні декількох компонентів у складі фразеологізму [19]. У нашому дослідженні фіксуємо випадки найпростішої субституції.

Простежуємо випадки, коли між субститутом та заміненим компонентом є семантичний зв’язок. Таких прикладів небагато. Зазвичай ці компоненти є синонімами або різняться експресивним забарвленням.

У більшості випадків між субститутом та заміненим компонентом немає семантичного зв’язку. Їхнє використання зумовлене контекстом. Автори вживають їх для кращого пристосування фразеологічної одиниці до контексту.

У ролі субститутів виступають самостійні частини мови, а саме:

— *іменник*:

Досить часто автори використовують іменник у ролі субститута. Ми виявили 20 позицій таких замін.

Замінені компоненти підсилюють значення фразеологізму, конкретизують особу, надають більшої експресії, відображають колорит гуцульського мовлення, пристосовують фразеологічну одиницю до ситуації. Наприклад:

«Боляче ***защеміло серце****...»* [47, с. 9] – ***Душа защеміла*** «хто-небудь дуже переживає, страждає з якогось приводу» [45, с. 277];

«Що з усіх оцих панотців нема й одного, що ***пальця*** *би отця Кралевича* ***був вартий*** […]*»* [47, с. 24] – ***Не вартий нігтя*** «нікчемний, набагато гірший у порівнянні з іншим, недостойний кого-небудь» [45, с. 68];

*«****Серце рвалося*** *туди, до тих таємних гір, полонин далеких, незвіданих скель та ізворів, повних таємниць гірських озер і всякого іншого дива чарівної Чорногори»* [47, с. 66] – ***Рватися душею*** «дуже прагнути куди-небудь» [45, с. 733];

«Так отаке-то трапилося нараз. Звалилося, ***мов цеглина на голову****»* [47, с. 179] – ***Як грім на голову*** «зовсім несподівано, зненацька» [45, с. 198];

*«****Де не ступала нога Потоцьких****, звідусюди привозилися воєнні трофеї, і це тривало століттями»* [47, с. 296] – ***Нога людська не ступала*** «нікого не було, ніхто не ходив, не жив де-небудь» [45, с. 553];

«Очі його закриті й тільки тоска велика ***роз'їдає груди****»* [47, с. 424] – ***Роз'їдати душу*** «посилювати чиї-небудь переживання, завдавати комусь ще більших душевних страждань» [45, с. 979];

«Десь в далекім Гіндустані рождалися перед віками, тисячі літ ***переносилися з уст в уста, з грудей в груди*** *– аж поки не дісталися сюди, в цю щілину межи гір»* [48, с. 14] – ***З вуст у вуста***, з сл. ***передаватися***, ***передавати***, ***переходити*** «від однієї людини до іншої (про щось почуте)» [45, с. 161];

«…Ой же й не плакала й не ридала стара Василина та ***об землю головов не била си*** *й ні, лиш сивим волосєм камінь вимітала, сльозами лютими скелю пропікала»* [46, с. 40]; *«Коли побачила, що її дитина вже в Юрішкових руках, –* ***так і вдарилася головою об землю****»* [48, с. 172] – ***Битися головою об стіни*** «перебувати в стані розпачу, сильного збудження; дуже переживати, побиватися з якогось приводу» [45, с. 27];

«Неясні мислі, неясні бажання, мов ембріони будучих істот, ***ворушилися в грудях****, серце билося тоскливо, і хотілося чомусь плакати»* [48, с. 49]; *«Неясні думи, неясні бажання* ***заворушилися в грудях****, звідкись налітало зітхання, мимолетний сум* […]*»* [48, с. 26] – ***Заворушилося у серці*** «пробудилось якесь почуття (збентеження, хвилювання і т. ін.)» [45, с. 301];

«А вночі Маруся лежала, ***розпалена думами****, і… завидувала Оришці»* [48, с. 54] – ***Розпалювати кров*** «розбурхувати почуття, думки, викликати неспокій, тривогу» [45, с. 923];

«*Часом у нього* ***аж у голові мутилося****, і він сам не знав, що робити зі своєю властю, щоб відчути її до кінця, щоб насолодитися до решти»* [48, с. 100] – ***Мутиться розум*** «хто-небудь втрачає ясність думки, мислення» [45, с. 760];

«Як прийшла, ***бровами повела****, розкотила срібним горохом веселого сміху по стінах – так мов одразу посвітлішало в корчмі»* [48, с. 177] – ***Повести очима*** «дивитися, спрямовувати зір на кого-, що-небудь» [45, с. 655];

«Але Дмитро ***читав в очах****»* [48, с. 208] – ***Читати в душі*** «розуміти, розгадувати чийсь душевний стан» [45, с. 948];

«І при таких гадках вона чула, як палало її обличє, і біль, тупий, скажений ***стискав груди****»* [46, с. 147] – ***Стискати серце*** «хвилювати, непокоїти кого-небудь» [45, с. 862];

«Засоромлений панотець уступився з кухні, вийшов надвір, але збита шибка ***стриміла*** *йому* ***цвяшком у мозку****»* [21, с. 58] – ***Стриміти цвяхом в голові*** «те саме, що стояти в голові» [35, Т 9, с. 770]; «невідступно поставати, з’являтися в пам’яті, свідомості» [35, Т 9, с. 742];

«Заздрів, як Шарлота рвала квіти: панотцеві ***мелькнула на лиці*** *радісна надія»* [21, с. 122] – ***Мелькнуло в голові*** «хто-небудь раптово подумав про що-небудь» [45, с. 459];

«Зо Славком хотіла лиш часом пожартувати, а як довідалася, що й Варвара ***кинула оком*** *на нього, то була б їй очі видерла, якби так сила»* [21, с. 153] – ***Кинути гедзя*** «грайливо поглядати на кого-небудь» [35, Т 5, с. 665];

«Сенько якийсь час ***кривив лицем****, аж укінці всміхнувся»* [21, с. 184] – ***Кривити рота*** «робити гримасу, виражати незадоволення, презирство» [35, Т 4, с. 340].

— прикметник:

Заміна традиційного компонента прикметником становить одну з найменших груп, у творах виявлено 1 позицію.

Замінені компоненти характеризують якісну ознаку фразеологізму, підсилюють стилістичний ефект.

«Нараз ***чуйне вухо*** *Олекси щось помітило»* [47, с. 342] – ***Вуха насторожилися*** «хто-небудь почав прислухатися, став зосередженим, напружено-уважним» [45, с. 162];

— займенник:

Такий різновид замін спостерігаємо нечасто. Ми виявили у творах 13 випадків.

Найчастіше займенник автори використовують для конкретизації особи, про яку мовиться, якої стосується дія чи ситуація. Заміна компонента також спричиняє підсилення експресивно-стилістичного забарвлення фразеологізму. Фіксуємо випадки, коли субститут відображає особливості гуцульського мовлення.

«Шукала би свого любка цілими роками, терпіла би невигоду, поносила би труди на те, щоби, його відшукавши, могла ***сказати йому в очі****, що його ненавидить»* [21, с. 121] – ***Правду сказати в очі*** «говорити сміливо, відверто, нічого не приховуючи» [35, Т 7, с. 497];

«Та він зразу проклинався, що це неправда, а потім просив її, щоби ***не брала собі до серця*** *такі речі»* [21, с. 84] – ***[Не] брати [близько] до серця*** «[не] надавати чомусь великого значення» [35, Т 1, с. 228];

«Та ти бий… Ліпше ти мене вдар – лиш не стій мені над душею, ***не виїдай ми печінок****»* [47, с. 39] – ***Доїдати до живих печінок*** «дуже дошкуляти, боляче вражати кого-небудь, торкаючись чогось найболючішого» [45, с. 50];

«По тім нектарі полонинськім, на котрім зріс, міське повітря ***давило йому груди****, затроювало кров із кожним зітханням»* [48, с. 92] – ***Давити каменем на груди*** «викликати безрадісний душевний стан, гнітючий настрій; гнітити» [45, с. 218];

«Їк зачєр-сми на дві руці, заланцюгував си у цес талан гіренький ***по заміську шию****, – нема тої сили на свікі, шоби мене з того визволила, шоби мене на старе місце вернула»* [48, с. 184-185] – ***По [самісіньку] шию*** «повністю» [45, с. 963];

«Але зате Маруся згодом відчула гори ***цілою душею*** *і* ***полюбила*** *їх»* [47, с. 10] – ***Всією душею*** з сл. ***любити***, ***вірити*** «щиро, гаряче» [45, с. 798];

*«****Чорт її душу знає****, чого вона – била-била ляхів, нам помагала, а потім нараз – трах!»* [47, с. 358] – ***Чорт його душу знає*** «невідомо, незрозуміло» [45, с. 952-953];

«А коли московське військо почало бити конфедератів, які стояли за Лещинського проти Августа, селянство прийняло це вже за певний сигнал і розпочало акцію ***на свою руку****»* [47, с. 357] – ***На власну руку*** «самостійно, власноручно, сам» [45, с. 773];

«*Мігайчук Василь, другий депутат, бачачи, яка депутатам шана й від пана, й від громади, не чекав, поки його зачеплять, і* ***собі в ноги****»* [47, с. 253] – ***Братися в ноги*** «швидко тікати, бігти, іти геть» [45, с. 58];

«Як попросять нашої поради – ми уділимо їм її ***з цілого серця****, з усією щирістю й любов'ю»* [47, с. 164-165] – ***З [усього] серця*** «щиро, сердечно, самовіддано» [45, с. 799];

«Спочатку ***під ніс собі****, далі голосніше почав висловлювати думку, що варт би вернути вже до хати й най ті скарби бере собі хто хоче* […]*»* [47, с. 64-65] – ***Під ніс*** з дієсл. ***говорити***, ***мовити***, ***бурмотіти*** і т. ін. «тихо, нерозбірливо» [45, с. 552];

«Що ж ми поробимо? Ми всі ***душею з вами****, вірте, але не в кожного є стільки сміливості»* [47, с. 19] – ***Боліти душею*** «тяжко переживати, уболівати, тривожитися за кого-, що-небудь» [45, с. 45];

*«Я **чула** це від небіжчика **на <u>свої</u> вуха**»* [21, с. 227] – ***Чути на <u>власні</u> вуха*** «самому чути що-небудь» [35, Т 1, с. 789].

— *дієслово*:

Виступає найпоширенішим засобом заміни традиційного компонента, у творах виявлено 69 позицій.

Завдяки такій заміні оновлюється значення фразеологізму, підсилюється експресія. Часто субститут використовують для того, щоб пристосувати фразеологізм до конкретної ситуації, відтворити настрій, переживання, почуття осіб, окремі жести, міміку.

*«Ємость підглядала, **<u>перебирала</u> очима** дерево за деревом»* [21, с. 340] – ***<u>Нишпорити</u> очима*** «пильно оглядати, обстежувати що-небудь» [35, Т 5, с. 665];

*«Але як ємость справилася вже вийти, щоби сісти на віз, то панотець **<u>затріпав</u> руками** й стрибав на однім місці, як та дитина в великій потребі»* [21, с. 304] – ***<u>Розводити</u> руками*** «виражати здивування, розгубленість» [35, Т 8, с. 637];

*«Пішов у чужі сторони, як бідна сирітка, та й рятувався, як міг; **<u>кинувся</u> на шию** першій-ліпшій»* [21, с. 294] – ***На шию <u>вішатися</u>*** «нав’язуватися кому-небудь» [35, Т 1, с. 692];

*«Міг **<u>утікати</u> світ за очі**»* [21, с. 330] – ***<u>Іти</u> світ за очі*** «вирушати в далеку дорогу, невідомо куди» [35, Т 4, с. 53];

*«Ще й те йому **<u>додавало</u> духу**, що він сам-один додумався до того забобону»* [21, с. 247] – ***<u>Піднімати</u> дух*** «надихати, запалювати, підбадьорювати кого-небудь» [35, Т 2, с. 442];

*«Не мав би вже відваги **<u>вказатися</u> на очі** Краньцовській»* [21, с. 170] – ***На очі <u>навернутися</u>*** «з’являтися перед кимось» [35, Т 5, с. 665];

*«Чей потребує з кимось розмовитися, порадитися, хоч трохи **<u>розвести</u> душу**»* [21, с. 130] – ***<u>Звеселити</u> душу*** «приносити кому-небудь радість, утіху, радувати когось» [35, Т 3, с. 469];

«Та завзята борня потопаючого народу ***порушила*** *злегенька й Славкову дрімучу* ***душу****»* [21, с. 127] – ***Влізти в душу*** «втручатися в чиє-небудь інтимне життя» [35, Т 1, с. 702];

«Як той рибалка, що йому ***вирветься з рук*** *жива риба й шубовсне в річку, то він у нестямі пхає руки в воду, чи не вдасться ще рибу піймати, так вони оба пробували найти ящірку в траві»* [21, с. 119] – ***Випустити з рук*** «втрачати що-небудь» [45, с. 99];

«Там стояла крита осклена повозка та й блищала на сонці, ***аж очі сліпила****»* [21, с. 69] – ***Бити в очі*** «яскраво світити; засліплювати» [35, Т 1, с. 168];

«Стояв такий високий, кривий нездара, крутив головою на всі боки та й щось ***мимрив під носом****»* [21, с. 62] – ***Під ніс*** з дієсл. ***говорити, мовити, бурмотіти*** і т. ін. «тихо, нерозбірливо» [45, с. 552];

«Неясні й легенькі ***думки шибали*** *йому* ***по голові****, неначе десь із-за густих, темних хмар, із-за далеких пралісів»* [21, с. 35-36] – ***Думки стрибають у голові*** «хто-небудь втрачає ясність, чіткість мислення, напружено думає» [45, с. 273];

«Тепер же, коли почув, як батько стогне, ***шибнула*** *йому* ***в голові думка****, що далеко би ліпше було вмерти його родичам»* [21, с. 50] – ***Думка майнула [в голові]*** «хто-небудь раптово, миттєво подумав про щось» [45, с. 271];

«Неначе мав на спині очі або ***видів шкірою****»* [21, с. 94] – ***Відчувати шкірою*** «добре відчувати що-небудь» [35, Т 11, с. 475];

«Не раз, бувало, також з нудьги, хотів ***відібрати в свої руки*** *заряд цілої господарки»* [21, с. 28] – ***Підбивати під свою руку*** «брати під свою владу; підкоряти» [35, Т 6, с. 394];

«Щось знайоме-знайоме ***пролинуло перед очима****; щось давно забуте, занехане почуло ся в сих журливих звуках, що несуть ся кудись, наповняють комнату, доторкають ся серця…»* [46, с. 154]; *«****Пролинула перед очима*** *Олекси та пам'ятна ніч, коли так урочисто, з таким глибоким почуттям причащав його отець Кралевич в сапогівській церкві темною ніччю»* [47, с. 432] – ***Спливати перед очима*** «зримо уявлятися кому-небудь» [45, с. 850];

«Сеж не минуче: треба-ж мати кумонькам теми задля розмов, треба-ж догоджувати їх незвичайній охотї до ***перелущування кісточок*** *своїм знайомим, до передаваня всіляких нових вістей і таємних проступків, чужих, звичайно!»* [46, с. 145]; *«Ще як вони трудяться пльоткарствами,* ***переполіскують****, як баби,* ***кості*** *ближньому своєму, ще якось слухає того Кралевич, як бриніння мухи»* [47, с. 22] – ***Перемивати кісточки*** «займатися пересудами, обмовляти кого-небудь» [45, с. 619];

«Бо та голуба краска жиє, світить голубими вогниками. ***Аж за очі ловить****, аж скобоче в очі»* [21, с. 341-342] – ***Тішити очі*** «приємно вражати, вабити своїм виглядом» [35, Т 5, с. 665];

«[…] *журлива мельодия* ***наповняє душу*** *невиразним щастєм, щастєм житя, істнуваня…»* [46, с. 144]: *«От і тепер: вона сїдає за фортепян – і передчутє естетичного задоволення* ***наповняє душу*** *молодого студента;* […]*»* [46, с. 153-154] – ***Душа радується*** «хто-небудь дуже задоволений чимось, відчуває радість, насолоду, втіху від чогось» [45, с. 277];

«І широко оглянувся Марусяк під впливом цих думок, ***розрізаючи очима*** *густі плями тьми між смереками»* [48, с. 256] – ***Кресати очима*** «гнівно, сердито дивитися, поглядати» [45, с. 396];

«Скребуть за серце слова такі і погляд, отой погляд діточий, що пролазить тобі в саму душу, а мусиш від нього ***відвертати очі****»* [47, с. 306] – ***Відводити очі*** «уникати зустрічі очима з кимсь» [45, с. 116];

*«****Душу гризли*** *найрізнородніші почуття, і він сам ще не знав, що зробить і на що зважиться»* [48, с. 259] – ***Краяти душу*** «завдавати кому-небудь муки, душевного болю» [45, с. 395-396];

«А Маруся ***стежить зором*** *за цим золотим шествієм, слухає гімнів прощальних* […]*»* [48, с. 214] – ***Пасти зором*** «дуже пильно стежити за ким-, чим-небудь, дивитися на когось, щось» [45, с. 609];

«Але кидати господарство, ***влізати з головою*** *в усі небезпечності опришківського життя теж було неохота – і от знаходилися такі, зо хтіли пробічи помежи дощ і, приобрітаючи капіталець, соблюсти невинність»* [48,

с. 167] – ***Упірнути з головою*** «повністю, цілком віддаватися якійсь справі, якомусь заняттю» [45, с. 915];

«Маруся помертвіла, блискавично уявивши собі, як от вона буде загальною любаскою, як почнуть її опришки ***передавати з рук на руки****, від Дмитра до Штефана, від Штефана до Леся, до Михайла, до…»* [48, с. 188] – ***З рук у руки*** з сл. ***переходити***, ***переміщатися*** і т. ін. «від одного до іншого» [45, с. 763];

«У Оленихи ***забилося серце****… Що робити?...»* [48, с. 159] – ***Загупало серце*** «хто-небудь почав хвилюватися» [45, с. 793];

«Пожовкла, зморщилася, ***очі погасли*** *і сиділи глибоко-глибоко»* [48, с. 159] – ***Очі обараніли*** «очі стали безтямними (від перенапруження, втоми і т. ін.)» [35, Т 5, с. 463];

«Найогиднійші сцени малювались тепер у неї в голові; найобридливійші розмови ***лились*** *тепер* ***з уст*** *щасливої, закоханої, страстної пари!...»* [46, с. 149] – ***Зринати з уст*** «звучати» [35, Т 3, с. 702];

«І як там не обертай коневі ноги шматою, а видима, жива смерть ***стоїть перед очима****»* [48, с. 219]; *«І до болю захотілося бачити хлопчика. От* ***стоїть перед очима****, ручки простягає, лепече…»* [47, с. 314] – ***Вертітися перед очима*** «невідступно виникати в уяві кого-небудь» [45, с. 74];

«Не могла рівнодушно дивитися: щось душило її, стискало серце, коли ***пила повними грудьми*** *вітер далекий, співала назустріч рожевим предвісникам сонця, коли привидом білим ходила поміж камінням місячної, опоєної тугою гірської ночі»* [48, с. 143] – ***Дихати на повні груди*** «відчувати невимушеність, жити вільним, повноцінним життям» [45, с. 240];

«Марусі ***шуміло в голові****»* [48, с. 131] – ***У голові макітриться*** «виникає стан запаморочення у кого-небудь» [45, с. 461];

«Кобильчина попалася труська, підкидала так, що ***світ в очах перевертався****»* [48, с. 127] – ***Світ закрутився в очах*** «хто-небудь відчуває головокружіння від втоми, хвороби і т. ін.; комусь погано» [45, с. 782];

«Добрий був чоловік. Шкода, що так ***загирив душу****»* [21, с. 224] – ***Занапастити душу*** «учиняти який-небудь злочин або щось таке, що є порушенням релігійно-етичних норм» [35, Т 3, с. 227];

«Я в свого дєді так дармував, шо ціле ґаздівство ***на своїх плечах тримаю****, а тої дівки не беру, бо в мене ше голов не болит»* [48, с. 73] – ***Взяти на свої плечі*** «переобтяжувати себе роботою, турботами, клопотами і т. ін.; робити все самому» [45, с. 53];

«Попівни ***піджимають губки*** *і не хотять їсти, кавалери кібіцують і до поту стараються якнайдосконаліше наслідувати шляхоцькі маніри, а іноді, мов каменюкою в лоб, садять якимось dowcipem»* [48, с. 62] – ***Надимати губи*** «надавати обличчю поважного, зверхнього вигляду; гордитися, пишатися, зазнаватися» [45, с. 523];

«[…] *дві баби, стоячи кожна на своїм подвір'ю, лаялися* ***скільки було духу****, і далеко розносилися їх міцні, на простори раховані голоси»* [48, с. 51] – ***Скільки духу вистачить*** «на повну силу» [45, с. 106];

«І, мабуть, ця безпомічність надто вже яскраво ***відбилася на лиці*** *Марусі, бо легінь, все так само не рухаючися з місця, усміхаючися, сказав* […]*»* [48, с. 44] – ***Мінитися на обличчі*** «набиратися іншого виразу обличчя у зв'язку з переживаннями, злістю, радістю і т. ін.» [45, с. 491];

«І без того вона ходила за Марусею, як за дитинкою маленькою, а тепер і поготів: ***з очей вичитувала*** *кожне бажання, берегла від найменшого роздратування, від найменших турбот»* [48, с. 49] – ***По очах***, з сл. ***знати***, ***видно*** і т. ін. «з погляду людини, з виразу її обличчя» [45, с. 593];

«Тоді співала цілими днями, як пташина, літала садом, лізла в поточчини, де ще й ***нога людська****, здавалося, ніколи* ***не бувала****»* [48, с. 38] – ***Нога людська не ступала*** «нікого не було, ніхто не ходив, не жив де-небудь» [45, с. 553];

«Хоч би вилаятися та тим ***облегшити душу****»* [47, с. 401] – ***Зігріти душу*** «порадувати кого-небудь, звеселити чимось» [45, с. 334];

«А як зіходив над Добушівками млосний місяць, таємний властитель приливів, притягань, як натягнув свої струни і тоскливо задзвенів мелодіями

покликів і питань, – гострий неспокій ***заповзав у душу*** *Марусі»* [48, с. 27]; *«Але все ж у міру того, як наближався критичний момент, легка тривога* ***заповзла в душу*** *пана Андрія»* [47, с. 279] – ***Заходити в душу*** «глибоко хвилювати, турбувати кого-небудь» [45, с. 321];

«Зупиниться на хвильку, ***набере повні груди*** *гірського чарівного повітря – і мов крила від того виростають!»* [48, с. 19] – ***На повні груди***, з сл. ***дихати***, ***зітхати*** і т. ін. «глибоко» [45, с. 200];

«Раз на тиждень, а то й два доводилося зіходити з верхів, і неділя була єдиним днем, коли можна було полагодити всі справи: і що ***дотикалися душі****, і що зв'язані були з потребами тіла»* [48, с. 11] – ***Доходити до душі*** «хвилювати, зворушувати, боляче вражати, зачіпати» [45, с. 267];

«Тривога почала ***заповзати в серце*** *Олекси»* [47, с. 388] – ***Заходити в серце*** «глибоко хвилювати, турбувати кого-небудь» [45, с. 321];

«А найкраще – під теплим боком веселухи, ситої молодиці, що як здавить коліньми, так ***аж дух захоплює****»* [47, с. 400] – ***Дух перехопило*** «важко дихати від хвилювання» [52, с. 187];

«То бажаємо від щирого серця, панове-браття, аби й у вас завелися опришки та своєвільні купи, щоб ***на своїй шкірі*** *ви* ***довідалися****, як то приємно, та стали згляднішими до тих, хто би вас від опришків боронив»* [47, с. 365] – ***Витерпіти на своїй шкірі*** «самому терпіти які-небудь знегоди, переборювати труднощі» [35, Т 1, с. 442];

«Чоловік зблід. Всякі почуття ***заштурмували душею****»* [47, с. 329]; *«Петюк поклонився і вийшов, а отець Кралевич пішов прямо до себе.* ***Душу хвилювали*** *складні почуття»* [47, с. 220] – ***Тривожити душу*** «порушувати душевну рівновагу; хвилювати, непокоїти, бентежити» [45, с. 80];

«З неї було досить, ***серце не витримувало*** *того, що бачили очі, – і от віддала приказ припинити»* [47, с. 275] – ***Крається серце*** «хто-небудь дуже переживає, страждає» [45, с. 792];

«Але вістка ця нікого не здивувала, нікого не зрушила, ***бо хто ще й зостався на ногах****, то не в'язав лика»* [47, с. 214] – ***Ледве триматися на ногах***

«від великої втоми або сп'яніння втрачати рівновагу і здатність нормально рухатися» [35, Т 5, с. 437];

«Це якби так попав у руки – набив би по обох боках обухом добре, аби знав, як ***язиком бовтати****»* [47, с. 193] – ***Молотити язиком*** «говорити непотрібне» [45, с. 504];

«А то наговорив-наговорив, ***заморочив голову****, а сам… У, псяча душа попівська!»* [47, с. 192-193] – ***Баламутити голови*** «дурити, морочити когось» [45, с. 17];

«Молодєк, скажут, а береси за таку справу, ***що й в голов не лізе****»* [47, с. 170] – ***Не вкладається в голові*** «важко збагнути» [35, Т 2, с. 109];

«І то правда. Але якби ми усі ***зіклали руки****, то ляхи геть би нас посіли»* [47, с. 163] – ***Скласти руки*** «перестати діяти, щось робити, ставати пасивним» [45, с. 329];

«Ішов лісом без дороги – і такі бездорожні ***мислі гнітили голову****»* [47, с. 180] – ***Думки гризуть голову*** «хто-небудь постійно думає про щось «перев. тривожне, неприємне» [45, с. 272];

«Свобода з кров'ю разом ***ходила по жилочках****, із диханням* ***вилітала з уст****, чулася в ході, в голосі, в погляді очей»* [47, с. 136] – ***Розливатися по жилах*** «охоплювати весь організм» [45, с. 753]; ***Зриватися з уст*** «раптово з'являтися, звучати ніби мимоволі (про думки, пропозиції і т. ін.)» [45, с. 345];

«Всі на нього дивляться, ***дошукуються очима*** *слідів боротьби з нечистою силою – нічого не видно»* [47, с. 132] – ***Окидати очима*** «оглядати кого-, що-небудь або обдивлятися навкруги» [45, с. 582];

«Те, що вони самі йдуть, куди схочуть, сідають, коли схочуть; хочеться кричати – кричать, хочеться співати – співають, усе це ***наповняло душу*** *безмірною радістю»* [47, с. 64] – ***Душа радується*** «хто-небудь дуже задоволений чимось, відчуває радість, насолоду, втіху від чогось» [45, с. 277];

«Олекса зрадів: нарешті він може помогти чимось реальним. Сокира ***аж свистіла в руках*** *дужого, звинного хлопця»* [47, с. 103] – ***Кипить в руках*** «хтось дуже швидко й вправно щось робить, виконує» [45, Т 4, с. 150];

«І дійсно. Що може вдержати гуцульського хлопця, коли він ***заб'є собі в голову****?»* [47, с. 63] – ***Взяти [собі] в голову*** «думати про що-небудь» [45, с. 50];

*«****Наповнилися*** ***тривогою серця*** *і підгірської та покутської шляхти»* [47, с. 43] – ***Обгортати серце тривогою*** «викликати переживання, душевні страждання, неспокій і т. ін.» [45, с. 564];

«Все це ***ворушиться*** ***в головах*** *панотців, вертиться на язиці, але виповісти ніхто не сміє, бо знають прекрасно, що Кралевич заб'є, напаморочить, засипле цитатами, латиною, і будеш ти у тім усім, як невмитий»* [47, с. 23] – ***Вертиться*** ***в голові*** «постійно, весь час виникає у свідомості кого-небудь» [45, с. 73];

«І то ти вчений чоловік! А нас ***приставлять*** ***нігтем****, та тільки юшечка побіжить»* [47, с. 15] – ***До нігтя притиснути*** «знищити, ліквідувати, розправитися» [45, с. 699].

— *прислівник*:

Цей засіб модифікування письменники використовують нечасто. У творах виявлено один випадок. Його використано для підсилення експресивно-стилістичного забарвлення.

«А відтак змаліє, зжужмиться, прикинеться таким бідним, нещасним, ***ледве-ледве*** ***душа в тілі»*** [47, с. 66] – ***Тільки душа в тілі*** «хто-небудь дуже бідний, убогий» [45, с. 282].

2.2 Інновації-додавання

Інновації-додавання, або поширення компонентного складу, складають найбільшу групу фразеологічних модифікацій. У творах виявлено 165 позицій. Це такий вид модифікацій, коли відбувається розширення структури, компонентного складу фразеологічної одиниці. Нові компоненти підсилюють значення фразеологізму, надають нового відтінку.

Залежно від позиції, яку займає компонент-поширювач у фразеологічній одиниці, виділяють препозитивні, інтерпозитивні та постпозитивні інновації-додавання.

- Препозитивні:

Складають другу за чисельністю групу інновацій-додавань. У творах виявлено 48 випадків.

За препозитивних інновацій-додавань новий компонент поширюється на початку фразеологізму. У ролі поширювачів виступає:

— *іменник*:

Це невелика група поширювачів, у творах виявлено 3 позиції. Новий компонент конкретизує особу, яка виконує дію, ситуацію, у якій опинилася певна особа, додає нового значення фразеологізму.

«Не бракувало на селі таких молодиць, які будь ***рухом руки****, будь* ***бровами****,* ***очима*** ***давали знати****, що не від того були би, аби…якось…»* [47, с. 6] – ***Давати знати*** «повідомляти, інформувати, сигналізувати» [45, с. 206];

«А ***отаман*** *сам* ***ховає очі****, бо кинув товариство у такій безпомічності»* [47, с. 215] – ***Ховати очі*** «відвертатися, не дивитися на кого-небудь, кудись від незадоволення, ніяковості, сорому тощо» [45, с. 929];

«Виходило ніби так, що він ***у сина*** ***в руках****»* [48, с. 77] – ***У руках*** «у чиємусь розпорядженні, користуванні, володінні і т. ін.» [45, с. 768].

— *займенник*:

Серед препозитивних інновацій-додавань займенник як засіб модифікування займає найбільшу групу, 18 позицій. Такі компоненти автори використовують для конкретизації особи, якої стосується дія чи ситуація, для підсилення характеристики фразеологізму.

«Вна, гуцулка тота, приобіцєла, шо нікому нич не скаже, але то вна лиш так гулила свого мурзу того, ***аби єму голов задурити****, а сама лиш чекала ночі»* [47, с. 52] – ***Задурити голову*** «обдурювати кого-небудь, позбавляти можливості тверезо міркувати» [45, с. 305];

«Перших кілька нападів, і ім'я Довбуша вже ***у всіх*** ***на устах****, всі селяни повторюють його з тою усмішечкою, з якою ото оповідають улюблені свої анекдоти про дуже мудрого хлопа й дуже глупих панів»* [47, с. 198] – ***На вустах***

«постійно повторюватися ким-небудь або бути предметом обговорення у когось» [45, с. 162];

«Коли про те все довідалася партія республіканська – ***<u>всі</u> роззявили рота****, не знали, що думати»* [47, с. 292] – ***Роззявляти рот*** «бути дуже враженим чимось» [45, с. 749];

«Скоро повисне. Йой, Олексику-у… Та шо ж вно ***<u>на мою</u> голов падет****...»* [47, с. 315] – ***Падати на голову*** «обрушуватися, звалюватися на кого-небудь внаслідок важких обставин (про труднощі, випробування і т. ін.)» [45, с. 603];

«І знайте, що всім те буде, ***<u>хто</u> підіймає руку*** *розбійницьку на ближнього свого і на панів, самим Господом Богом установлених»* [47, с. 435] – ***Підіймати руку*** «робити замах на кого-небудь, намагатися убити когось» [45, с. 636];

«Маруся стояла на узгір'ю, і ***<u>в неї</u> аж дух захоплювало****»* [48, с. 35] – ***Захоплювати дух*** «перехоплювати дихання (від різкого подразнення органів чуття, фізичного перенапруження, хвилювання і т. ін.)» [45, с. 348];

«Ніхто нічого не знав, ніхто ні о чім не догадувався, ***<u>нікому</u> і в голову не приходило****»* [48, с. 111] – ***В голову не приходило*** «хтось зовсім не думає, не догадується про що-небудь» [35, Т 8, с. 85];

«Найте, хлопці, не рубайте, найте, хлопці, не стріляйте: вна дев'ять раз побожила, ***<u>свою</u> душу погубила****»* [48, с. 141] – ***Погубити душу*** «учинивши який-небудь злочин, призвести до смерті кого-небудь» [45, с. 658];

*«****<u>Усе</u> маю в руках*** *– лиш щіскя не маю у руках»* [48, с. 252] – ***Мати у руках*** «розпоряджатися чим-небудь» [45, с. 476];

«Думка мовчала, почутє образи запанувало всею її істотою, і вона, вже забувши клясти свою слабість і нервність, кинулась головою у подушки і заридала таким плачем, ***<u>що</u> душу рве****...»* [46, с. 149] – ***Рвати душу*** «викликати страждання, душевний біль; завдавати мук» [45, с. 732];

*«****<u>Ви</u> сьмієте ся в душі****: як то дочка прачки, хоч би вона й учила ся в гімназиї, може балакати повадно, живучи серед зовсім невідповідних обставин»* [46, с. 152] – ***Сміятися в душі*** «глузувати, кепкувати з кого-, чого-небудь, не виявляючи цього зовні» [35, Т 9, с. 413];

*«**Йому** **і в голову не приходило** зараз, що йому двох прийдеть ся вести через те саме «житєве море»…»* [46, с. 157] – ***В голову не приходило*** «хтось зовсім не думає, не догадується про що-небудь» [35, Т 8, с. 85];

*«**Нікому** **не в голові**, аби щось додому постарати»* [21, с. 32] – ***[І] не в голові*** «немає інтересу до чого-небудь» [35, Т 2, с. 109];

*«Він, – кажу, – **нам** **очі втворив**, світ нам показав…»* [21, с. 279] – ***Відкривати очі*** «показувати правду, виводити з омани» [35, Т 1, с. 595];

*«А на яку-небудь любовну розмову з нею тепер би **його** **язик і не повернувся**»* [21, с. 170] – ***Язик не повернувся*** «не наважиться хто-небудь сказати, спитати» [35, Т 6, с. 641];

*«**На ваших очах** готове статися убивство, а ви дивитеся мовчки»* [47, с. 262] – ***На очах*** «у присутності кого-небудь, при комусь» [35, Т 5, с. 665];

«[…] *став у положення людини, що їй **хтось** **одкриває очі**, внаслідок чого приходить зміна переконань»* [47, с. 146] – ***Відкривати очі*** «показувати, розказувати усю правду про що-небудь» [45, с. 122];

*«Але от що дивує пана полковника: таке велике село, оця Дідушкова Річка, а **ні** **одної** **душі** не побачив, он скільки вже проїхав»* [47, с. 409] – ***Ні душі*** «абсолютно нікого; пусто» [35, Т 2, с. 445].

— *дієслово*:

Досить чисельну групу складають дієслова. У творах виявлено 18 випадків таких поширень. Нові компоненти уточнюють дію, про яку мовиться, посилюють експресивно-стилістичне забарвлення, відтворюють особливості мовлення гуцулів, підсилюють емоційний стан мовця.

*«Безрадісно, тупо **йшли** **нога за ногою**, а ліс усе густішає, а скали все вищають, верхи їх криються в туманах»* [47, с. 71] – ***Нога за ногою*** «повільно, неквапливо, ледве-ледве» [45, с. 553];

*«Та чи се той же самий селюк, що **слухав** оповідань про метеликів тропічних стран, **роззявивши рота**»* [47, с. 225] – ***Роззявляти рот*** «здивовано або захоплено слухати кого-небудь» [45, с. 752];

«Ніхто не думав, що власне ***коїться*** ***на очах****»* [47, с. 262] – ***На очах*** «у присутності кого-небудь, при комусь» [35, Т 5, с. 665];

«Може, й ***стояв*** *Олекса* ***головою вище*** *своїх товаришів, але сам багато не повоюєш»* [47, с. 304] – ***На голову вищий*** «набагато кращий у якому-небудь відношенні» [45, с. 113];

«Що й без того не радісно жилося, а тепер уже й зовсім. ***Мов закопалася по шию*** *в могилу, привалилася землею»* [48, с. 80] – ***По [саму] шию*** «дуже глибоко» [45, с. 963];

«Ой, не раджу, браччику, не раджу. Бо я таких ***умію у ручках тримати****»* [48, с. 134] – ***Тримати в руках*** «утримувати кого-небудь в залежності, позбавляти волі, свободи дій» [45, с. 228];

«Таже до Устєрік півгодини дороги, хто-небудь чи свідомо, чи несвідомо міг дати знати Гердлічці, зрештою просто луна від вистрілів опришківського баю ***могла донестися до вуха*** *всесильного мандатора»* [48, с. 166] – ***Донестися до вуха*** «ставати відомим кому-небудь, дізнаватися про щось» [45, с. 262];

«А одної прекрасної днини встала Марусякова партія рано, а Юрчикових ***немає ні душі****»* [48, с. 207] – ***Ні душі*** «абсолютно нікого; пусто» [35, Т 2, с. 445];

«Правда, ***таїлась*** *вона довго-довго* ***на днї душі****, не спливала тодї, як він був на перших курсах і кричав на товариських зборах;* […]*»* [46, с. 155] – ***На дні душі*** «про внутрішні переживання людини, які приховані від сторонніх» [35, Т 2, с. 314];

«Так як та вогкість ***прошибала*** *всякого* ***аж до самих костей****, так само нудьга добиралася вже до найвитривалішого»* [21, с. 292] – ***До самих кісток*** «цілком, усім єством» [35, Т 4, с. 169];

«Панотцеві здавалося, що Василич таке почувши, ***обставатиме руками й ногами****, що його правда, а не панотцева»* [21, с. 268] – ***Руками й ногами*** «всіма силами, повністю, абсолютно» [35, Т 5, с. 437];

«Предложення отця Кралевича ***підіймало з дна душі*** *все, що туди силоміць і з таким трудом спровадив Олекса»* [47, с. 231] – ***З дна душі*** «про внутрішні переживання людини, які приховані від сторонніх» [35, Т 2, с. 314];

«Те, що вони побачили, справді ***могло з ніг звалити****»* [47, с. 388] – ***Звалити з ніг*** «позбавляти кого-небудь можливості триматися на ногах» [45, с. 65];

«Дехто перебільшено голосно починав говорити про погоду й кукурудзяний урожай, але більшість зоставалася прикованою до місця і, втупивши очі в мовця, слухала того, що десь ***звучало в глибинах душі****, але ніколи не показувалося наверх»* [47, с. 18] – ***У глибині душі*** «внутрішньо, потай від інших, відверто для себе» [45, с. 173];

«Якісь сумніви ***почали залізати в душу*** *Олексихи. Щось тут не так»* [47, с. 10] – ***Влазити в душу*** «глибоко зачіпати, хвилювати кого-небудь» [45, с. 137];

«Доріжка зигзагувато вилася поміж могилками; сиділи жебраки й ***співали на всі гласи****, що хто хотів і умів, перетворюючи слова апостольських молитв у якесь ідолопоклонське чревовіщання»* [48, с. 57] – ***На весь голос*** «дуже голосно» [52, с. 143];

«Хлопці, перераженні й перелякані тим, що ***сталося*** *у них* ***на очах****, і не вміючи ще нічого розцінити, тремтячими руками почали кресати вогонь»* [47, с. 422] – ***На очах*** «у присутності кого-небудь, при комусь» [45, с. 592];

«Йду до найнижчих, до осих простих людей, ***несу*** *їм* ***серце розкрите****, ум, готовий служити, – а вони не хочуть моїх послуг і мене разом з ними»* [47, с. 29] – ***Відкрите серце*** «хто-небудь сповнений доброзичливості, прямий, відвертий у стосунках з людьми» [45, с. 792].

— *прислівник*:

Невелику частку становить прислівник як засіб поширення компонентного складу. У творах виявлено 5 позицій. Нові компоненти надають нового звучання фразеологізму, підсилюють якісну характеристику ситуації, експресію.

«Хто щиріше й так ***без остатку віддасть серце****?»* [47, с. 9] – ***Віддавати серце*** «щиро, віддано любити когось» [45, с. 118];

«І нараз мов ударило Єлену. Вона аж ***широко розкрила очі*** *– як могла бути такою недогадливою, такою глупою, такою короткозорою»* [47, с. 9] – ***Розкривати очі*** «допомагати правильно зрозуміти або глибше розуміти, сприймати, пізнавати що-небудь» [45, с. 122];

«Коли тут було так глухо, то в сиглах Чорногори, де є багато таких місць, що там ***ніколи не ступала нога людська****, очевидно, було цілком не так, як то уявляли собі хлопці в Печеніжині»* [47, с. 65] – ***Нога людська не ступала*** «нікого не було, ніхто не ходив, не жив де-небудь» [45, с. 553];

«Рішуче помилково він потрапив до сутани; йому ***далеко більше до лиця*** *була би якщо не кольчуга, то, в усякому разі, плащ народного трибуна»* [47, с. 21] – ***До лиця*** «личить, пасує комусь що-небудь» [45, с. 430];

«Ступав за віятом слідом, ***трохи на п'яти не наступав****, а все допитувався, з чиєї намови хотів віят йому картки помішати»* [21, с. 67] – ***Наступати на п'яти*** «наздоганяючи, переслідуючи, йти дуже близько від когось» [35, Т 5, с. 206].

— *підсилювальна частка*:

У творах виявлено 4 випадки поширень з підсилювальною часткою. Нові компоненти підсилюють експресивно-стилістичне забарвлення.

«Того зухвальця… ***от-от уже тримаю в руках****, а він, як вуж, вислизне і знов розбиває»* [47, с. 407] – ***Тримати в руках*** «утримувати кого-небудь в залежності, позбавляти волі, свободи дій» [45, с. 228];

*«****Вже почула серцем****, що якось не так із нею говорить опришок і слова не такі»* [48, с. 175] – ***Серцем чути*** «підсвідомо, інтуїтивно передбачати що-небудь, здогадуватися про щось» [45, с. 959];

«А церква – уже прибрана, прикрашена: дяк з дячихою та дяченятами і паламар з тою ж гієрархією ***вже доклали рук****, що й самі любуються тепер на свою роботу»* [48, с. 34] – ***Докладати рук*** «бути причетним, мати відношення до чогось» [45, с. 259];

«Бувало так, що вже готове питання, ***вже на язиці*** *– але якийсь внутрішній таємничий жах обхопить, скує мову, звелить мовчати – і Олекса пропускає, не запитує»* [47, с. 148] – ***На язиці*** «постійно повторюватися, говоритися про що-небудь» [45, с. 978].

- Інтерпозитивні:

Становлять найбільшу групу серед інновацій-додавань за нашим спостереженням становлять інтерпозитивні. У досліджуваних творах виявлено 99 випадків. При інтерпозитивних інноваціях-додаваннях новий компонент поширюється в середині фразеологічної одиниці. У ролі поширювачів виступає:

— *іменник*:

Складає другу за чисельністю групу серед інтерпозитивних інновацій-додавань. У творах виявлено 17 позицій. Нові компоненти конкретизують особу, предмет, ознаку, яких стосується ситуація, підсилюють експресивність.

«Вже вна знає, курва, єк то ***голов крискенови задурити****»* [47, с. 57] – ***Задурити голову*** «обдурювати кого-небудь, позбавляти можливості тверезо міркувати» [45, с. 305];

«Але чим більше думав, тим глибше переконувався, що ***устами цього гуцула говорила*** *якась інша справедливість, вища за буденне й загальнодоступне її поняття»* [47, с. 144] – ***Устами*** чиїми ***говорити*** «говорити від чийого-небудь імені, чиїми-небудь словами» [35, Т 10, с. 494];

«Бо то ж уперше, мабуть, свята церква єднається з розбишацтвом, та ще й ***бере провід у свої руки****»* [47, с. 190] – ***Брати у свої руки*** «очолювати що-небудь» [45, с. 55];

*«****В головах опришків*** *те все* ***не вкладалося****. Який смисл узяти й спалити, знищити стільки добра, а не дати покористуватися з того людям?»* [47, с. 303] – ***Не вкладається в голові*** «важко збагнути» [35, Т 2, с. 109];

«От чути тупіт коней, гомін багатьох голосів. ***Серця в*** *усіх* ***легінів забилися****»* [47, с. 335] – ***Серце б'ється*** «кого-небудь охоплює якесь почуття» [45, с. 794];

«Вона ж хоче ***відкрити*** *перед ним усі* ***тайни свого серця****, мусить його до себе зосміливити, бо нічого їй так у житті не бракує, як людини, що перед нею могла б відчинити свою душу»* [21, с. 158] – ***Відкрити серце*** «відверто, щиросердно ділитися з ким-небудь своїми заповітними думками, переживаннями, намірами і т. ін.» [45, с. 122];

«Але що це? Отаман став, ***неначе хто*** *його* ***в голову вдарив****»* [47, с. 388] – ***Наче хто вдарив*** «уживається для вираження великого подиву, приголомшення, розгубленості» [35, Т 10, с. 387];

Правда, була бідна, як миша, виховалася в кляшторі на кинений кревними гріш, але зате була гарненька і як на смак новоукінченого семінариста, то навіть дуже гарненька, отже, цілком на добре ***зачіпала естетичні струни душі*** *о. Василія»* [48, с. 7] – ***Зачіпати за душу*** «глибоко вражати, зворушувати» [45, с. 322];

*«****Ударилося дівча в поли руками****, густі коси вимикало, усякими голосами кричало»* [48, с. 15] – ***Битися об поли руками*** «перебувати в стані розпачу, збентеження, обурення, здивування і т. ін.» [45, с. 27];

*«****Очі рогом у коней лізуть****, нім вони цей кавальчик до бері перелетять»* [48, с. 35] – ***Очі рогом лізуть*** «хтось надмірно натужується, через силу робить що-небудь; дуже важко комусь» [45, с. 595];

«[…] *гадала, що він, як пастир духовний,* ***прийме цю вість близько до серця****, але, на превелике своє здивування, почула рівнодушну відповідь»* [48, с. 53] – ***Приймати [близько] до серця*** «болісно сприймати, переживати що-небудь» [45, с. 56];

«Голови, може, були би безпечнішими, але, власне, в тім був свій присмак: сміло ***глянути небезпеці в очі****, побравірувати нею»* [48, с. 163] – ***Глянути в очі*** «не відчувати страху перед чим-небудь, не боятися чогось» [45, с. 173-174];

«Навпаки: перешкоджала самою вже своєю присутністю, ***зв'язуючи опришкам руки****»* [48, с. 216] – ***Зв'язати руки*** «позбавляти кого-небудь можливості вільно діяти» [35, Т 3, с. 505];

«Подумайте лиш, я ***не бачила*** *ніколи* ***литвина й на очі****, а тут довідуюся, що я сама говорю по-литовськи»* [21, с. 88] – ***Не бачити в вічі*** «не зустрічати кого-небудь» [45, с. 20];

«Для кого ж має зносити муки, ***вириваючи почування з*** *свого* ***серця****?»* [21, с. 91] – ***Вирвати з серця*** «примушувати кого-небудь забути щось близьке, дороге» [45, с. 101];

«Таке неоправдане підозріння та ***вразило Йвана в саме серце*** *дуже боляче»* [21, с. 24] – ***Вражати в саме серце*** «завдавати душевного болю» [35, Т 1, с. 757];

«А попри це ***обіймав її серце страх*** *перед скандалом»* [21, с. 158] – ***Страх обняв*** «у когось виникає почуття остраху, переляку» [35, Т 9, с. 753].

— *прикметник*:

Складає одну з найменших груп, у творах виявлено 4 випадки. Такі компоненти уточнюють ознаку предметів, явищ, про які мовиться.

«Чув отаман пушкарський, що ***не навертається*** *до нього* ***жінчине серце****, – і все йому остогидло»* [48, с. 100] – ***Не навертається серце*** «немає у когось потягу до кого-небудь» [52, с. 198];

«…Він сидить уже, окутаний привичним укривалом ночі, сидить на великім каменю-жертвеннику, ***утопивши безрушні очі*** *в білий гребінчик піни»* [48, с. 119] – ***Утопити очі*** «зупиняти, зосереджувати свою увагу на чому-небудь, невідривно дивитися кудись, милуватися чимось» [45, с. 889];

«Вона залюбки взялася до цього діла, бо намагалася вже від довшого часу здибатися зі Славком, чи не вдалось би їй ***прихилити собі Славкового серця****»* [21, с. 32-33] – ***Прихилити до себе серце*** «викликати приязнь, симпатії» [45, с. 701];

«Часом лиш ***приходила*** *їй* ***сумна думка до голови****, що Славко такий самий непорадний, як панотець»* [21, с. 201-202] – ***Приходить до голови думка*** «хтось починає думати про щось, задумуватися над чим-небудь» [35, Т 8, с. 85].

— *займенник*:

Серед інтерпозитивних інновацій-додавань складає найбільшу групу, виявлено 68 позицій. Нові компоненти конкретизують особу, якої стосується дія чи ситуація, уточнюють ознаки, предмет, підсилюють емоційне забарвлення, експресію, відтворюють особливості гуцульського мовлення.

«Як то – не відомі? Як то – не відомі? – кип'ятиться отець Кралевич, і ***очі його блискають****»* [47, с. 23] – ***Блискати очима*** «дивитися, поглядати на кого- , що-небудь, виражаючи певні емоції» [45, с. 35];

«Як же, якими засобами ***прихилити ці серця*** *до себе?»* [47, с. 29] – ***Прихилити серця*** «викликати приязнь, симпатії, доброзичливе ставлення» [35, Т 8, с. 80];

«Там не замикають хати перед подорожнім, там спокійно йдуть і вдень і вночі людськими селищами, там дівчина може йти в ліс і ***не прийде їй в голову****, що хтось зможе її обидити»* [47, с. 98] – ***В голову не приходило*** «хтось зовсім не думає, не догадується про що-небудь» [35, Т 8, с. 85];

«Якби міг плакати, заплакав би, але замість сліз шепотіння проклять ***виривалося у нього з уст****»* [47, с. 121] – ***Зриватися з вуст*** «раптово з'являтися, звучати ніби мимоволі (про думки, пропозиції і т. ін.)» [45, с. 345];

«Він ламав гілля просто тому, що воно ***попалося йому під руку****, ставав і підстрибував на місці від нетерпіння п'ятдесят разів обома ногами»* [47, с. 121] – ***Попастися під руку*** «випадково опинятися поблизу, поруч кого-, чого-небудь або так, що можна легко взяти, використати і т. ін.» [45, с. 631];

«Та ти бий… Ліпше ти мене вдар – лиш ***не стій мені над душею****, не виїдай ми печінок»* [47, с. 39] – ***Над душею*** зі сл. ***стояти***, ***сидіти*** і т. ін. «набридливо, невідступно (перебувати біля кого-небудь)» [45, с. 284];

«З учителя по багатьох питаннях отець Кралевич обернувся в учня; з того, хто ***одкриває другому очі*** *й давить на чуже переконання,* […]*»* [47, с. 146] – ***Відкривати очі*** «показувати, розказувати усю правду про що-небудь» [45, с. 122];

«Перша ж фраза, перший запит ємості стрясли вже Єленою до дна, і вона, захлинаючись і спішучи, мовби треба було все сказати в одній мінуті, зразу ***розкрила*** *перед цією чужою жінкою* ***усю свою душу****»* [47, с. 162]; *«Кождий тепер може мені дати догану, а я не маю чим оборонитися, бо не годна перед кождим* ***розкрити свою душу****»* [21, с. 325]; *«В перший раз за довгий час* ***розкрила свою душу*** *і в перший раз плакала не кривавими сльозами»* [48, с. 238] – ***Розкрити душу*** «відверто, щиросердно ділитися з ким-небудь своїми заповітними думками, переживаннями, намірами і т. ін.» [45, с. 122];

*«Та не видко ми, шо далі. Тепер знаю… **Розкрилиси ми очі**, та й тепер знаю, для чого підіймаю бартку…»* [47, с. 171] – ***Розкривати очі*** «показувати, розказувати усю правду про що-небудь» [45, с. 122];

*«Се ж я **набив йому голову** ідеалізацією повстанців, необхідністю протесту…»* [47, с. 189] – ***Набити голову*** «примушувати кого-небудь сприймати, запам'ятовувати багато чогось (перев. непотрібного, зайвого)» [45, с. 516];

*«Коли побачив її закривавлену – **світ замакітрився йому перед очима**, але здалося дрібницею перед образою цієї дорогої істоти – і от… сталося»* [47, с. 191] – ***Світ замакітрився [перед очима]*** «хто-небудь втрачає здатність нормально, чітко мислити, правильно сприймати дійсність від сильного хвилювання, переляку, життєвих потрясінь тощо» [45, с. 782];

*«Єлена скам'яніла, і **серце в неї перестало битися**»* [47, с. 214] – ***Перестало битися серце*** «хто-небудь дуже розхвилювався, відчувши переляк, страх» [45, с. 794];

*«Скребуть за серце слова такі і погляд, отой погляд діточий, що **пролазить тобі в саму душу**, а мусиш від нього відвертати очі»* [47, с. 306] – ***Лізти в душу*** «втручатися в чужі переживання, почуття» [35, Т 4, с. 510];

*«Він не розумів, що робить вельми нетактовний крок, що він осмішує себе в очах шляхти, що він наче **плює собі в лице**»* [47, с. 244] – ***Плювати в лице*** «виявляти зневагу, презирство до кого-небудь» [45, с. 649];

«[…]*; він ніби готуєть ся **розкрити своє серце** назустріч чудовим звукам, нїби по тиху колишеть ся перед ним, готова піднятись, важка завіса, за котрою криєть ся иньший сьвіт, иньше житє…»* [46, с. 153-154] – ***Розкривати серце*** «відверто, щиросердно ділитися з ким-небудь своїми заповітними думками, переживаннями, намірами і т. ін.» [45, с. 122];

*«**Не клопочіть собі тим голови**, отче. Шо було, то було, а тепер усе по-інакшому»* [47, с. 227] – ***Клопотати собі голову*** «обтяжувати, перевантажувати пам'ять чимось» [35, Т 4, с. 189];

«Йому і вказували на це приятелі, але що ж, як такий уже характер у чоловіка був: не міг рівнодушно бачити хлопа – так і тягло ***дати йому в зуби****, аби мав більший респект перед паном»* [47, с. 250] – ***Дати по зубах*** «боляче вдарити кого-небудь у щелепи, по обличчю» [45, с. 223];

«Зіб'є чи не зіб'є?» – ***вертілося в кождій голові****, і ні в одній не вертілося – а що ж буде, коли не зіб'є»* [47, с. 262] – ***Вертиться в голові*** «постійно, весь час виникає у свідомості кого-небудь» [45, с. 73];

«І от саме тоді, коли гетьман ***у голову собі заходив****, як виплутатися із усього того, приїхали станіславські шляхтичі із скаргами на якогось та Довбуша»* [47, с. 294] – ***Заходити в голову*** «напружено думати над чим-небудь, згадувати щось» [45, с. 321];

«Коли Олекса ***втуплював у нього свої очі*** *(навчився дивитись проникливо), зайда починав мнятися й плутатись»* [47, с. 268] – ***Втуплювати очі*** «довго вдивлятися в що-небудь» [45, с. 160];

«Все це дуже добре знав Фрідріх прусський і ***сміявся собі в кулак****»* [47, с. 293] – ***В кулак*** з сл. ***хлипати***, ***пхикати***, ***сміятися*** і т. ін. «нишком, крадькома, потай» [45, с. 404];

«Саме тепер мені час ***клопотати собі голову*** *опришками з Карпатських гір.* ***Жени їх у шию****, ану їх…»* [47, с. 295] – ***Клопотати голову*** «турбувати, хвилювати кого-небудь» [45, с. 381]; ***У шию*** зі сл. ***гнати***, ***виганяти***, ***вигнати***, ***витурити*** і т. ін. «дуже грубо, з лайкою, з бійкою» [45, с. 964];

«Він ахкав, цмокав, похитував головою: ***очі йому горіли*** *– так би й забрав усі із собою, щоб без кінця любуватися усіма тими баторівками* […]*»* [47, с. 297] – ***Очі горять*** «чий-небудь вигляд виражає якісь почуття (збудження, гнів, радість і т. ін.)» [45, с. 598];

«Добре, – ***мелькнуло йому в голові****. – Се я рятую чужу дитину»* [47, с. 325] – ***Мелькнуло в голові*** «хто-небудь раптово подумав про що-небудь» [45, с. 459];

«Швеція об'явила війну Росії – отже, ще два противники вибули зі строю, ***зв'язавши один одному руки****»* [47, с. 346] – ***Зв'язати руки*** «позбавляти кого-небудь можливості вільно діяти» [35, Т 3, с. 505];

«Але небезпека, яка нависла над товариством і над усією його справою, ***підняла <u>його</u> дух****, і він енергійно почав готуватися до боротьби»* [47, с. 356] – ***Піднімати дух*** «надихати, запалювати, підбадьорювати кого-небудь» [35, Т 2, с. 442];

«Він страждав, але думка про смерть ***не приходила <u>йому</u> ще в голову****»* [47, с. 325] – ***В голову не приходило*** «хтось зовсім не думає, не догадується про що-небудь» [35, Т 8, с. 85];

«Вже кого неї ґаздиня й ґазда, сусіди, а вона відповість, що запитають, або подякує і знов мовчить. Так і ***махнули <u>на неї</u> рукою****, веселилися, як хто вмів»* [47, с. 416] – ***Махнути рукою*** «стати байдужим до когось, до чогось» [35, Т 4, с. 654];

«Повів очима по громаді – і ***загорілися <u>ті</u> очі*** *останнім блиском, мов кажучи: «Не боюся я вас, а от ви мене боїтеся»»* [47, с. 431] – ***Очі загорілися*** «чий-небудь погляд, вигляд раптово став виражати якесь почуття (радість, схвильованість, збудження і т. ін.)» [45, с. 598];

«Багато знала й багато співала пісень стара Гафійка, але ні в одній з них не тужила так, ***душу <u>всю</u> виливаючи****, як у пісні про славного Яношіка»* [48, с. 15] – ***Виливати душу*** «відверто ділитися з ким-небудь тим, що хвилює, наболіло» [45, с. 93];

«Отак ніби… ніби якось ***під серцем <u>що</u> смокче****, а?..»* [48, с. 38] – ***Смоктати під серцем*** «щось турбує, непокоїть кого-небудь, викликає відчуття чогось неприємного» [45, с. 836];

«Радувалася всьому, що лиш ***попадалося <u>їй</u> на очі****: хмарці, рельєфові гілок на ясно-голубім небі, пишним картинам гірського життя»* [48, с. 55] – ***На очі попадатися*** «з’являтися перед ким-небудь, зустрічатися, бачитися» [45, с. 683];

«Хочу, аби мене онна молодиця поцулувала. ***Мов гора <u>в усіх</u> з плеч звалилася****»* [48, с. 65] – ***Мов гора з плечей звалилася*** «відчувати полегшення після важких турбот» [52, с. 145];

«Лиш як ринули сльози в неї з очей рясним потоком, тогди лиш догадався Марусяк, і ***розірвалося <u>в нього</u> серце****»* [48, с. 74] – ***Серце розривається*** «хто-

небудь переймається якимсь почуттям (кохання, жалю, одчаю і т. ін.)» [45, с. 797];

«І Марусяк, раз рішивши собі усю оту справу, більше ***не клопотав собі нею голови****»* [48, с. 70] – ***Клопотати собі голову*** «обтяжувати, перевантажувати пам'ять різними турботами» [45, с. 382];

«Щось кричало, щось переривалося у неї в душі, якесь залізо ***краяло їй душу*** *надесятеро і скреготало там»* [48, с. 74] – ***Краяти душу*** «завдавати кому-небудь муки, душевного болю» [45, с. 397-398];

«І що, і як, і коли, і де ***впала йому в око*** *Катерина, – не знати, а лиш прийшов він раз до батька та й казав слати сватів до Місівчука»* [48, с. 76] – ***Впасти в око*** «хто-небудь помічає, бачить, звертає увагу на когось, щось» [45, с. 147];

«Але пушкарі ***сміялися йому в очі****. Хотів* ***руки на себе накласти*** *– згадав діточок дрібненьких, жінку»* [48, с. 103] – ***В очі сміятися*** «відкрито, відверто, неприховано» [35, Т 5, с. 665]; ***Руки накласти*** «заподіювати собі смерть» [35, Т 5, с. 104];

«Ци хтіла би-с із'їсти що – я ті всего нанесу аж із самого Косова, ***що лиш твоя душа забажит****»* [48, с. 112] – ***Чого тільки душа забажає*** «все, що хочеться» [52, с. 196];

«Все те ***майнуло чомусь у голові*** *Марусі»* [48, с. 121] – ***Майнуло в голові*** «хто-небудь раптово подумав про що-небудь» [45, с. 459];

«Знов бігла, але тепер уже легко, ***мов крила їй виросли за спиною****»* [48, с. 122] – ***Виросли крила за спиною*** «хто-небудь відчуває приплив сили, енергії, натхнення» [52, с. 501];

«Як співає, – то з вигуком, як гуляє, – то з викрутом та ще так, що ***кожна жилочка в ній говорить****»* [48, с. 164] – ***Кожна жилка говорить*** «кого-небудь охоплюють якісь почуття, переживання і т. ін.» [45, с. 293];

«Маруся уявляла собі, як її ловлять разом з опришками, кують у кайдани, кидають в підземелля – і ***кров застивала у неї в жилах****»* [48, с. 209] – ***Кров застигла у жилах*** «комусь дуже страшно» [52, с. 276];

«Марусяк нібито ***пускав усе те мимо вух****, набирався рівнодушного вигляду,* […]*»* [48, с. 204] – ***Пускати мимо вух*** «ніяк не реагувати на те, що говорять» [52, с. 112];

«Опришок ***не спускав з неї ока****, а коли говорив до неї, то самими лайками»* [48, с. 213] – ***Не спускати з ока*** «постійно пильно дивитися на когось» [52, с. 370];

«І він нараз зупинив ся, нїби хто ***затулив йому рота****»* [46, с. 139] – ***Затуляти рота*** «примушувати кого-небудь замовкати, не давати змоги висловлюватися» [45, с. 319];

«Коли ж тепер видить, що це йому не вдалося, то забаг іще потрясти панотця до міста, бо гадає, що в такій далекій дорозі та ще, либонь, ***дух із нього випре****»* [21, с. 24] – ***Дух випер*** «хто-небудь помер, загинув» [45, с. 275];

«Панотець ***витріщив на нього очі****»* [21, с. 61] – ***Витріщити очі*** «широко розкрити очі, виявляючи здивування, безтямність, гнів і т. ін.» [45, с. 108];

«Як при кождій жінці, так і при ній, пристрасть ***завертала йому голову****, а він давав приміту тої пристрасті лиш лупанням очей і сумом»* [21, с. 70-71] – ***Завертати голову*** «паморочити» [35, Т 3, с. 42];

*«****Взяла собі до голови*** *таку постанову, що як він прийде, то вона його прийме байдужно»* [21, с. 126] – ***У голову взяти*** «ставити за мету» [35, Т 2, с. 109];

«З таким сильним биттям серця, що ***аж дух йому запирало****, ждав у гарячковій нетерплячці на дальші слова й учинки Краньцовської»* [21, с. 161] – ***Запирати дух*** «бути, ставати важким (про дихання)» [35, Т 3, с. 254];

«Славка ж вона дуже полюбила, бо здавалось їй, неначе він подобає зовсім на той образ, який вона ***в серці своїм носить****»* [21, с. 156] – ***Носити в серці*** «завжди пам’ятати про когось, щось, особливо дороге, близьке» [35, Т 9, с. 141];

«Розпука ***обгорнула його душу****, і йому здавалося, що потопає»* [21, с. 153] – ***Обгорнути душу*** «викликати почуття туги, смутку» [35, Т 5, с. 478];

*«**Серце в ньому хололо**. А ціле тіло проймала солодка дрож»* [21, с. 167] – ***Холоне серце*** «хтось відчуває переляк, страх, сильне хвилювання» [35, Т 11, с. 121];

*«Таки **вдержала свій язик**, про вуса не згадала й словом»* [21, с. 165] – ***Здержувати язика*** «утримуватися від бажання сказати зайве» [35, Т 3, с. 534];

*«Тихий заговір, виссаний із грудей матері, **носить кождий у своїм серці**»* [21, с. 204] – ***Носити в серці*** «завжди пам'ятати про когось, щось, особливо дороге, близьке» [35, Т 9, с. 141];

*«Правда, вже **вибив собі з голови**, що вона з нього кепкує перед чоловіком, та зате набрав переконання, що вона забавлялась Славком із нудьги»* [21, с. 210] – ***Вибити з голови*** «позбутися якоїсь нав'язливої думки, перестати думати про кого-, що-небудь» [45, с. 80];

*«Не раз **затаїв у собі дух** і наслухав, коли його там у серці перестане боліти»* [21, с. 210]; *«**З-затаїв я в собі дух**, ані писну!»* [21, с. 281] – ***Затаїти дух*** «переставати або дуже тихо якийсь час дихати» [35, Т 3, с. 342];

*«Чув, як якась біда, наче хробак, **точить йому серце**, й точить, і точить»* [21, с. 210] – ***Точити серце*** «завдавати кому-небудь душевного болю, мучити когось» [35, Т 9, с. 141];

*«Пазя не могла докінчити, бо **дух їй сперло**»* [21, с. 228] – ***Сперло дух*** «важко дихати комусь від надміру почуттів, сильних переживань» [35, Т 9, с. 508];

*«Ледве Славко встиг **викинути з свого серця** ту вічну грижу через Краньцовську, ледве зачав позирати весело на світ, ледве зачав тішитися з того, що втік від вороницької обставнови, аж тут на!»* [21, с. 275] – ***Викинути з серця*** «забувати, не думати про кого-, що-небудь» [35, Т 1, с. 405];

*«Отже, тепер почуває потребу хоч трошечки **відкрити своє серце**»* [21, с. 294] – ***Відкрити серце*** «чистосердно розповідати про свої думки, почуття тощо» [35, Т 1, с. 596];

«Пробувала навіть на самоті переконати про це самого Славка, може бути, що хотіла в цей спосіб ***прихилити собі <u>його</u> серце****»* [21, с. 314] – ***Прихилити до себе серце*** «викликати приязнь, симпатії» [45, с. 701];

«Ти дуже красна! – говорив їй Славко, ***не зводячи <u>з неї</u> очей****»* [21, с. 333] – ***Очей не зводити*** «постійно спостерігати, наглядати за ким-, чим-небудь» [35, Т 5, с. 665].

— дієслово:

Невелику групу поширювачів становлять дієслова. У творах виявлено 3 випадки. Нові компоненти конкретизують дію, описану в ситуації, підсилюють її значення, надають експресивно-стилістичне забарвлення.

*«****Всі козирі <u>опинилися</u> в руках*** *Фрідріха, й він задумав використати момент, аби здійснити давню свою мрію – відірвати від Польщі Сілезію й приєднати до Пруссії»* [47, с. 293] – ***Усі козирі у руках*** «у кого-небудь є можливість показати свою вдачу, свої знання, уміння і т. ін.» [45, с. 384];

*«****Занило, <u>застогнало</u> серце*** *Марусякові… Таже й він тепер опришок!..»* [48, с. 96] – ***Серце занило*** «хто-небудь дуже переживає, страждає» [45, с. 794];

«Успіх походу Пшелуського трошки підбадьорив шляхту, що вже знову ***повісила <u>була</u> носи****»* [47, с. 343] – ***Повісити носа*** «журитися, замучуватися чи бути у відчаї, втрачаючи надію, зневірюючись у чомусь» [45, с. 134].

— прислівник:

Ця група поширювачів зустрічається у творах не часто, виявлено 6 позицій. Нові компоненти підсилюють експресивне забарвлення, уточнюють місце дії, час, конкретизують якісну характеристику.

«Єсть! Єсть грамота від самого короля! ***Утруть <u>тепер</u> носа*** *своєму панові»* [47, с. 252] – ***Втерти носа*** «показати або довести свою перевагу над ким-небудь» [45, с. 157];

«Перемучені попи накидалися на їду і не мали часу говорити; господиня звивалася, як вужівка, стараючися, аби все було якнайліпше, аби любі гості ***не взяли <u>потім</u> на зуб****»* [48, с. 62] – ***Брати на зуби*** «розпускати плітки про кого-небудь, судити, гудити когось» [45, с. 52];

*«**Розкидав <u>тепер</u> головою** на всі боки»* [48, с. 78] – ***Розкидати головою*** «напружено, зосереджено думати, шукаючи виходу із якогось становища» [45, с. 751];

*«Здавалося, ніколи **не ступала <u>тут</u> нога людини**, ніхто від віків не порушив сього величного спокою»* [48, с. 181] – ***Нога людська не ступала*** «нікого не було, ніхто не ходив, не жив де-небудь» [45, с. 553];

*«Панотець **водив <u>цікаво</u> очима** з Мундзя на Шарлоту, а з Шарлоти на Мундзя, та й усе-таки не міг нічого вирозуміти»* [21, с. 123] – ***Водити очима*** «(за ким) пильно стежити» [35, Т 1, с. 717];

*«Потім **повів <u>згорда</u> оком** по зібраних, назираючи, яке враження зробив на них його гробовий голос»* [21, с. 105] – ***Повести оком*** «дивитися, спрямовувати зір на кого-, що-небудь» [45, с. 655].

— *підсилювальна частка*:

У творах виявлено 1 випадок таких поширень. Новий компонент підсилює експресивно-стилістичне забарвлення фразеологізму.

*«Всі мандатори з ніг збивалися, ганяючися за ним ґрунями; от-от, здавалося, **тримають <u>вже</u> в руках**, а він виховзне, мов в'юн, і під носом властей позволяє собі такі авантюри, що панове мандатори волосся на собі рівуть»* [48, с. 62-63] – ***Тримати в руках*** «утримувати кого-небудь в залежності, позбавляти волі, свободи дій» [45, с. 228].

- <u>Постпозитивні</u>:

Становлять найменшу кількість серед інновацій-додавань. У творах виявлено 18 випадків таких модифікацій. Нові компоненти поширюються в кінці фразеологічної одиниці. У ролі поширювачів виступає:

— *іменник*:

Серед постпозитивних інновацій-додавань становить найбільшу частку – 10 позицій. Нові компоненти конкретизують особу, предмет, ознаку, яких стосується дія чи ситуація, надають більшої експресії.

«Доводилося оглядатись, доводилося ***пропустити*** *не одно* ***мимо вух і очей*** *– взагалі панькатися з хлопом»* [47, с. 40] – ***Пропустити мимо вух*** «не реагувати на те, що говорять» [45, с. 710];

*«****Голова закрутилася в Олекси*** *– і він, нічого не взявши, з голими руками кинувся до двора»* [47, с. 177] – ***Голову закручувати*** «позбавляти здатності розумно діяти або ставитися до оточуючого» [35, Т 2, с. 109];

«Тому навіть боявся трохи моменту, коли питання назріє і ***вирветься з уст батюшки****, чи з уст його самого»* [47, с. 169] – ***Зриватися з вуст*** «раптово з'являтися, звучати ніби мимоволі (про думки, пропозиції і т. ін.)» [45, с. 345];

«Єгомость змушував себе балакати з Олексою по-прежньому, вдавав, ніби цікавиться справою, а сам часі від часу ***кидав погляд на руку Олекси****, на рукави сорочки – чи не помітно там кривавих слідів»* [47, с. 187] – ***Кидати погляд*** «час від часу дивитися, поглядати на кого-, що-небудь» [45, с. 370];

«Пан є паном і може наробити багато лиха; підстароста може його наробити ще більше, тим паче, що ***має в руках*** *сяку-таку озброєну* ***силу****»* [47, с. 210] – ***Мати в руках*** «володіти чим-небудь» [45, с. 476];

«Під звуки його чарівного рога танцюють гори й ліси; його кінь золотогривий літає понад хмарами, ***пашить вогнем із ніздрів****, побрязкуючи срібними підківками;* […]*»* [48, с. 50] – ***Пашіти вогнем*** «бути дуже розгарячілим, рум'яним і т. ін. внаслідок сильного збудження, хвилювання і т. ін.» [45, с. 610];

«Вихором проносяться ці думки в голові священника – а гуцул дивиться, а гуцул чекає, а гуцул ***впився очима в лице*** *і вичитує в ньому цю боротьбу, вагання, неспокій»* [47, с. 149-150] – ***Впитися очима*** «пильно, не відриваючись, дивитися на кого-, що-небудь» [45, с. 148];

«…Давно вже загас костер… зорі побіліли, заголубіло небо – а все ще, ***утопивши очі в одну точку****, в півзабутті слухали легіні, і різко билося серце у відповідь»* [48, с. 137] – ***Утопити очі*** «зупиняти, зосереджувати свою увагу на чому-небудь, невідривно дивитися кудись, милуватися чимось» [45, с. 889];

«Річенко увесь підняв ся; ***огнем горіло*** ***<u>його</u>*** ***<u>обличє</u>****, і на все був він тепер спосібний»* [46, с. 157] – ***Вогнем горіти*** «бути дуже червоним, гарячим (від приливу крові)» [45, с. 189];

«Сама не знала чого, але перелякалася так, що ***серце*** *їй* ***завмерло*** ***<u>в грудях</u>****»* [21, с. 298] – ***Завмирати серцем*** «дуже хвилюватися (з переляку, від захоплення, тривоги і т. ін.)» [45, с. 300].

— *займенник*:

Становить другу за чисельністю групу серед поширювачів. У творах виявлено 6 позицій. Нові компоненти уточнюють особу, якісну характеристику, надають нової експресії фразеологізму.

«Вже на що ватаг у полонині має ***мати голову*** ***<u>на все</u>*** *– але де…»* [47, с. 209] – ***Мати голову*** «бути розумним, кмітливим і т. ін.; розумно, розсудливо міркувати і діяти» [45, с. 470];

*«Не було в тому роді ясновельможних панів, сенаторів, каштелянів, воєвод, але «****класти голови*** ***<u>свої</u>*** *за рідний край уміли й Карпінські не гірше кого іншого», – любив казати пан Андрій і наводив цілу низку імен своїх предків, що з честю полягли на полях битв»* [47, с. 243] – ***Класти голову*** «нести відповідальність за кого-, що-небудь» [45, с. 380];

«І слухає скарги дружини, бачить її сльози, ***серце рветься*** ***<u>від них</u>****, а в голові укладаються плани великих нападів на чолі кількохсот душ»* [47, с. 306] – ***Серце рветься*** «хто-небудь дуже переживає за щось, страждає від чогось» [45, с. 280];

«І жура якась ***ущемить серце*** ***<u>кожного</u>****, хто чує ці невидимі звуки»* [48, с. 49] – ***Ущемити серце*** «глибоко вразити, схвилювати кого-небудь чимсь» [45, с. 917];

«Знайти-то можна, – ***вертілося в голові*** ***<u>кожного</u>****, – але що з того?»* [48, с. 207] – ***Вертиться в голові*** «постійно, весь час виникає у свідомості кого-небудь» [45, с. 73];

*«Вона се знала, передчувала **в глибині душі <u>своєї</u>**, але все ж таки се болюче…»* [46, с. 148] – ***В глибині душі*** «про внутрішні переживання людини» [35, Т 2, с. 82].

— *дієслово*:

Серед постпозитивних інновацій-додавань дієслово, як засіб модифікування, складає найменшу кількість, 1 випадок. Новий компонент уточнює дію, яка стосується конкретної ситуацій.

*«Ясно було, що двір попереджено, бо нікого **ні душі <u>не було</u>**»* [47, с. 373] – ***Ні душі*** «абсолютно нікого; пусто» [35, Т 2, с. 445].

— *прислівник*:

Також складає найменшу кількість. Виявлено 1 випадок. Новий компонент конкретизує місце, до якого відноситься ситуація.

*«**Ні душі <u>ніде</u>** – а Довбуш преці чує, ніби він іде серед товпи, тільки незримої»* [47, с. 276] – ***Ні душі*** «абсолютно нікого; пусто» [35, Т 2, с. 445].

2.3 Фразеологічна деривація

Фразеологічна деривація – це «виникнення фразеологічних одиниць на базі традиційного фразеологізму шляхом такої модифікації його структури, внаслідок якої відбувається перебудова образної основи ФО (ситуації-прототипа), зміна архисеми, а відповідно – і сигніфікативного значення фразеологізму» [36, с. 10].

Процес деривації передбачає утворення нової фраземи на основі вихідної. Тобто похідна фразеологічна одиниця повинна бути новою, але успадкувати щось від вихідного фразеологізму. Інакше це будуть два абсолютно різні фразеологізми [14].

За нашим спостереженням, це невелика група фразеологічних модифікацій, у творах виявили 45 випадків.

У фразеологічній деривації нові компоненти уточнюють значення фразеологізму, надають нового експресивно-стилістичного значення,

характеризують уявлення гуцулів, особливості їхнього мовлення, звичаїв, традицій, норми поведінки, моралі, конкретизують предмет, явище, особу.

«Крутий, моцний запах кожуха й мужеського тіла ***різав їй ніздрі****»* [48, с. 108-109] – ***У ніс коле*** «що-небудь не подобається, не задовольняє» [45, с. 385];

«Звичайна гризота про свій стан ***обхопила йому серце залізними кліщами****»* [21, с. 93] – ***Серце наче у лещатах здавило*** «про важкий душевний стан людини» [35, Т 3, с. 530];

«Що ж має казати? І каже, шо ***слина до губи принесе****»* [47, с. 49] – ***Що на язик набіжить*** з сл. ***говорити***, ***балакати***, ***щебетати*** і т. ін. «все підряд; не задумуючись» [45, с. 973];

«Скакав, підтрясався, вигинався, а при тім ***перекривлював лице*** *на всілякі способи»* [21, с. 73] – ***Скривити кислу міну*** «зробити гримасу, виражаючи незадоволення, здивування» [35, Т 9, с. 317];

«Не раз ***обвивала й тиснула йому серце гадюкою*** *сама думка, що Краньцовський виціловує ті маціснінькі губки»* [21, с. 71] – ***В'ється як гадина коло серця*** «про дуже важкі думки, передчуття» [35, Т 1, с. 511];

«Не під силу приходилось йому ***взяти відразу такі голоси на язик****, тож для мелодійності доставав іще звук і та й говорив: і ш ч ш е г л а замість с т р ш е г л а»* [21, с. 68] – ***Навертатися на язик*** «вимовляти, говорити що-небудь» [35, Т 5, с. 28];

«Віддавна вже ***поглядав на неї ласим оком****»* [21, с. 51] – ***Очима пожирати*** «пильно, невідривно, з захопленням і т. ін. дивитися на кого-небудь» [35, Т 5, с. 665];

*«****Серце в грудях товклося*** *до знаку, якби чогось перелякався»* [21, с. 47] – ***Похолоділо на серці*** «комусь стало моторошно» [35, Т 7, с. 456];

«Панотця нога вже не боліла, але він ***почував біль на душі*** *через те, що не найшов у жінки віри»* [21, с. 39] – ***Душу гнітить*** «хто-небудь дуже переживає» [34, Т 2, с. 445];

«Аж підносило його на возі, ***аж солодко робилося коло серця*** *від того, що таке прибаг»* [21, с. 26] – ***Серцем радіти*** «відчувати велику радість, насолоду, втіху» [35, Т 8, с. 436];

«В нім усе кипіло й бурхало, ***в душі залягала велика пизьма****»* [48, с. 190] – ***В душі закипати*** «надмірно хвилюватись від припливу почуття незадоволення, роздратування і т. ін.» [45, с. 307];

«Власті прокинулися, заворушилися, але ***чуткий Марусяк мав ніс*** *і при перших же небезпечних ознаках сказав – досить!»* [48, с. 163] – ***Носом чути*** «підсвідомо, інтуїтивно передбачати що-небудь, здогадуватися про щось» [45, с. 959];

«Що вже вивберана, що вже чічена – ***очей си ловить****!»* [48, с. 164] – ***Тішити око*** «справляти приємне враження своїм виглядом, звучанням і т. ін.» [45, с. 886];

«Ні власті над собою, ні власті взагалі не признавав, не розумів і тих, хто її признає; кожний, хто ***посідав хоч дрібочку власті в руках****, уже був його особистим ворогом»* [48, с. 136] – ***Мати в руках*** «розпоряджатися чим-небудь» [45, с. 476];

«Пана не гріх убити, оннаково, єк коршмаря. ***У него не наша душа****»* [48, с. 126] – ***Не з нашої парафії*** «інший, який відрізняється світоглядом» [35, Т 6, с. 67];

«Річенко пішов до дому, але з кождим кроком чим близше було до хати, ***веселість щезала з його облича*** *і замісць неї являла ся якась журба; якась гадка, видко, починала мулити його душу, сверлити мозок»* [46, с. 142] – ***Мінитися на обличчі*** «набиратися іншого виразу обличчя у зв’язку з переживаннями, злістю, радістю і т. ін.» [45, с. 491];

*«****Злетів спокій на душу****, утихомирення»* [48, с. 115] – **Душа стала на місце** «хто-небудь заспокоївся, перестав тривожитися, хвилюватися» [45, с. 280];

«На дзвінкіших словах натужувався весь, червонів і бризкав слиною. ***Не ставало йому горла****»* [48, с. 116] – ***Голос застряг у горлі*** «хто-небудь утрачає здатність говорити, кричати, сміятися і т. ін.» [45, с. 187];

*«**Віщував його дух**, що й його можуть у це вмішати»* [21, с. 229] – ***Душею чути*** «відчувати» [45, с. 960];

*«…Тихонюк… Юрко… сватання… Катерина…» – і **мов поліном хто у груди двигонув»*** [48, с. 95] – ***Кинути жарину в груди*** «викликати в когось хвилювання; бентежити» [35, Т 4, с. 146];

*«Вертає до хати – все обридло, все таке нудне, скучне – **очі би не дивилися»*** [48, с. 51] – ***Щоб мої очі не бачили*** «уживається для вираження незадоволення кимсь, з приводу чогось» [45, с. 601];

*«Насамперед нарешті вона могла сказати бабці, що ніби… **ніби чує щось під серцем»*** [48, с. 49] – ***Серцем чути*** «підсвідомо, інтуїтивно передбачати що-небудь, здогадуватися про щось» [45, с. 959];

*«А як погибнеш – ну що ж… одним фантастом менше стане на світі, зате ми чисті і невинні **зостанемося в очах** начальства свого…»* [47, с. 425] – ***Залишити слід*** «запам'ятовуватися хорошими чи поганими ділами» [45, с. 432];

*«Є приховані в різних місцях гроші, але то нехай на тяжкий час. Та ще за ними йти – а ці **самі в руки йдуть**»* [47, с. 417] – ***Лізти в пазури*** «наражати себе на велику неприємність, смертельну небезпеку» [45, с. 440];

*«Отаке вийшло з Олексиних мрій. **Гнусно стало в Олекси на душі»*** [47, с. 325] – ***Душа занила*** «хто-небудь дуже переживає, страждає з якогось приводу» [45, с. 277];

*«**Нема вже в мене душі**, нема в мене моці тото все терпіти»* [47, с. 305] – ***Упадати на силі*** «втрачати сили; знесилюватися» [35, Т 9, с. 163];

*«І саме коли залягла найглибша **мовчанка на всі вуста**, коли поміж чорних хат хижо віяли чорні крила чорних птахів зневіри й одчаю* […]*»* [47, с. 255] – ***Ні пари з вуст*** «нічого не говорити, затято мовчати» [45, с. 161];

*«Бродить воно десь там собі авантюрничими коліями та манвцями інфамій, якимись там темними шляхами доходить маєтку, **з риском горла** добивається кресцитиви – і, дивись, – вже сягає по шляхетство»* [47, с. 243] – ***На свій страх і ризик*** «беручи відповідальність на себе, ризикуючи власним здоров'ям, життям і т. ін.» [45, с. 866];

«Але Олекса ніколи ***не тратив ока ні на що****, і тільки Мочернак націлився, як Довбуш могутнім рухом швиргонув бартку»* [47, с. 320] – ***Око не дрімає*** «хто-небудь уважний, дбайливий, спостережливий і т. ін.» [45, с. 585];

*«****Це було не в брову, а в самісіньке око****. Всі дивилися на пана Кшивокольського, розуміючи, що то направлено проти нього»* [47, с. 243] – ***Влучати в [саме] око*** «говорити, робити саме те, що потрібне, своєчасне, відповідає конкретній ситуації» [45, с. 138];

*«****Кольнуло Єлену в серце****. «Ой!.. Оце вже починається…»* [47, с. 162] – ***Серце заболіло*** «хто-небудь тяжко переживає з якогось приводу, уболіває, тривожиться за кого-, що-небудь» [45, с. 794];

«Той вислідив, коли Рушель поїхав на полювання, й привів Олексу ***прямо перед ясні очі*** *пані підстарости»* [47, с. 210] – ***На очі попастися*** «з'являтися перед ким-небудь, зустрічатися, бачитися» [45, с. 683];

«І мов ударило Довбуша. Він зблід, цей сильний чоловік. Одразу ***не стало і одної кровинки в лиці****…»* [47, с. 188] – ***Збліднути як полотно*** «зробитися дуже блідим» [35, Т 3, с. 447];

*«****Буде порожнє місце у серці*** *– і нічого вже більше ти там не поставиш…»* [47, с. 151] – ***Порожнє серце*** «хто-небудь відчуває душевну спустошеність, перебуває в стані депресії, байдужості до навколишнього світу» [45, с. 281];

*«****Страшний біль оповив їй серце****, коли усвідомив собі, що це, властиво, вона всьому виною»* [47, с. 178] – ***Серце болить*** «хто-небудь тяжко переживає з якогось приводу, уболіває, тривожиться за кого-, що-небудь» [45, с. 794];

«Розчарування ***почало малюватися на всіх обличчях****»* [47, с. 142]; *«Не помічав, яка тривога* ***почала малюватися на обличчях*** *і поглядах людей»* [47, с. 32] – ***Мінитися на обличчі*** «набиратися іншого виразу обличчя у зв'язку з переживаннями, злістю, радістю і т. ін.» [45, с. 491];

«Моросить дрібний дощ, дерева шумлять осіннім шумом у вершинах, ***напружене вухо ловить звуки****, яких іще нема»* [47, с. 130] – ***Вухо на сторожі*** «хто-небудь вкрай уважний, готовий до будь-якої несподіванки» [45, с. 162];

«Але й без чарів – скільки ж то справді мусить знати ватаг. Насамперед ***знає*** *полонину* ***краще свої долоні****»* [47, с. 84] – ***Знати, як свої п'ять пальців*** «добре розумітися у чому-небудь, розбиратися у чомусь» [35, Т 3, с. 642];

«То гроші непевні. Легко прийдут – легко підут. Оті, ***шо запрацував-єс своїм горбом*** *– то лиш твої»* [47, с. 76] – ***Кривавими мозолями добувати*** «добувати, заробляти щось важкою, виснажливою працею» [35, Т 4, с. 337];

«Це полонина. Трава тут така густа, що в ній ***не можна було просунути ноги****»* [47, с. 72] – ***Ногою ступити ніде*** «немає вільного місця, все заповнено чимось» [45, с. 869];

«То, видиш, маю я ***срімний волос у голові****. Коби го хто вімок, а витак набрав із роя воску та зсукав на тім волосі свічку з того воску. На ті свічці розтопити олов і з того зробити кулю.* […] *То аж тов кулев може мене вбити»* [47, с. 56] – ***Ахіллесова п'ята*** «дошкульне місце, вразлива сторона кого-, чого-небудь» [35, Т 1, с. 74];

«Гуцул, видно, був підохочений, отже, ***мав те на язиці, що по-тверезому носив в умі****»* [47, с. 31] – ***Що на умі, те й на язиці*** «хто-небудь говорить все підряд, не задумуючись» [45, с. 973];

«А коли він хотів приноровитися – плутався й починав ***балакати вже дитинячим якимось язиком****»* [47, с. 27] – ***Язик заплітається*** «хто-небудь говорить невиразно» [45, с. 976];

«Мабуть, так воно й було в дійсності, бо сапогівський піп ***головою цілою стояв вище*** *звичайних півграмотних сільських попиків, знав латину, був очитаний, вів переписку з якимись вищепоставленими людьми – словом, був якоюсь загадкою»* [47, с. 13] – ***На голову вищий*** «набагато кращий у якому-небудь відношенні» [45, с. 113].

2.4 Фразеологічний еліпсис

Фразеологічний еліпсис полягає у скороченні компонентного складу фразеологізму, що пов'язано з прагненням автора до економії мовних засобів. У

сприйнятті і створенні фразеологічного образу часто вирішальну роль відіграє контекст [5].

Виділяють два різновиди фразеологічного еліпсиса: еліпсис-скорочення та еліпсис-стиснення. Еліпсис-скорочення полягає в опущенні одного або декількох крайніх компонентів фразеологічної одиниці. Тоді як при еліпсисі-стисненні опускаються центральні компоненти [26].

Такий різновид трансформації трапляється у творах нечасто, виявили 5 позицій. Представлені обидва різновиди фразеологічного еліпсису.

*«А м-мене щось якби **ножем у саме с-серце**»* [21, с. 277] – *Як ножем **вколоти** в [саме] серце* «дуже вразити когось чим-небудь» [45, с. 136];

*«То хоче виїздити сама, **аби з душею**, то каже збирати коштовності й взагалі все цінніше»* [47, с. 371] – ***З душею вирватися*** «врятуватися від великої небезпеки, залишившись живим» [45, с. 101];

*«А Олекса дійсно біг, не знаючи, на якому він світі. **Душа розривалася**»* [47, с. 191] – ***Душа розривається надвоє*** «хто-небудь дуже страждає від суперечливих почуттів, душевної роздвоєності, неможливості вирішити щось і т. ін.» [45, с. 280];

*«Він так тріпнув собою, що шляхтичі, не особливо, правда, **тверді на ногах**, розлетілися в усі боки»* [47, с. 262] – ***Твердо стояти на ногах*** «мати владну і невимушену поставу (про фігуру)» [45, с. 866];

*«З переляку товклось йому в грудях серце, **аж дух запирало**»* [21, с. 35] – ***Запирати у грудях дух*** «затамовувати, затаювати дихання» [35, Т 3, с. 254].

2.5 Фразеологічна контамінація

Фразеологічна контамінація полягає в схрещенні двох чи декількох фразеологічних одиниць в один фразеологізм.

Л. Щербачук вважає, що в результаті фразеологічної контамінації не утворюється новий фразеологізм, «а виникає оказіональна мовленнєва одиниця, яка суміщає в собі особливості та значення схрещуваних фразеологізмів» [51].

Вирізняють типи фразеологічних контамінацій: контамінація на основі семантичної близькості, контамінація фразеологізмів, між якими немає формальної та семантичної близькості [51].

Це найменша група фразеологічних модифікацій (2 позиції). У творах представлені обидва типи. Автори використовують цей прийом для лаконізації тексту.

«І ради того, ради вибавлення синів із пазурів того смока, служби воянцької – повзали люди перед Гердлічкою, ***по-собачому заглядали в очі»*** [48, с. 105] – ***Собачими очима***, з сл. ***дивитися***, ***поглядати*** і т. ін.» [45, с. 594], також ***Заглядати в очі*** «запобігати перед ким-небудь, підлещуватися до когось» [45, с. 303];

«Велика і темна безодня ***розкрилася перед очима*** *отця Кралевича»* [47, с. 189] – ***Розкривати очі*** «допомагати правильно зрозуміти справжній стан чого-небудь» [35, Т 5, с. 665], також ***Перед очима*** «на виду у кого-небудь» [35, Т 5, с. 665].

2.6 Комбіновані модифікації

Становлять третю за чисельністю групу серед виявлених фразеологічних модифікацій (83 позиції). Комбіновані модифікації полягають у поєднанні в одній фразеологічній одиниці двох чи більше різновидів фразеологічних модифікацій. Це дозволяє неординарно використовувати фразеологізми, зацікавлюючи читача.

- *Інтерпозитивні інновації-додавання та постпозитивні інновації-додавання*.

Це невелика група комбінованих модифікацій. У творах виявлено 3 позиції. Нові компоненти конкретизують особу, предмет, явище, про яке мовиться, передають стан, переживання, емоції людини.

«З уст ***<u>опришка</u>*** ***<u>готово</u>*** ***було зірватися*** ***<u>слово</u>****, котрого він уживав, коли його так питали другі дівчата, але заціпило»* [48, с. 109] – ***Зриватися з вуст***

«раптово з’являтися, звучати ніби мимоволі (про думки, пропозиції і т. ін.)» [45, с. 345];

*«**Набравши багато духу в груди** і се ж чуючи себе без дихання, спитав Олекса […]»* [47, с. 169] – ***Набиратися духу*** «переборюючи страх, боязкість, соромливість і т. ін., ставати рішучим, сміливим» [45, с. 517];

*«Любов і ненависть одна одній помагала, й обі **рвали Славкове серце на шматочки**»* [21, с. 194] – ***Розривати серце*** «примушувати страждати, переживати, мучитися» [35, Т 8, с. 790].

- *Заміна традиційного компонента та постпозитивні інновації-додавання*.

Як і попередня група, становлять невеликий відсоток – 6 позицій. Нові компоненти передають душевний стан людини, її переживання, конкретизують особу, якої стосується характеристика, підсилюють емоційне напруження ситуації.

*«На один непомітний момент **піднялася на серці злоба**»* [47, с. 233] – ***На серці кипить*** «хто-небудь хвилюється, переживає і т. ін.» [45, с. 373];

*«І **двоїться душа Олексина**, і не знає він, як то все погодити»* [47, с. 306] – ***Душа рветься*** «хто-небудь дуже переживає за щось, страждає від чогось» [45, с. 280];

*«Але чим далі, з кожним новим биттям крові, з кожним новим диханням се почуття ставало сильнішим, **заволодівало серцем**, **мозком**, усією істотою, проверчувало всю свідомість, виганяло всі думки і нарешті виросло до таких всепоглощаючих розмірів, що Олекса не знав, куди себе діти* […]*»* [47, с. 340-341] – ***Проникати в серце*** «викликати хвилювання, зворушувати» [45, с. 709];

*«І Річенко **почув жаль у серцю**...»* [46, с. 162] – ***Жаль огорнув*** «стає дуже важко кому-небудь» [35, Т 2, с. 507];

*«Старалася осмислити. **Серце затихло в грудях**. А опришок сидить, близько нахиляється, півговорить, півспіває, заглядає в очі»* [48, с. 112] – ***Серце завмерло*** «хто-небудь дуже хвилюється, відчуває раптовий переляк, страх і т. ін.» [45, с. 795];

«Але як, із одного боку, подія з Гриньком уняла духу Славкові, так, із другого боку, ця ж подія ***додала*** ***духу*** ***панотцеві****»* [21, с. 234] – ***Піднімати*** ***дух*** «надихати, запалювати, підбадьорювати кого-небудь» [35, Т 2, с. 442].

- *Заміна традиційного компонента та фразеологічний еліпсис*.

Ще одна невелика група комбінованих фразеологічних модифікацій (4 позиції). Нові компоненти передають почуття, переживання людини, переляк, підсилюють експресивно-стилістичне забарвлення тексту.

«Та єк мні ***став*** ***чупер*** *ви того, то мені си здавало, шо я чисто голий став»* [47, с. 126] – ***Чуб став вгору*** «кому-небудь стає дуже страшно» [45, с. 144];

«Ця музика ***продиралась*** ***аж до серця***, ***аж до душі*** *тих обох, що захистилися в лісовій будці»* [21, с. 133] – ***Проймати до самого серця, душі*** «глибоко вражати; зворушувати; розчулювати» [35, Т 8, с. 191];

«Папір без печаті – пусте діло. І ***несли*** ***на грудях*** *долю свого села»* [47, с. 251] – ***Несли на своїх плечах*** «самостійно, без чиєї-небудь допомоги долати якісь труднощі, виконувати важкі, відповідальні обов'язки і т. ін.» [45, с. 96];

«Впали духом і на силах. Олекса ***тримався й на дусі****, і фізично, вливаючи енергію в своїх товаришів»* [47, с. 71] – ***Міцно триматися на ногах*** «бути самостійним, упевненим, незалежним у своїх діях, вчинках» [45, с. 898].

- *Інтерпозитивні інновації-додавання, заміна традиційного компонента та постпозитивні інновації-додавання*.

Серед комбінованих фразеологічних модифікацій виявлено найменше таких випадків (2 позиції). Нові компоненти конкретизують явище, про яке мовиться, місце дії.

«Коли почула шум багатьох голосів і, оглянувшися, побачила, що до неї наближаються опришки усією громадою, – одразу перелякалася, ***серце сильно забилося в грудях****»* [48, с. 187] – ***Загупало серце*** «хто-небудь почав хвилюватися» [45, с. 793];

«Але це ж в однім маху… В однім моменті… Раз-два – і готово! А як ***приложити сюди рук і часу****? Ого!.. Ого-го!..»* [47, с. 186] – ***Докласти рук*** «старатися серйозно, багато працювати над чим-небудь» [45, с. 259].

- *Препозитивні інновації-додавання, заміна традиційного компонента та інтерпозитивні інновації-додавання*.

Становлять невелику групу комбінованих модифікацій (3 позиції). Нові компоненти уточнюють ознаку предмета, явища, конкретизують особу, про яку мовиться, надають нового експресивно-стилістичного забарвлення.

*«**Щось передчувала народна душа**, що прийде чєс – і не мут уже більше писанок писати: у Косові на фабриці їх нароблять»* [48, с. 31] – ***Душа тривожиться*** «хто-небудь перебуває в стані неспокою, хвилювання, бентежних почуттів» [45, с. 281];

*«Вона ж хоче відкрити перед ним усі тайни свого серця, мусить його до себе зосміливити, бо нічого їй так у житті не бракує, як людини, що перед нею **могла б відчинити свою душу**»* [21, с. 158] – ***Відкривати душу*** «відверто, щиросердно ділитися з ким-небудь своїми заповітними думками, переживаннями, намірами і т. ін.» [45, с. 122];

*«Але Річенко не поворухнув ся; він сидїв як приголомшений, і видко було, що почутя його всі притуплені, бо **якась думка свердлить йому мозок**, але він нїяк її не впіймає, нїяк не ухопить»* [46, с. 161] – ***Думки розривають мозок*** «хто-небудь дуже страждає від тяжких, суперечливих роздумів» [45, с. 273].

- *Заміна традиційного компонента та інтерпозитивні інновації-додавання*.

Становить найбільшу групу серед комбінованих фразеологічних модифікацій. У творах виявлено 54 позиції. Нові компоненти надають нову характеристику предмету, явищу, конкретизують особу, якої стосується дія чи ситуація, посилюють експресивність, колоритність тексту, відображають особливості гуцульського мовлення.

*«Та й справді це був молодець! Рослий, стрункий, **кріпкий і на руку, і на ногу**»* [48, с. 45] – ***Бистрий на ногу*** «рухливий, енергійний, швидкий» [45, с. 23];

*«Я **виділа це на свої очі**, бо дивилася тоді крізь пліт, коли хочете знати»* [21, с. 229] – ***На власні очі*** зі сл. ***бачити, побачити*** «безпосередньо, особисто, в дійсності» [45, с. 597];

«Найогиднійші сцени ***малювались тепер у неї в голові****; найобридливійші розмови лились тепер з уст щасливої, закоханої, страстної пари!..»* [46, с. 149] – ***Снуватися в голові*** «виникати в уяві, думатися» [45, с. 838];

«Ой га! – ***пролинуло у нього в голові****. – Ци не колесо млинське я си на шию вкладаю?»* [48, с. 113] – ***Майнуло в голові*** «хто-небудь раптово подумав про що-небудь» [45, с. 459];

«Та ***жєль ми серце потис*** *та й не дав-сми знаку стрілєти…»* [47, с. 336] – ***Жаль огорнув*** «стає дуже важко кому-небудь» [35, Т 2, с. 507];

«Раніше це ***підіймало Єлену у власних очах****»* [47, с. 5] – ***Підносити в очах*** «поліпшувати чиюсь думку про кого-небудь» [35, Т 6, с. 470];

«Вони ***додали йому духу****, тож Гаєвий почув потребу промовити над гробом до людей»* [21, с. 226]; *«Потакування панотця* ***додало комісарові духу****»* [21, с. 24]; *«Микуличинці ще боронилися,* ***духу їм давав*** *ватажок Мочернак»* [47, с. 320] – ***Піднімати дух*** «надихати, запалювати, підбадьорювати кого-небудь» [35, Т 2, с. 442];

«А панотець геть усе ***мотав собі на ніс****»* [21, с. 268] – ***Мотати на вус*** «брати до уваги, запам’ятовувати з певною мірою» [35, Т 4, с. 809];

«Панотець навіть не припускав, як тяжко ***поранив його душу****»* [21, с. 206] – ***Вражати серце*** «завдавати душевного болю» [35, Т 1, с. 757];

«Таке питання ***вкололо його в саме серце****»* [21, с. 196] – ***Вразити в саме серце*** «завдати душевного болю» [35, Т 1, с. 757];

«Якась дитиняча веселість ***закрадалася до її серця****»* [21, с. 175]; *«Давно йому знакома зневіра* ***закралася наново до його серця****»* [21, с. 165] – ***Проникати в серце*** «викликати які-небудь почуття, хвилювати, зворушувати» [35, Т 8, с. 241];

«Нічого й казати, що таке відкриття ***наповняло його серце*** *радощами через край»* [21, с. 135] – ***Веселити серце*** «викликати добрий настрій, спокій у кого-небудь; тішити, заспокоювати» [45, с. 75];

«Не знаю, чи здужаєте ви порозуміти, як ця думка ***точить мою душу****?!»* [21, с. 129] – ***Точити серце*** «завдавати кому-небудь душевного болю, мучити когось» [35, Т 9, с. 141];

«Правда, вона не мала до нього ніяких домагань, уважала його за невинного і хотіла його таким ***задержати в своїм серці****»* [21, с. 121] – ***Зберегти в серці*** «маючи когось, щось близьким, дорогим, добре пам'ятати» [35, Т 3, с. 428];

«Ця відомість ***уколола її в серце*** *дуже болюче»* [21, с. 121] – ***Різонути по серцю*** «сильно вразити, завдати душевного болю» [35, Т 9, с. 141];

«Він не догадувався, які почування задля нього ***носить*** *Краньцовська* ***в своїм серці****»* [21, с. 91] – ***Зберігати в серці*** «маючи когось, щось близьким, дорогим, добре пам'ятати» [35, Т 3, с. 428];

«Бо вона була трохи потайна вже зроду в багатьох справах, що ***каменем гнітили її серце****, не приповідалася перед ніким»* [21, с. 44] – ***Каменем лягти на серце*** «хтось став важко переживати що-небудь» [35, Т 4, с. 83];

«Уже замовк крик, уже знову грудки болота розлїтають ся від коліс, а Риченкови все ***гуде він в ухах****, мов стоїть там, і все рве душу своїм стогнучим плачем…»* [46, с. 159] – ***Вуха ріже*** «звучить різко, грубо; неприємно для слуху» [35, Т 1, с. 789];

«І не знала вона, що сказати Риченкови, чим потїшити ***наболїлу його душу****»* [46, с. 155] – ***Розхристана душа*** «хто-небудь дуже схвильований, збентежений» [45, с. 282];

«А тепер… тепер зринула вона десь зі дна, з невимовною силою ***викинула все з душі*** *– сама там запанувала…»* [46, с. 155] – ***Викинути з голови*** «позбутися якоїсь нав'язливої думки, перестати думати про кого-, що-небудь» [45, с. 80];

«Гадка про «конець», «покласти конець» якимись кусниками ***носилась у нього в голові****, але він досить глибоко був перейнятий одним почутєм, щоби мати змогу скласти в ясну форму все, що* ***миготїло у нього в голові****»* [46, с. 150] – ***Вертиться в голові*** «постійно, весь час виникає у свідомості кого-небудь» [45, с. 73];

«Безпорадні слова, що переривались риданями, слова коханя, прощаня, забутя ***полились з її уст****; вона обіймала його, але…»* [46, с. 149]; *«Боже, які громові фліпіки сиплете ви на нас, які огненні промови, які добрі поради так і* ***злітають з ваших уст*** *по нашій адресї!»* [46, с. 140]; *«Весело регочучи, оскалюючи білі зуби, оповідав він про свої безконечні любовні пригоди, і тоді жіночі імена звучним каскадом* ***сипалися з його вуст****, переплітаючися з деталями страсті, сльозами, розпукою,* […]*»* [48, с. 105] – ***Зриватися з вуст*** «швидко з'являтися, звучати взагалі (про слова, фрази)» [45, с. 345];

«Кожда частина, ***кожда фібра її тїла*** *були напружені незвичайно, серце билось, руки, що инколи стискались, тремтїли і вся істота її виявляла пекучу думку, одно бажанє: прийди, прийди, прийди!..»* [46, с. 149] – ***Усіма фібрами тіла*** «дуже сильно, у найвищій мірі» [45, с. 918];

«Розум її каже, що нї; він сам повинен був се бачити, не дитина-ж він; але почутє, жіноча натура десь з глибини кажуть їй, що треба було ***мати в руках які небудь віжки****, що треба, треба було зупиняти його, розказувати…»* [46, с. 147] – ***Держати віжки в руках*** «мати владу, керівництво в своїх руках» [35, Т 1, с. 667];

«І ***понесуть ся гадки в молодій голові****; тисячі найдрібнїйших випадків пригадають ся, і стане жаль з ними роставатись, жаль до журби, до тихих таємних сліз»* [46, с. 136] – ***Думки снуються в голові*** «хто-небудь постійно, напружено думає про щось» [45, с. 272];

«Озватися на то ніхто не посмів, але ***бурчали собі під ніс*** *щось не зовсім миле для отамана»* [48, с. 213] – ***Під ніс*** з дієсл. ***говорити***, ***мовити***, ***бурмотіти*** і т. ін. «тихо, нерозбірливо» [45, с. 552];

«Мовчав і опришок – і якась гризлива туга ***проїдала йому душу*** *в сю хвилю»* [48, с. 184] – ***Рвати душу*** «викликати страждання, душевний біль; завдавати мук» [45, с. 732];

«Та в яку ж се пропасть загнав мене мій дурний розум?» – ***кричала вона в душі****, але назверх усіма силами старалася бути спокійною»* [48, с. 209] – ***Крик душі*** «крайній вияв тривоги, душевного болю і т. ін.» [45, с. 397];

«Брови її були нахмурені, і лице суворе, і ***кожний мускул в ній говорив****: «Так тобі і треба, паскудо!»»* [48, с. 150] – ***Кожна жилка говорить*** «кого-небудь охоплюють якісь почуття, переживання і т. ін.» [45, с. 293];

«Маруся спала сном дитини, а опришок, свіжий, здоровий, задоволений ***кожним фібром свого тіла****, виліз із печери, тримаючи під рукою нерозлучний свій черес;* […]*»* [48, с. 143]; *«Маруся відпочивала, простягнувшися,* ***кожною фіброю свого тіла****; думала, що, може, засне, але не могла від надзвичайного перевтомлення»* [48, с. 127] – ***Усіма фібрами душі*** «дуже сильно, у найвищій мірі» [45, с. 918];

«Знала, що якби рішила не піти, то хіба би мусила відразу й ***руки на себе наложити****»* [48, с. 117] – ***Руки накласти*** «заподіювати собі смерть» [35, Т 5, с. 104];

«І якось зовсім не гадав, зовсім ***не приходило йому до голови****, що не може ж він прийти до хати от так свобідно, як завше»* [48, с. 93] – ***Не береться [до] голови*** «хто-небудь не може усвідомити, зрозуміти, збагнути щось» [45, с. 22];

«Сидів близько, говорив пошептом, а в Марусі ***завертівся весь світ перед очима****»* [48, с. 108] – ***Світ перед очима потьмарився*** «хто-небудь перебуває в стані запаморочення, втрачає чіткість сприйняття дійсності» [45, с. 784];

«Неспокій ***заповзав йому в душу****, не чув себе безпечним і в рідній хаті»* [48, с. 98] – ***Заходити в душу*** «глибоко хвилювати, турбувати кого-небудь» [45, с. 321];

«Все забула, всі радості понехаяла; сама, сама убивала молоденькі свої гілочки – і лиш витягалася, ***аж шкіра на ній лускала****»* [48, с. 94] – ***Аж шкура тріщить*** «з великою енергією» [45, с. 965];

«А від того реготу й вискотіння, від тупоту ніг, від близькості розпалених тіл – ***кров вогнем розливалася****, бажання рвалися на волю»* [48, с. 89] – ***Кров заграла*** «хто-небудь відчуває приплив сили, енергії, пристрасті і т. ін.» [45, с. 398-399];

«Фантастично проста різьба народної фантазії ***знаходила*** *якийсь короткий* ***приступ до її душі*** *і заволодівала нею цілковито»* [48, с. 30] –

Знаходити дорогу до серця «викликати прихильність, любов кого-небудь, привертати чиюсь увагу» [45, с. 342];

«Скоріше би всіх таких вивішати, ***щоб і духу їх не зосталося*** *в нашім краю»* [47, с. 436] – ***Щоб і духу не було*** «настійна вимога до кого-небудь зникнути, перестати бувати десь» [35, Т 2, с. 442];

«Але зараз, коли пригадує він свою балачку з батьком, нараз ***стає йому перед очима*** *дивний вираз обличчя вітця, коли Штефан вимовив слово «Солотвино»»* [47, с. 374] – ***Вертітися перед очима*** «невідступно виникати в уяві кого-небудь» [45, с. 74];

«Паліїв уже бачив Данилюка, міг би сказати, але витримав усі муки, повис нарешті, але ***з уст його не зірвалося ні одне слово****»* [47, с. 344] – ***Не пустити [ні] слова з вуст*** «затято мовчати, не сказати нічого» [45, с. 100];

«Оба боки мертві, у трунку коле якийсь дідько шилом, а ***за душу тебе так стискає****, хоч зараз кладися до деревища»* [47, с. 239] – ***Брати за душу*** «хвилювати, тривожити або зворушувати кого-небудь чимсь» [45, с. 50];

«Якби я сидів у ваших околицях, я би вам показав, як то треба ***тримати хлопа в руках****»* [47, с. 197] – ***Тримати в пазурах*** «ставити кого-небудь у цілковиту залежність, мати над кимось владу» [45, с. 896];

«Як я се почув, то мене ***мов каменем в лоб ударило****»* [47, с. 153] – ***Мов молотком ударити*** «дуже вразити, приголомшити кого-небудь неприємною несподіванкою» [45, с. 911];

*«****Вихором проносяться ці думки в голові*** *священника – а гуцул дивиться, а гуцул чекає, а гуцул впився очима в лице і вичитує в ньому цю боротьбу, вагання, неспокій»* [47, с. 149-150] – ***Думки колесом закрутилися [у голові]*** «зникла ясність, чіткість мислення у кого-небудь» [45, с. 272];

«Ця буйність ***переливалася у нього жилами*** *разом з кров'ю і потребувала виходу»* [47, с. 134] – ***Розливатися по жилах*** «охоплювати весь організм» [45, с. 753];

«Ає!.. І бігме так. І на реваші так, – і ***совав*** *шматочок тріски* ***усім під очі****»* [47, с. 117] – ***Тикати в очі*** «відверто, неприховано вказувати на чиїсь вади, робити комусь зауваження в неделікатній формі» [45, с. 882];

«Потріскує ватра, тихенько плюскає вода, що перемивають посуд, хтось висякається, а мелодія переливається, ***будить щось у душі****…»* [47, с. 94] – ***Зворушувати душу*** «викликати почуття схвильованості, жалю, співчуття, ніжності» [35, Т 3, с. 498];

«Коли ж огорнули їх гори, чужі рельєфи орізьбили горизонт, дихнуло все незнайомістю – щось похоже на страх ***заповзло в молоді серця****»* [47, с. 64] – ***Заходити в серце*** «глибоко хвилювати, турбувати кого-небудь» [45, с. 321].

- *Заміна традиційного компонента та препозитивні інновації-додавання.*

Складають невелику групу комбінованих модифікацій (11 позицій). Нові компоненти характеризують абстрактні поняття, особу, предмет, пристосовують фразеологізм до конкретної ситуації, підсилюють експресивність тексту.

«І біг би в сю хвилю, аби нагнати, ***аби зубами в серце в'їстися****, але ж це неможливо!»* [48, с. 258] – ***В'їстися в печінки*** «дуже набриднути, надокучити, допекти кому-небудь» [45, с. 135];

«А що буде там, на Чорногорі? І ***жуть забирається в серця*** *хлопців»* [47, с. 66] – ***Заходити в серце*** «глибоко хвилювати, турбувати кого-небудь» [45, с. 321];

«Но, нема шо робити. ***Треба душу давати****. Дмухнув Бог душу у руснака – тот ожив»* [47, с. 115] – ***Давати життя*** «класти початок життю, існуванню кого-, чого-небудь; народжувати, породжувати когось, щось» [45, с. 208];

«Він знав, що готовить своїм будучим опришківством Єлені велику пайку терпінь; ***він болів духом*** *і хотів би заощадити їй хоч інших усяких болів – і ото якась сволота, якась мерза, панок нещасний насилує, кривавить…»* [47, с. 177] – ***Боліти душею*** «тяжко переживати, уболівати, тривожитися за кого-, що-небудь» [45, с. 45];

«Хотіла молитися, аби все минулося, аби Господь охоронив, заступив, але не могла поворухнути не лише рукою, а й думкою, – і ждала, ждала, що от ***обрушиться скеля на голову****, роздавить, розм'яжджить, перерве життя»* [47, с. 178] – ***Як грім на голову*** «зовсім несподівано, зненацька» [45, с. 198];

*«****Гордий дух уступив*** *до Олекси. От як у нас… Ще нічого не було, а й то он скільки народу вдалося набрати»* [47, с. 185] – ***Дух піднявся*** «у кого-небудь зростає віра в себе, в свої можливості; хто-небудь відчуває в собі силу, упевненість» [45, с. 275];

«Кинути маржину – ***се не вміщається в голові****»* [47, с. 362] – ***Не вкладається в голові*** «хто-небудь не може усвідомити, зрозуміти щось або примиритися з чимось» [45, с. 135];

«А тому – данцювали так, що ємі у долівці вибивали, ***з тіла шішнацєтий пім іллєв****; дівок шарпали – аж кожухи тріскали; гукали – аж у череві боліло й стіни си розсідали, а вже що з пістолів гевкали!..»* [48, с. 89] – ***Лити сьомий пім*** «дуже важко, докладаючи великих зусиль, працювати» [45, с. 426];

«А йди з товаришем, так ше й його тра сокотити та за него ***свойов головов гриміти****»* [48, с. 92] – ***Головою відповідати*** «брати на себе повну відповідальність за кого-, що-небудь» [35, Т 2. С. 109];

*«****Все пролинуло перед очима*** *в одну хвилечку»* [48, с. 263] – ***Спливати перед очима*** «зримо уявлятися кому-небудь» [45, с. 850];

«І без його запиту повстало тепер у неї се питанє; ***боляче забренїло серце****, мукою пролинула думка в голові – і все, вся істота була відповіддю «нї»!»* [46, с. 156] – ***Серце тенькнуло*** «хто-небудь починає дуже хвилюватися, тривожитися з приводу чого-небудь» [45, с. 797].

Висновки до розділу 2

Дослідивши виявлені випадки фразеологічних трансформацій у творах Гната Хоткевича («Довбуш», «Блудний син», «Камінна душа»), Леся Мартовича («Забобон»), ми виявили 403 перетворення фразеологічних одиниць. Результати можна представити у таблиці.

Фразеологічні модифікації	**Кількість**
Заміна традиційного компонента	104
Інновації-додавання	165
— препозитивні	48
— інтерпозитивні	99
— постпозитивні	18
Фразеологічна деривація	45
Фразеологічний еліпсис	4
Фразеологічна контамінація	2
Комбіновані модифікації	83
Інтерпозитивні інновації-додавання та пост позитивні інновації-додавання	3
Заміна традиційного компонента та постпозитивні інновації-додавання	6
Заміна традиційного компонента та фразеологічний еліпсис	4
Інтерпозитивні інновації-додавання, заміна традиційного компонента та постпозитивні інновації-додавання	2
Препозитивні інновації-додавання, заміна традиційного компонента та інтерпозитивні інновації-додавання	3
Заміна традиційного компонента та інтерпозитивні інновації-додавання	54

Заміна традиційного компонента та препозитивні інновації-додавання	11
Всього	403

Отже, найбільшу групу фразеологічних модифікацій становлять інновації-додавання (165 позицій). Другу за чисельністю групу становить заміна традиційного компонента (104 позицій). Великий відсоток фразеологічних перетворень складають комбіновані модифікації (83 випадки). Виявлено невелику частину прикладів фразеологічної деривації (45 позицій). Найменше зафіксовано випадків фразеологічного еліпсису (4 позиції) та фразеологічної контамінації (2 позиції).

Найчастіше засобом модифікування фразеологічних одиниць виступають дієслова та займенники, рідше – іменники. Зафіксовано декілька випадків, коли модифікацію здійснює прислівник та підсилювальна частка. Найменше виявлено випадків, коли засобом модифікування є прикметник.

Разом з тим можемо зазначити, що автори часто використовують діалектні модифіковані фразеологізми. Оскільки такі одиниці насичують тексти експресивністю, емоційністю, передають колорит мовлення носіїв окремої говірки.

РОЗДІЛ 3
МОДИФІКОВАНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

3.1 Методичні рекомендації щодо використання модифікованих фразеологічних одиниць у шкільному курсі

Загальновідомо, що відповідно до програм з української мови фразеологізми вивчають протягом усього шкільного курсу. Фразеологію, як окремий розділ, вивчають у 6 та 10 класах.

Ознайомившись з програмами «Українська мова. 5-9 класи» [42] та «Українська мова. 10-11 класи (рівень стандарту)» [43], ми з'ясували, що у 6 класі акцентують увагу на визначенні специфіки фразеологічних одиниць, визначають їхні особливості, навчають учнів доцільно вживати фразеологізми в мовленні. Відповідно до програми, рекомендовано приділяти більше уваги на вивчення таких питань:

- визначення фразеологізмів;
- різниця між фразеологізмом та словосполученням;
- використання фразеологічних словників;
- походження, особливості вживання, джерела походження фразеологізмів;
- багатозначність, синонімія й антонімія фразеологізмів;
- різновиди фразеологізмів (фразеологічні єдності, фразеологічні зрощення, фразеологічні сполучення, фразеологічні вирази);
- синтаксична функція фразеологізмів.

Детальніше вивчають фразеологізми у 10 класі, а саме: узагальнюють і систематизують знання, уміння та навички про фразеологічні одиниці та наголошують на тому, що ці одиниці мають різне стилістичне забарвлення: розмовне, фольклорне, просторічне, нейтральне й книжне. Також у 10 класі важливо розвинути в учнів навички розрізнення фразеологізмів за групами:

фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення, фразеологічні вирази.

Програма (5-12 класи) пропонує розпочати вивчення фразеологізмів у 5 класі. Це можемо простежити у Модельній навчальній програмі «Українська мова. 5-6 класи» (автори Н. Б. Голуб, О. М. Горошкіна) [24]. Оскільки відомо, що фразеологічний рівень, як і лексичний, побудований на системності. Крім того, в учнів уже з 5 класу формуватиметься пізнавальний інтерес до фольклору, до надбань українського народу. Освоєння фразеології збагатить словниковий запас та сформує багате мовлення школярів.

Проаналізувавши навчальні Програми з української мови, виявили, що у ЗЗСО не передбачено безпосереднього ознайомлення з таким явищем, як модифікація фразеологічних одиниць. Проте, опрацювавши навчальні посібники, з'ясували, що такі фразеологічні одиниці іноді використовують як ілюстративний матеріал у тренувальних вправах. Так, у підручнику з української мови для 10 класу (профільний рівень) авторів С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова [17] подано вправу, у якій йде мова про явище трансформації фразеологізмів у текстах ЗМІ. Під час виконання цієї вправи вчителю важливо наголосити, що тенденція до модифікування наявна також і в художніх творах, адже письменники часто використовують такі конструкції.

Як відомо, у ЗЗСО особлива увага приділяється вивченню літератури рідного краю, зокрема розгляду мовотворчості письменника. На нашу думку, саме під час таких уроків варто звернути увагу на модифіковані фразеологічні одиниці. Учням доцільно запропонувати виконати науково-дослідницьку роботу, яка полягатиме у виявленні мовних особливостей у творах письменників. Наприклад, дослідити використання автором фразеологізмів і з'ясувати, чи є серед них модифіковані.

Науково-дослідна робота у ЗЗСО є важливою ланкою у розвитку навиків наукових пошуків учнів, у зацікавленості до глибин виникнення рідної мови. Як приклад, пропонуємо досліджувати художні твори українських письменників щодо використання фразеологізмів, їхніх особливостей, трансформації тощо.

Важливою та доцільною у ЗЗСО є робота наукового гуртка (раз у місяць), на засіданнях якого можна порушувати актуальні питання сучасного мовознавства, фразеології української мови.

Досліджувати модифікації фразеологічних одиниць можна також на заняттях у Малій академії наук. Пропонуємо такі теми для наукових студій:

- Іменник (дієслово, прислівник) як засіб трансформації фразеологізмів (на матеріалі творів Гната Хоткевича «Довбуш» та Леся Мартовича «Забобон»);
- Модифіковані фразеологічні одиниці з соматичним компонентом (на матеріалі твору Гната Хоткевича «Камінна душа»);
- Модифіковані соматичні фразеологізми із зовнішніми/внутрішніми соматизмами у творчості Леся Мартовича;
- Фразеологізми із займенниковим компонентом (на матеріалі творів Гната Хоткевича та Леся Мартовича).

Цікавою та пізнавальною формою вивчення української мови у ЗЗСО є робота факультативів. Тому доцільними, на нашу думку, будуть заняття з факультативу «Фразеологізми та фразеологічні модифікації», де учні ознайомляться з поняттям «модифікація фразеологізмів» та її різновидами. Це допоможе розширити кругозір школярів. Для цього важливо забезпечити методичну базу, підібрати відповідний матеріал, запропонувати цікаві вправи. Крім традиційних (виписати з тексту фразеологізми, пояснити їхнє значення, підкреслити члени речення, згрупувати фразеологізми, відредагувати текст), можна запропонувати розробити вправи та підготувати до них ілюстрації. Це допоможе розвинути критичне мислення учнів.

Модифіковані фразеологічні одиниці можуть стати також цінним матеріалом у позакласній роботі. Зокрема під час написання сценаріїв виховних заходів, присвячених розвитку та функціонуванню української мови, мовних вікторин, різних пізнавальних та рольових ігор, брейн-рингів тощо.

3.2 Аналіз вправ у навчальних підручниках з української мови щодо використання фразеологічних модифікованих одиниць як ілюстративного матеріалу

Підручники, навчальні посібники посідають вагому роль у вивченні української мови в ЗЗСО. Дидактичні матеріали повинні відповідати критеріям оформлення, містити завдання, які відповідають віку учнів, знанням, яких вони набудуть під час вивчення мови. Тренувальні вправи виконують важливу роль у формуванні умінь і навичок школярів, оскільки допомагають закріпити знання на практиці.

Традиційно виділяють дві групи вправ:

- Власне фразеологічні (значення, ознаки, будова фразеологічної одиниці; явища полісемії, синонімії, антонімії і т. ін.);
- Комбіновані – фразеолого-лексичні, фразеолого-граматичні, фразеолого-стилістичні [23, с. 189-190].

Зрозуміло, що дидактичні матеріали укладають згідно чітко визначених норм. Тому доцільно використовувати навчальні посібники, які отримали гриф Міністерства освіти і науки України. На сайті міністерства рекомендують до використання такі підручники з української мови:

- «Українська мова» підручник для 6 класу (автори: Голуб Н. Б., Горошкіна О. М.; Авраменко О. М., Тищенко З. Р.; Заболотний О. В., Заболотний В. В; Семеног О. М., Калинич О. В., Дятленко Т. І., Білясик М. Д., Волницька В. В.; Літвінова І. М.; Онатій А. В., Ткачук Т. П.);
- «Українська мова» підручник для 7 класу (автори: Глазова О. П.; Заболотний О. В., Заболотний В. В.; Ющук І. П.; Єрмоленко С. Я., Сичова В. Т., Жук М. Г.; Горошкіна О. М., Попова Л. О.; Голуб Н. Б., Шелехова Г. Т., Новосьолова В. І., Ярмолюк А. В.; Кобцев Д. А.);
- «Українська мова» (рівень стандарту) підручник для 10 класу (автори: Заболотний О. В., Заболотний В. В.; Глазова О. П.; Авраменко О. М.; Голуб Н. Б., Новосьолова В. І.; Ющук І. П.);

- «Українська мова» (профільний рівень) підручник для 10 класу (автори: Караман С. О., Горошкіна О. М., Караман О. В., Попова Л. О.; Ворон А. А., Солопенко В. А.) [29].

З метою виявлення модифікованих фразеологізмів у навчальних посібниках ми проаналізували підручники з української мови для 6 класу (автори: О. Глазова; О. Заболотний, В. Заболотний), 7 класу (автор: Глазова О. П.) та 10 класу (автори: О. Авраменко; О. Заболотний, В. Заболотний; С. Шевчук (рівень стандарту); С. Караман, О. Горошкіна, О. Карман, Л. Попова (профільний рівень)) класів і виявили, що здебільшого автори використовують модифіковані фразеологічні одиниці як ілюстративний матеріал.

У підручнику для 6 класу серед власне фразеологічних відслідковуємо такі приклади:

1. Прочитайте. Визначте синонімічні фразеологізми, випишіть їх. Поясніть їхнє значення.

1. *Склав козак головоньку в чужині (О. Кононенко)*. 2. *Лягли кістьми незвані гості (Л. Забашта)*. 3. *Це була молода і хороша пані, але* ***не нашого пера пташка****. Це був молодий, високий козак, тільки видно, що* ***не нашого поля ягода*** *(П. Куліш)*. 4. *Народу зійшлося, що* ***ніде було й орішку впасти****, а коло хати –* ***ніде й голки встромити*** *(Марко Вовчок)*. 5. *Було відчуття, що* ***все полетіло шкереберть, розбилося в друзки*** *(Ю. Обжелян)*. 6. *Можна було б подумати, що мій однокурсник трохи* ***дахом поїхав****, чи* ***ум за розум у нього заскочив****, чи, як то кажуть по-сучасному,* ***шарики за ролики в нього заїхали*** *(В. Шевчук)* [6, с. 63].

Як бачимо, така вправа розвиває вміння знаходити синонімічні фразеологізми та пояснювати їхнє значення, а також актуалізує знання учнів про синоніми.

2. Складіть висловлювання, використавши такі фразеологічні синоніми: *як (коли) рак на горі свисне; як п'явка крикне;* ***як корова заспіває; як риби забалакають; як горобці занявкають; як півень знесеться; як свиня на небо подивиться; як у курки зуби виростуть*** [6, с. 63].

Відповідно до завдання, ця вправа розвиває творче мислення школярів, сприяє розвитку вмінь будувати власні висловлювання, використовуючи фразеологізми. Учні знайомляться з багатством української фразеології, що урізноманітнює їхнє мовлення.

3. Подані фразеологізми запишіть у такій послідовності: 1) з мовлення військових; 2) з мовлення моряків; 3) з мовлення музикантів; 4) з мовлення спортсменів [6].

Вийти на фінішну пряму; *поле битви*; *фальшива нота*; *триматися на плаву*; ***честь прапора***; *кинути якір*; *чекати біля моря погоди*; *удар нижче пояса*; *заключний акорд*; *друге дихання*; *грати першу скрипку*; *забити гол у свої ворота*; *брати на буксир*; *викинути за борт*; *співати в унісон*; ***офіцерська честь***; *штрафний майданчик*; *передати естафету*; *заборонений прийом* [6, с. 65].

Вправа допомагає учням засвоїти тему «Джерела українських фразеологізмів» та формує навички розподілу фразеологізмів на групи.

4. Перепишіть. Визначте в реченнях фразеологізми, підкресліть їх як члени речення.

1. *Безбатченки і трутні засміються на кутні (В. Бровченко)*. 2. *Ви не носіть за пазухою камінь (Г. Рибцуник)*. 3. *Він не виносив сміття з хати, щоб хтось комусь не мовив щось (В. Симоненко)*. 4. *Артилерія тут була курям на сміх (П. Загребельний)*. 5. *Так важко зректися свого кольору* ***білій ґаві****! (К. Шукерт)*. 6. *Кіт заснув і в вус не дує, а собака сторожує (Є. Гуцало)* [6, с. 67].

Ця вправа закріплює вміння знаходити фразеологізми в реченні та формує навички визначення фразеологічних одиниць як членів речення.

Ознайомившись з наповненням до підручників з української мови для 10 класу (автори: С. Шевчук; О. Авраменко; О. Заболотний, В. Заболотний), можемо для прикладу навести такі вправи, де ілюстративним матеріалом виступають модифіковані фразеологічні одиниці:

1. Випишіть фразеологізми з поданого тексту. Скориставшись словником, розкрийте їхнє значення; визначте різновиди фразеологізмів. З якою метою їх ужито в тексті? [49]

Отож, значить, ***набачившись*** *за те літо й за ту осінь* ***не тільки смалених зайців, а й смалених сов****, нахапавшись усіляких стусанів долі не тільки у спину, а й у зуби, побувши на коні й під конем, пізнавши, почім ківш лиха, я нетерпляче очікував, коли вже нарешті розпрощаюся з Одаркою Дармограїхою. Не скажу, що я був у неї і товкачем, і помелом, як не скажу і того, що годувала вона мене лиш сіллю до оселедця чи калачем та ще в спину рогачем. Але ж надокучило так* ***бути*** *не самим собою, а* ***за телицю позиченим****, що взяв путівку – і дременув у білий світ… (Євген Гуцало)* [49, с. 39].

Така вправа формує вміння користуватись фразеологічним словником, а також актуалізує знання учнів про фразеологізми, виробляє навички відшуковувати їх у реченні, розподіляти фразеологізми за групами: фразеологічні єдності, фразеологічні зрощення, фразеологічні сполучення, фразеологічні вирази; аналізувати текст та висловлювати власну думку.

2. Відредагуйте письмово речення, правильно вживаючи фразеологізми. Ви можете скористатися відповідною таблицею на сторінці «Культура мовлення» [15].

1. *Цей факт відіграє неабияку роль*. 2. *Туристи підготувалися до ночівлі під відкритим небом*. 3. *Залишіть мене, будь ласка, у спокої*. 4. *Комітет дав добро до внесення змін до закону*. 5. *Довго міркував, але* ***в голову нічого не приходило***. 6. *Було б шануватися хоч до виду* [15, с. 39].

Як бачимо, така вправа формує вміння знаходити помилки в реченнях та виправляти їх, що сприяє підвищенню культури мовлення школярів.

3. Прочитайте уривок з повісті та виконайте завдання. Знайдіть і випишіть фразеологізми. Розкрийте значення кожного з них.

На другий день уже було відомо, що ***чортяка мене не вхопить****, бо я вночі ні разу не бухикнув. Тому дід зауважив, що я відчайдух і* ***весь удався в нього****, а мати сказала, що – в оглашенного. Після цього ми з дідом перезирнулися, усміхнулися, мати* ***посварилася на мене бровами й кулаком****, а бабуня вирішила повести свого безклепого внука до церкви.*

Там я мав і покаятися, і набратися розуму, якого все чомусь не вистачало мені. Та я не дуже цим і журився, бо не раз, що такого добра бракувало не тільки мені, а й дорослим. І в них теж чогось ***вискакували клепки, розсихались обручі, губилися ключі від розуму, не варив баняк, у голові літали джмелі, замість мізків росла капуста, не родило в черепку, не було лою під чуприною****, розум якось сам утулявся аж у п'яти й* ***на в'язах стирчала макітра****… (М. Стельмах)* [1, с. 39-40]

Ця вправа формує вміння розпізнавати фразеологізми у тексті та розкривати їхнє значення.

Особливу увагу у підручниках з української мови для 6 та 7 класів (автор: О. Глазова) привертають комбіновані вправи, а саме фразеолого-граматичні, оскільки компонентами, що модифікують фразеологізми, виступають самостійні частини мови. Такі завдання використовуються як ілюстративний матеріал до певної граматичної теми (незмінювані іменники, число іменників, правопис прикметників, зворотний займенник, наголошування прислівників, творення прислівників, утворення ступенів порівняння прислівників). А також у деяких вправах актуалізують знання, уміння і навички учнів щодо розкриття значення фразеологізмів, складання власних висловлювань. Наприклад:

1. Визначте незмінювані іменники у фразеологізмах ***зберігати інкогніто***; ***потерпіти фіаско***. Розкрийте значення кожного із фразеологізмів [6, с. 131].

Вправа формує вміння визначати незмінювані іменники, а також актуалізує навички щодо з'ясування значень фразеологізмів.

2. Розкрийте значення фразеологізмів. Визначте іменники, що вживаються тільки в множині, з'ясуйте їхні відмінки. Із трьома фразеологізмами усно складіть речення [6, с. 133].

1. *З розкритими обіймами*. 2. *Бути на побігеньках*. 3. ***Уставати разом з курми***. 4. *Бути для меблів*. 5. *Рости як на дріжджах*. 6. *Не витягнеш обценьками*. 7. *Обливати помиями* [6, с. 133].

Така вправа розвиває вміння розкривати значення фразеологізмів та складати з ними власні висловлювання, а також закріплює навички визначати іменники, що вживаються в множині та їхні відмінки.

3. Розкрийте значення фразеологізмів: *сонне царство*; *рання пташка*; ***пташиного молока бракує***; *осине гніздо*; *будувати повітряні замки*. Визначте у фразеологізмах прикметники, поясніть їхній правопис. Усно складіть із фразеологізмами речення [6, с. 176].

Відповідно до завдання, ця вправа актуалізує знання про фразеологізми, їхнє значення, формує уміння пояснювати правопис прикметників та складати власне висловлювання.

4. Прочитайте. Поясніть значення фразеологізмів. Визначте відмінок зворотного займенника в кожному з них. З п’ятьма фразеологізмами (на вибір) складіть і запишіть речення. Складіть усне висловлювання на тему: «Будьте схожі самі на себе» [6, с. 211].

Показати себе на ділі; *володіти собою*; ***бути вірним собі***; *узяти себе в руки*; *викликати вогонь на себе*; *тішити себе думкою*; *брати собі в голову*; *бути не при собі*; *спалити за собою мости*; *шукати себе* [6, с. 211].

Така вправа узагальнює та систематизує знання про фразеологізми, формує навички визначати відмінок зворотного займенника, складати речення та усне висловлювання з використанням фразеологізмів.

5. Перепишіть фразеологізми, утворюючи від поданих у дужках прислівників прислівники вищого ступеня порівняння. Розберіть прислівники за будовою [7].

1. *Збоку (видно)*. 2. *(Дешево) від дірки з бублика*. 3. *(Скоро) на долоні волосся виросте*. 4. *(Обережно) на поворотах*. 5. ***(Добре) тепер, як у четвер*** [7, с. 211].

Ця вправа розвиває вміння утворювати прислівники вищого ступеня порівняння, а також формує навички розбору прислівників за будовою.

Як бачимо, модифіковані фразеологічні одиниці автори використовують як ілюстративний матеріал до вправ. Найчастіше такі приклади наводять для утворення синонімічних пар, щоб показати багатство української мови.

3.3 Сценарій виховного заходу «Пізнай фразеологічне багатство української мови», приурочений Дню української писемності та мови

Мета: повторити та систематизувати знання про фразеологізми; формувати вміння послуговуватися фразеологічним багатством, використовувати фразеологізми в усному та писемному мовленні, робити висновки, працювати в команді, розвивати творчі нахили, критичне мислення; виховувати повагу до української мови, історії, концентрацію уваги.

Обладнання: картки, вікторина, екран, ноутбук, картинки, ребуси, відеоматеріал, вірш, художні тексти.

Вступне слово вчителя. Сьогодні відзначають свято, яке відоме в усьому світі, – День української писемності та мови. Для нас, українців, воно дуже важливе. Це свято підкреслює самобутність, неповторність, красу, милозвучність, мелодійність української мови, доводить, що наша мова має давню історію, а її розвиток та функціонування сягає часів Київської Русі. Наявність давніх писемних пам'яток, функціонування бібліотеки за княжих часів підтверджує факт, що українці ще в XI столітті мали свою писемність, мову. І хоч наші «північні сусіди» всіляко намагалися знищити ці історичні дані, нашу українську мову, у них нічого не вийшло й не вийде. Тому що пам'ять українців не стерти! Мова відроджується, справедливість торжествує! І сьогодні, у цей день, ми ще раз підтверджуємо, наскільки прекрасна українська мова і як ми її любимо, цінуємо, поважаємо, бережемо.

- ***А чи знаєте Ви, коли запровадили це свято?*** (*учні відповідають*)

Так, це свято започаткували 9 листопада 1997 року, відзначивши важливу роль української мови в консолідації нації. Вагомий внесок зробили й громадські організації. А ще, з 2000 року щорічно в цей день пишуть радіодиктант національної єдності.

- ***А що ще Вам відомо про сьогоднішній день?*** (*учні відповідають*)

Сьогодні вшановують преподобного Нестора-літописця, якого вважають, за однією з версій, автором «Повісті минулих літ». Крім того, дослідники стверджують, що саме з Нестора та його праці починається розвиток української писемної мови.

Поговоримо про українську лексику, яка формувалася здавна і протягом свого розвитку поповнювалася новими словами, зокрема через запозичення з інших мов. Лексичний рівень української мови відкритий, утворення нових слів відбувається й зараз. Через певний час ці слова входять до словників, розширюючи потенціал мови.

Не менш важливий і фразеологічний пласт української мови, оскільки фразеологізми збагачують мовлення, надають експресії, допомагають виразніше передати емоції, настрої, почуття, особливості поведінки, ментальності тощо, характеризують мовлення окремих регіонів, професій. Маючи здатність видозмінюватися, фразеологізми постійно поповнюють словниковий склад мови. Тож пізнаймо світ української фразеології!

Мовна вікторина

1. Що Вам відомо про такий розділ мовознавства як «фразеологія»?
2. Які елементи мови називають фразеологізмами?
3. Фразеологізм в реченні виконує синтаксичну роль…?
4. Що Ви знаєте про явище синонімії, антонімії фразеологізмів?
5. Назвіть джерела українських фразеологізмів?

Робота з віршем

Учень:

Гриць катався на льоду,
не спитавшись мами,
та й потрапив у біду:
шурхнув з ковзанами.
Мамин гнів хлоп’я мале
пам’ятає й досі:

«Бить не битиму, але
зарубай на носі»
Дивно це було сприймать
хлопцеві малому:
«Як? На носі зарубать?
Ще й собі самому?»
Може, нині смішно вам
в теплім дружнім колі.
Гриць тепер сміється й сам, –
Гриць давно вже в школі.
В літгурток він став ходить
і знайшов розгадку:
ніс походить від носить
в даному випадку!
Бо носили в правіки
за собою всюди
палички і дощечки
неписьменні люди.
І, як ми в записники
все заносим з вами,
так вони – на дощечки,
звані в них носами.
Отже, вираз виник там,
а зберігся й досі.
Це, читачу, й ти затям,
зарубай на носі!
(*Дмитро Білоус*)

- ***Про який фразеологізм ідеться у вірші?***
- ***Як Ви розумієте значення цього фразеологізму?***

Цей фразеологізм має синонім – намотати на вус.

Робота в групах

(*учні поділилися на дві групи до початку заходу*)

Команда перша (*учні оголошують назву*).

Команда друга.

Є шість раундів, за які можна отримати бали. Стежити за справедливістю та рахувати бали буде журі. У кінці журі підсумує результат кожної команди та оголосить переможців.

Вітайте поважне журі! (*оголошення складу журі*)

Розпочнімо!

І раунд «Склади фразеологізм»

Учитель роздає кожній команді картки зі складами. В учнів буде 5 хвилин на те, щоб скласти фразеологізми. Після цього представник від кожної команди виходить до дошки й зачитує фразеологізми. За кожний фразеологізм команда отримує 1 бал.

І команда. За, це, сер, ло, мі, ще; в, дях, за, гру, ши, ли, ру, во, ся; о, в, чах, тав, чи; бра, не, ти, до, бі, со, ця, сер; з, ва, ду, ми, ю, ше.

(Защеміло серце, заворушилися в грудях, читав в очах, не брати собі до серця, душею з вами)

ІІ команда. Пе, си, ся, ли, но, ре, гру, з, дей, ди, в, гру; ти, роз, нес, те, кри, це, сер; хо, чуй, ву, не; ці, ду, ло, ю, ю, ше, ду, ти, лю, би, по; з, ло, го, ці, ця, сер.

(Переносилися з грудей в груди, нести розкрите серце, чуйне вухо, полюбити цілою душею, з цілого серця)

ІІ раунд «Продовж фразеологізм»

На екрані подано початок фразеологізму та довідку. Учням потрібно підібрати з довідки продовження фразеологізму. Яка команда швидше знайде продовження, тисне на кнопку. За правильну відповідь можна отримати 1 бал.

Виривалося у … (*нього з уст*)

Бере провід … (*у свої руки*)

Додавати … (*духу*)

Порушити … (*душу*)

Пролинуло … (*перед очима*)

Шибнула в … (*голові думка)*

Наповняти … (*душу*)

Лились … (*з уст*)

Пити … (*повними грудьми*)

Аж дух … *(захоплює*)

Довідка: у свої руки, захоплює, з уст, голові думка, душу (2), нього з уст, духу, перед очима, повними грудьми.

ІІІ раунд «Чи уважний ти спостерігач?»

На екрані з'являтимуться картинки. Учням потрібно здогадатися, який фразеологізм на них зображено. За кожну правильну відповідь 1 бал. Для кожної команди різні завдання. Якщо команда І не знає відповіді, то може відповісти команда ІІ.

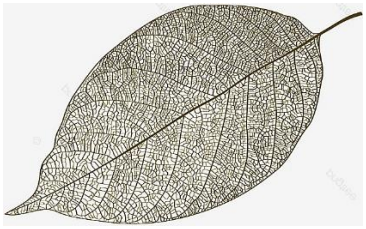
<u>І команда</u>

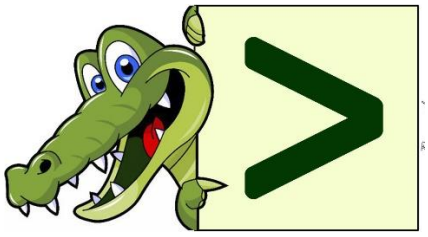

«У всіх на вустах»

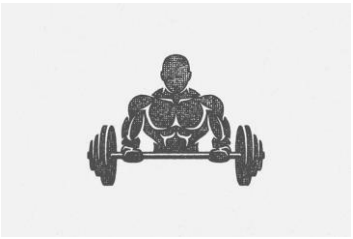

«Ходила по жилочках»

«Більше до лиця»

II команда

«Підіймати з дна душі»

«Загорілися ті очі»

«Мати в руках силу»

IV раунд «Я – детектив»

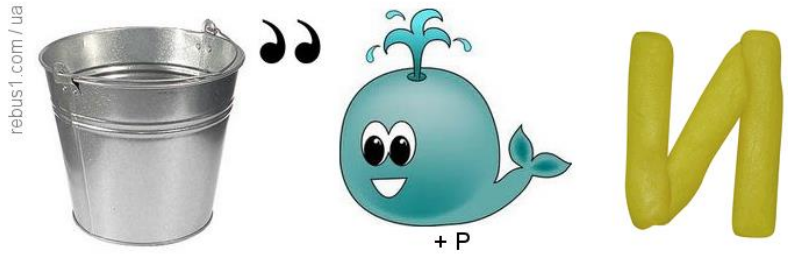
На екрані з’являтимуться ребуси. Учням потрібно відгадати, яке слово заховане, та вставити в потрібний фразеологізм з довідки. Команда, яка швидше впорається, повинна натиснути на кнопку. Лише після цього можна відповідати. Кожна правильна відповідь оцінюється в 1 бал.

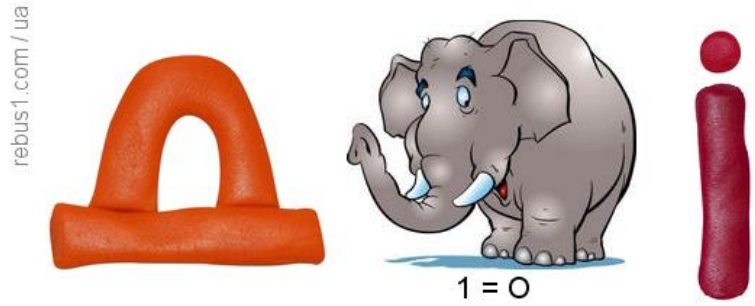
(*жилочка*)

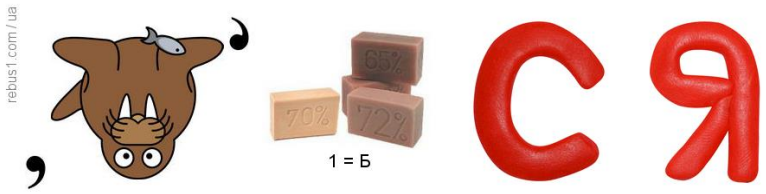
(*у своїм*)

(*Відкрити*)

(*долоні*)

(*робилося*)

Довідка: Кожна … в ній говорить; … своє серце; носить кожний … серці; аж солодко … коло серця; знати краще своєї …

V раунд «Знайди пару»

На картках розкидані фразеологізми. Учням потрібно за 60 секунд утворити 4 пари фразеологізмів (словникова форма – модифікований фразеологізм), один фразеологізм зайвий. Після закінчення часу учні зачитують фразеологічні пари та пояснюють значення фразеологізму (можна скористатися словником). У кожної команди буде окреме завдання. За кожну правильно утворену пару команда отримає 1 бал.

I команда

Злетів спокій на душу; ні пари з вуст; душею відчувати; зостанемося в очах; душа стала на місце; віщував його дух; кинути жарину в груди; залишити слід; мовчанка на всі вуста.

II команда

Перед ясні очі; запирати у грудях дух; збліднути як полотно; на очі попастися; ахіллесова п'ята; не стало і кровинки в лиці; мінитися на обличчі; срібний волос у голові; аж дух запирало.

VI раунд «Шукачі фразеологізмів»

На картках написані речення. Учні мають прочитати речення, знайти в них фразеологізми. За кожен знайдений фразеологізм – 1 бал.

I команда. «Микуличинці ще боронилися, **духу їм давав** ватажок Мочернак» [47, с. 320]; «Ця музика **продиралась аж до серця**, **аж до душі** тих обох, що захистилися в лісовій будці» [21, с. 133]; «Папір без печаті – пусте діло. І **несли на грудях** долю свого села» [47, с. 251]; «Але це ж в однім маху… В однім моменті… Раз-два – і готово! А як **приложити сюди рук і часу**? Ого-го!..» [47, с. 186]; «А панотець геть усе **мотав собі на ніс**» [21, с. 268].

II команда. «Але небезпека, яка нависла над товариством і над усією його справою, **підняла його дух**, і він енергійно почав готуватися до боротьби» [47, с. 356]; «Та й справді це був молодець! Рослий, стрункий, **кріпкий і на руку**, **і на ногу**» [48, с. 45]; «Нічого й казати, що таке відкриття **наповняло його серце** радощами через край» [21, с. 135]; «Фантастично проста різьба народної фантазії **знаходила** якийсь короткий **приступ до її душі** і заволодівала нею цілковито» [48, с. 30]; «Потріскує ватра, тихенько плюскає вода, що перемивають посуд, хтось висякається, а мелодія переливається, **будить щось у душі**» [47, с. 94].

Учитель: Ви, напевно, помітили, що речення взято з художніх творів, а саме з творів Гната Хоткевича та Леся Мартовича. Розповім Вам про одне цікаве явище – фразеологічні модифікації. Якщо говорити просто, то це видозміна структури, компонентного складу або семантики фразеологізму. Наприклад, фразеологізм «*витріщив на нього очі*». Якщо б ми порівняли зі словником, то

зафіксували б форму «*витріщити очі*». У цьому випадку додали займенник *на нього*. Письменники дуже часто вдаються до модифікування фразеологізмів, щоб краще наблизити його до контексту, ситуації, передати особливості мовлення тощо.

Ну що ж, наш захід підійшов до завершення. Дуже скоро журі оголосить результати 6 раундів, і ми дізнаємося, яка команда перемогла. (*Журі підраховують бали та оголошують результати*)

Вітаємо команду … з чесною перемогою! (*Вручення грамоти та призів*)

Пам’ятайте, що українська мова – державна мова, і кожен свідомий громадянин країни повинен поважати її, цінувати надбання мови, збагачувати свій словниковий запас. У цьому Вам допоможуть фразеологізми, які зроблять Ваше мовлення яскравішим, колоритнішим.

Висновки до розділу 3

Отже, проаналізувавши робочі програми з української мови для ЗЗСО та ознайомившись із змістом навчальних посібників різних авторів, можемо зазначити, що автори підручників (О. Глазова, О. Заболотний, В. Заболотний, О. Авраменко, С. Шевчук, С. Караман, О. Горошкіна, О. Карман, Л. Попова) модифіковані фразеологічні одиниці подають як ілюстративний матеріал у тренувальних вправах – власне фразеологічних та комбінованих. Мета використання таких ФО – розкрити багатство української мови, збагатити мовлення школярів. При цьому у підручниках відшуковуємо комбіновані вправи, які демонструють тісний зв'язок фразеології з іншими розділами мовознавства – лексикологією, морфологією та словотвором, синтаксисом, стилістикою тощо.

Модифіковані фразеологічні одиниці можна активно використовувати під час вивчення мови письменників; у позакласній роботі (виховні заходи, виховні години, мовні вікторини, ігри); у роботі факультативу, наукового гуртка, Малої академії наук. Це допоможе збагатити мовлення учнів, поглибити знання про фразеологізми, ознайомитися з явищем фразеологічних модифікацій; формувати навички використання фразеологізмів в усному та писемному мовленні, розвивати критичне мислення, творчі нахили, вміння працювати в команді, робити висновки; активізувати пізнавальну діяльність; виховувати почуття поваги до української мови, концентрацію уваги; цінувати мовні надбання українців.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши соматичні фразеологізми у творах Гната Хоткевича («Довбуш», «Камінна душа», «Блудний син») та Леся Мартовича («Забобон»), ми прийшли до таких висновків.

Фразеологічні модифікації – дискусійне явище в сучасному мовознавстві та лінгводидактиці. Дослідники по-різному трактують поняття модифіковані фразеологізми, називаючи їх фразеологічна модифікація, оказіональні трансформації стійких висловлювань, фразеологічні трансформації, трансформи, оказіональні зміни, оказіональні трансформації, фразеологічні інновації. Спільним у всіх визначеннях є те, що модифіковані (оказіональні) фразеологізми змінюють структуру, компонентний склад, семантику усталених виразів. У дослідженні дотримуємося думки, що модифіковані фразеологізми – це інновації, які виникають внаслідок структурної зміни фразеологічної одиниці та/або виявляються у її семантиці.

Питання визначення, класифікації фразеологічних модифікацій, уточнення термінології, класифікування діалектних фразеологізмів потребують подальшого вивчення. Недостатньо дослідженими є соматичні фразеологізми, зокрема окреслення їх ролі у модифікуванні.

У дослідженні здійснили семантичний опис зафіксованих модифікованих фразеологізмів та визначили роль іменникових, прикметникових, займенникових, дієслівних, прислівникових компонентів у модифікуванні фразеологічних одиниць. З'ясували, що у процесі модифікації структура та компонентний склад фразеологічних одиниць можуть поширюватися або, навпаки, скорочуватися. У деяких випадках відбувається заміна традиційних компонентів. Також зафіксували приклади, коли в одному фразеологізмі відбувається декілька трансформацій. Наприклад, «Коли почула шум багатьох голосів і, оглянувшися, побачила, що до неї наближаються опришки усією громадою, – одразу перелякалася, **серце <u>сильно</u> <u>забилося</u> <u>в грудях</u>**» [48, с. 187] – **<u>Загупало</u> серце** «хто-небудь почав хвилюватися» [45, с. 793]. У цьому випадку відбуваються три модифікації фразеологічних одиниць: інтерпозитивні

інновації-додавання, заміна традиційного компонента та постпозитивні інновації-додавання.

У дослідженні виокремили такі групи структурно-семантичних модифікацій фразеологізмів:

1. Заміна традиційного компонента;
2. Інновації-додавання:
    - препозитивні;
    - інтерпозитивні;
    - постпозитивні.
3. Фразеологічна деривація;
4. Фразеологічний еліпсис;
5. Фразеологічна контамінація;
6. Комбіновані модифікації:

- інтерпозитивні інновації-додавання та постпозитивні інновації-додавання;
- заміна традиційного компонента та постпозитивні інновації-додавання;
- заміна традиційного компонента та фразеологічний еліпсис;
- інтерпозитивні інновації-додавання, заміна традиційного компонента та постпозитивні інновації-додавання;
- препозитивні інновації-додавання, заміна традиційного компонента та інтерпозитивні інновації-додавання;
- заміна традиційного компонента та інтерпозитивні інновації-додавання;
- заміна традиційного компонента та препозитивні інновації-додавання.

За результатами дослідження найбільшу групу становлять інновації-додавання (165 позицій). Другу за чисельністю групу складає заміна традиційного компонента (104 позиції). Досить велику частку виявлено комбінованих модифікацій (83 позиції) та фразеологічної модифікації (45

позицій). Невеликий відсоток становлять фразеологічний еліпсис (4 позиції), фразеологічна контамінація (2 позиції).

Проаналізувавши праці з лінгводидактики, модельні програми, навчальні підручники, з'ясували стан вивчення фразеологічних модифікацій у ЗЗСО на уроках української мови. Відповідно до зазначених програм фразеологізми вивчають у 6 та 10 класах. Проте автори модельної програми НУШ пропонують розпочати вивчення фразеологічних одиниць у 5 класі. Незважаючи на те, що фразеологізми вивчають у ЗЗСО, питання фразеологічних модифікацій на уроках з української мови не порушується. Хоча такі одиниці використовують у тренувальних вправах як ілюстративний матеріал.

У лінгводидактичному аспекті розроблено виховний захід «Пізнай фразеологічне багатство української мови», приурочений Дню української писемності та мови.

Як підсумок, зазначимо, що модифіковані фразеологічні одиниці насичують тексти емоційністю, експресивністю, надають нового стилістичного забарвлення, відтворюють колорит українських етносів, особливості мовлення, звичаї, традиції, вірування, спосіб життя, поведінку. А вивчення модифікованих фразеологізмів у закладах ЗЗСО не лише збагатить лексичний склад мови школярів, але й допоможе пізнати історію та духовні надбання свого народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авраменко О. Українська мова (рівень стандарту) : підруч. для 10 кл. загальноосв. навч. закл. Київ : Грамота , 2018. 208 с.

2. Баран Я., Зимомря М. Теоретичні основи фразеології : навч. посіб. для студентів-словесників, викладачів та аспірантів. Ужгород , 1999. 176 с.

3. Важеніна О. Г. Авторська трансформація загальнонародних фразеологізмів у химерній прозі Євгена Гуцала : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Донецький національний університет імені Василя Стуса. Вінниця , 2018. 19 с.

4. Венжинович Н. Фраземи з компонентами-соматизмами у творах М. Матіос та В. Шкляра. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2019. Серія : Філологія. Вип. 2 (42). С. 13–21.

5. Ганжа С. А., Сінкевич Н. М. До питання про трансформацію усталених фразеологізмів в епістолярних текстах українських письменників-класиків. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/74080/68-Ganja.pdf?sequence=1 (дата звернення: 13.09.2023 р.).

6. Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 6 кл. загальноосв. навч. закл. Київ : Видавничий дім «Освіта» , 2014. 240 с.

7. Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 7 кл. загальноосв. навч. закл. Київ : Видавничий дім «Освіта» , 2020. 240 с.

8. Глазова О. П. Українська мова (рівень стандарту) : підруч. для 10 кл. закл. заг. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок» , 2018. 224 с.

9. Гуменюк І. І. Модифікації фразеологічних одиниць, семантичні та стилістичні особливості їх уживання. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського.* 2020. Т 31. Вип. 2. С. 65–73.

10. Гурбанська С. О. Фразеологічна ідентифікація узуальних та оказіональних стійких висловлювань у художніх текстах. *Studia Linguistica*. 2009. Вип. 3. С. 68–75.

11. Ґрещук В., Ґрещук В. Діалектне слово в тексті та словнику : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ , 2015. 372 с.

12. Давиденко Л. Б., Бойко В. М. Авторські модифікації фразеологічних одиниць у художньому мовленні. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя*. Філологічні науки. 2012. С. 30–33.

13. Дзеса М. І., Думанська О. І. Трансформація фразем як стилістичний засіб у сучасній публіцистиці (на матеріалах періодичних видань). С. 188–198. URL: http://pvs.uad.lviv.ua/static/media/40/30.pdf (дата звернення: 19.07.2023).

14. Єрченко П. Г. Фразеологічна деривація як один з видів творення фразеологізмів (на матеріалі англійської мови). *Наукові записки Львівського національного університету ім. Івана Франка*. Серія : Філологічна. Львів , 2009. С. 210–219.

15. Заболотний О. В., Заболотний В. В. Українська мова (рівень стандарту) : підруч. для 10 кл. загальноосв. навч. закл. Київ : Вид-во «Генеза» , 2018. 192 с.

16. Здіховська Т. В. Фразеологія прозових творів Уласа Самчука та Богдана Лепкого [Текст] : монографія. Луцьк : Вежа-Друк , 2014. 200 с.

17. Караман С. О., Горошкіна О. М., Караман О. В., Попова Л. О. Українська мова (профільний рівень) : підруч. для 10 кл. загальноосв. навч. закл. Харків : Вид-во «Ранок» , 2018. 272 с.

18. Ковальчук М. Перетворення фразеологізмів у газетних заголовках. Дніпропетровськ. С. 134–140. URL: https://dspu.edu.ua/native_word/wp-content/uploads/2016/04/2013-20.pdf (дата звернення: 14.07.2023).

19. Марковська А. В. Прагмалінгвістичні особливості фразеологізмів сучасної німецькомовної та україномовної преси : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.15 / Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського». Одеса , 2011. 20 с.

20. Марковська А. В. Фразеологічні модифікації у газетнопублiцистичному стилі. С. 46–48. URL: https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/6900/1/ukr_vum_2020_30_05.pdf (дата звернення: 23.02.2023).

21. Мартович Лесь. Забобон : повість. Київ : Вид-во «Дніпро» , 1985. 351 с.

22. Мельник Г. М. Когнітивно-концептуальні аспекти вияву соматичних фразеологізмів в британському та українському лінгвокультурних просторах : магістерська робота. Донецький національний університет ім. В. Стуса. Вінниця , 2022. 106 с.

23. Методика навчання української мови в середніх навчальних закладах / М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман, О. М. Горошкіна, З. П. Бакум та ін. Київ : Ленвіт , 2004. 400 с.

24. Модельна навчальна програма «Українська мова. 5-6 класи» для закл. заг. середн. освіти / Голуб. Н. Б., Горошкіна О. М. 2021. 53 с. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Movno-literat.osv.hal/Ukr.mova.5-6-kl.Holub.Horoshkina.14.07.pdf (дата звернення: 19.08.2023).

25. Небеленчук І. Фразеологізми як виражальні засоби збірки «Смарагдова скрижаль» Ліни Ланської. *Modern scientific research: achievements, innovations and development prospects*. Рига, Латвія. 2021. С. 152–155.

26. Неровня Н. М. Як змінюється фразеологізм. URL: http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine29-15.pdf (дата звернення: 13.09.2023 р.).

27. Папіш В. Семантико-функціональна природа фразеологізмів у художній прозі закарпатоукраїнських письменників (40-90 рр. XX ст.) : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Ужгородський національний університет. Ужгород , 2004. 21 с.

28. Патен І. Соматичний компонент у складі фразеологічних одиниць зі значенням переміщення у просторі (на матеріалі української, польської та англійської мов). *Проблеми гуманітарних наук*. 2015. Серія : Філологія. Вип. 36. С. 88–96.

29. Перелік навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, рекомендованих МОН України для використання в 5-11 класах закладів загальної середньої освіти з навчанням українською мовою : вебсайт. URL: https://goo.gl/93BNko (дата звернення : 28.08.2023).

30. Пташник С. Б. Структурно-семантичні особливості фразеологічних модифікацій та їхні функції в німецькому газетному тексті : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.04 / Львівський національний університет ім. І. Франка. Львів , 2003. 18 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=DOC/2003/03psbngt.zip (дата звернення: 19.07.2023)

31. Приходько І. М. Соматичні найменування в історії лексичної системи української мови : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди. Харків , 2021. 22 с.

32. Романюк Н. В. Фразеологія верхньонаддністрянських говірок нижньої течії річки Бистриці : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Запоріжжя , 2002. 17 с.

33. Романюк Тетяна, Філіпчук Марія. Модифікація фразеологізмів як засіб увиразнення тексту (на матеріалі твору Г. Хоткевича «Блудний син»). *«Платон мені друг, але істина дорожча»: теоретико-практичні та методологічні аспекти розвитку сучасних гуманітарних наук* : зб. Матеріалів Всеукраїнської молодіжної конференції (2-3 березня 2023 року, м. Чернівці). Чернівці : Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича , 2023. С. 162–165.

34. Свердан Т. П. Усічення як тип структурно-семантичного варіювання і спосіб трансформації у фразеології : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Прикарпатський університет ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ , 2003. 19 с.

35. Словник української мови : в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства: за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка , 1970-1980.

36. Стефанишин Ю. М. Фразеологічні інновації в сучасній польській прозі : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.03 / Львівський національний університет ім. І. Франка. Львів , 2016. 22 с.

37. Стефанишин (Дільна) Ю. Фразеологічні модифікації у прозі Томаша Пйонтека. *Проблеми слов'янознавства*. 2012. Вип. 61. С. 166–176.

38. Тетяна Романюк. Модифіковані соматичні фразеологізми (на матеріалі твору Леся Мартовича «Забобон»). *Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету (25-27 квітня 2023 року).* Філологічний факультет. Чернівці : Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича , 2023. С. 197–198.

39. Тоненчук Т. В. Структурно-семантичний, ідеографічний та функційний аспекти соматичних фразеологізмів у сучасній англійській мові : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.04 / Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича. Чернівці , 2016. 23 с.

40. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : посібник / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. Луганськ : Альма-матер , 2005. 399 с.

41. Українська мова : енциклопедія. Київ , 2000. URL: http://litopys.org.ua/ukrmova/um.htm (дата звернення: 29.03.2023).

42. Українська мова. 5-9 класи : програма для закл. заг. середн. освіти. 2017. 93 с. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/onovlennya-12-2017/11.-ukrayinska-mova-onovlena-programa-dlya-5-9-kl.docx (дата звернення: 19.08.2023).

43. Українська мова. 10-11 класи (рівень стандарту): програма для закл. заг. середн. освіти з українською мовою навчання. 2017. 41 с. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/ukr.mova.-10-11.-riven-standartu.docx (дата звернення: 19.08.2023).

44. Федоренко Л. Модифікації структурного і семантичного складу фразеологізмів сучасної німецької мови. 2007. URL: http://eprints.zu.edu.ua/1980/1/12.pdf (дата звернення: 15.07.2023).

45. Фразеологічний словник української мови : книга 1 та 2 / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН України : Уклад. Білоноженко В. М. та ін. Київ : «Наукова думка» , 1993. 984 с.

46. Хоткевич Гнат. Блудний син [Електронна копія] : оповідання / *Літературно-науковий вісник*. Річник 2, Т 5. С. 135–163. URL: https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=8491 (дата звернення: 12.08.2023).

47. Хоткевич Гнат. Довбуш : повість. Львів : Апріорі , 2018. 448 с.

48. Хоткевич Гнат. Камінна душа : для ст. шк. віку / передм. та навч-метод. матеріали Л. Слободянюк. Київ : Школа , 2009. 228 с.

49. Шевчук С. В. Українська мова (рівень стандарту) : підруч. для 10 кл. загальноосв. навч. закл. Київ ; Ірпінь : ТОВ «Вид-во «Перун» , 2018. 256 с.

50. Швець Т. Семантичні групи фразеологічних одиниць німецької мови із соматичним компонентом. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Мовознавство. Літературознавство. Вип. 28. Т 4. С. 88–93.

51. Щербачук Л. Ф. Фразеологічна контамінація в художніх творах О. Гончара. Культура народів Причорномор'я. 1999. № 9. С. 139–141.

52. Ярещенко А. П., Бездітко В. І., Козир О. В., Немировська Н. Г. Сучасний фразеологічний словник української мови / за ред. А. П. Ярещенка. Харків : ТОРСІНД ПЛЮС , 2010. 640 с.

53. Яцьків М. Ю. Здобутки сучасної української фразеології у контексті новітніх парадигм лінгвістичних досліджень. С. 253–262. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/9913/1/40.pdf (дата звернення: 14.07.2023).

54. Яцьків М. Ю. Фразеологія художньої прози закарпатоукраїнських письменників Мирослава Дочинця та Дмитра Кешелі: лінгвокультурологічний аспект : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ , 2021. 20 с.

ДОДАТОК

Алфавітний покажчик
модифікованих фразеологічних одиниць
із соматичним компонентом

Аби єму голов задурити [47, с. 52]

Аби зубами в серце в’їстися [48, с. 258]

Аби з душею [47, с. 371]

Аж дух йому запирало [21, с. 161]

Аж за очі ловить [21, с. 341-342]

Аж свистіла в руках [47, с. 103]

Аж солодко робилося коло серця [21, с. 26]

Аж очі сліпила [21, с. 69]

Аж у голові мутилося [48, с. 100]

Аж шкіра не ній лускала [48, с. 94]

Балакати вже дитинячим якимось язиком [47, с. 27]

Без остатку віддасть серце [47, с. 9]

Бере провід у свої руки [47, с. 190]

Біль оповив їй серце [47, с. 178]

Більше до лиця [47, с. 21]

Боляче забренїло серце [46, с. 156]

Бровами повела [48, с. 177]

Буде порожнє місце у серці [47, с. 151]

Будить щось у душі [47, с. 94]

Бурчали собі під ніс [48, с. 213]

В глибині душі своєї [48, с. 207]

В головах опришків не вкладалося [47, с. 303]

В голову вдарив [47, с. 388]

Вдержала свій язик [21, с. 165]

В душі залягала велика пизьма [48, с. 190]

Вже доклали рук [48, с. 34]

Вже на язиці [47, с. 148]

Вже почула серцем [48, с. 175]

Взяла собі до голови [21, с. 126]

Взяти відразу такі голови на язик [21, с. 68]

Вертілося в кождій голові [47, с. 262]

Вибив собі з голови [21, с. 210]

Видів шкірою [21, с. 94]

Виділа це на свої очі [21, с. 229]

Викинула все з душі [46, с. 155]

Викинути з свого серця [21, с. 275]

Вилітала з уст [47, с. 136]

Вирветься з рук [21, с. 119]

Вирветься з уст батюшки [47, с. 169]

Виривалося у нього з уст [47, с. 121]

Вириваючи почування з свого серця [21, с. 91]

Ви сьмієте ся в душі [46, с. 152]

Витріщив на нього очі [21, с. 61]

Вихором проносяться ці думки в голові [47, с. 149]

Відбилася на лиці [48, с. 44]

Відвертати очі [47, с. 306]

Відібрати в свої руки [21, с. 28]

Відкрити своє серце [21, с. 294]

Відкрити тайни свого серця [21, с. 158]

Він болів духом [47, с. 177]

Віщував його дух [21, с. 229]

Вказатися на очі [21, с. 170]

Вкололо його в саме серце [21, с. 196]

Влізати з головою [48, с. 167]

В неї аж дух захоплювало [48, с. 35]

Водив цікаво очима [21, с. 123]

Ворушилися в грудях [48, с. 49]

Ворушиться в головах [47, с. 23]

Впала йому в око [48, с. 76]

Впився очима в лице [47, с. 149-150]

Вразило Йвана в саме серце [21, с. 24]

Все пролинуло перед очима [48, с. 263]

В серці своїм носить [21, с. 156]

Всі козирі опинилися в руках [47, с. 293]

Всі роззявили рота [47, с. 292]

Втуплював у нього свої очі [47, с. 268]

Вухо ловить звуки [47, с. 130]

Глянути небезпеці в очі [48, с. 163]

Гнусно стало в Олекси на душі [47, с. 325]

Голова закрутилася в Олекси [47, с. 177]

Голов крискенови задурити [47, с. 57]

Головою цілою стояв вище [47, с. 13]

Гордий дух уступив [47, с. 185]

Гуде він в ухах [46, с. 159]

Давило йому груди [48, с. 92]

Дати йому в зуби [47, с. 250]

Дають живу в руки [47, с. 293]

Двоїться душа Олексина [47, с. 306]

Де не ступала нога Потоцьких [47, с. 296]

Де ще й нога людська не бувала [48, с. 38]

Додавало духу [21, с. 247]

Додала духу панотцеві [21, с. 234]

Дотикалися душі [48, с. 11]

Дошукуються очима [47, с. 132]

Думки шибали по голові [21, с. 35-36]

Дух із нього випре [21, с. 24]

Дух їй сперло [21, с. 228]

Душа розривалася [47, с. 191]

Душею з вами [47, с. 19]

Душу всю виливаючи [48, с. 15]

Душу гризли [48, с. 259]

Душу хвилювали [47, с. 220]

Жєль ми серце потис [47, с. 336]

Жуть забирається в серця [47, с. 66]

Заб’є собі в голову [47, с. 63]

Забилося серце [48, с. 159]

Завертала йому голову [21, с. 70-71]

Завертівся весь світ перед очима [48, с. 108]

Заволодівало серцем, мозком [47, с. 340-341]

Загирив душу [21, с. 224]

Загорілися ті очі [21, с. 431]

Задержати в своїм серці [21, с. 121]

За душу тебе так стискає [47, с. 239]

Закрадалася до її серця [21, с. 175]

Занило, застогнало серце [48, с. 96]

За него свойов головов гриміти [48, с. 92]

Запаморочив голову [47, с. 192-193]

Заповзав у душу [48, с. 27]

Заповзло в молоді серця [47, с. 64]

Затаїв у собі дух [21, с. 210]

Затулив йому рота [46, с. 139]

Затріпав руками [21, с. 304]

Зачіпала естетичні струни душі [48, с. 7]

Заштурмували душею [47, с. 329]

Защеміло серце [47, с. 9]

Звучало в глибинах душі [47, с. 18]

Зв’язавши один одному руки [47, с. 346]

Зв’язуючи опришкам руки [48, с. 216]

Зіклали руки [47, с. 163]

Злетів спокій на душу [48, с. 115]

Знає краще своєї долоні [47, с. 84]

Знаходила приступ до її душі [48, с. 30]

Зостанемося в очах [47, с. 425]

З очей вичитувала [48, с. 49]

З цілого серця [47, с. 164-165]

З риском горла [47, с. 243]

З тіла шішнацєтий піт іллєв [48, с. 89]

З уст його не зірвалося ні одне слово [47, с. 344]

З уст опришка готово було зірватися слово [48, с. 109]

І собі в ноги [47, с. 253]

Йому і в голову не приходило [46, с. 157]

Його язик і не повернувся [21, с. 170]

Йшли нога за ногою [47, с. 71]

Каменем гнітили її серце [21, с. 44]

Кидав погляд на руку Олекси [47, с. 187]

Кинувся на шию [21, с. 294]

Кинула оком [21, с. 153]

Класти голові свої [47, с. 243]

Клопотати собі голову [47, с. 295]

Коїться на очах [47, с. 262]

Кожда фібра її тіла [46, с. 149]

Кожна жилочка в ній говорить [48, с. 164]

Кожний мускул в ній говорив [48, с. 150]

Кольнуло Єлену в серце [47, с. 162]

Краяло їй душу [48, с. 74]

Кривив лицем [21, с. 184]

Кричала вона в душі [48, с. 209]

Кріпкий і на руку, і на ногу [48, с. 45]

Кров вогнем розливалася [48, с. 89]

Кров застивала у неї в жилах [48, с. 209]

Ледве-ледве душа в тілі [47, с. 66]

Лились з уст [46, с. 149]

Мав те на язиці, що по-тверезому носив в умі [47, с. 31]

Має в руках силу [47, с. 210]

Майнуло чомусь у голові [48, с. 121]

Малювались тепер у неї в голові [46, с. 149]

Мати в руках які небудь віжки [46, с. 147]

Мати голову на все [47, с. 209]

Махнули на неї рукою [47, с. 416]

Мелькнула на лиці [21, с. 122]

Мелькнуло йому в голові [47, с. 325]

Миготїло у нього в голові [46, с. 150]

Мимрив під носом [21, с. 62]

Мислі гнітили голову [47, с. 180]

Мов гора в усіх з плеч звалилася [48, с. 65]

Мов закопалася по шию [48, с. 80]

Мов каменем в лоб ударило [47, с. 153]

Мов крила їй виросли за спиною [48, с. 122]

Мов поліном хто у груди двигонув [48, с. 95]

Мов цеглина на голову [47, с. 179]

Мовчанка на всі вуста [47, с. 255]

Могла б відчинити свою душу [21, с. 158]

Могла донестися до вуха [48, с. 166]

Могло з ніг звалити [47, с. 388]

Мотав собі на ніс [21, с. 268]

Набере повні груди [48, с. 19]

Набив йому голову [47, с. 189]

Наболїлу його душу [46, с. 155]

Набравши духу в груди [47, с. 169]

На ваших очах [47, с. 262]

Нам очі втворив [21, с. 279]

На мою голов падет [47, с. 315]

На свою руку [47, с. 357]

На своїй шкірі довідалися [47, с. 365]

На своїх плечох тримаю [48, с. 73]

Наступити собі на ногу не дозволяють [47, с. 212]

Наповнилися тривогою серця [47, с. 43]

Наповняло його серце [21, с. 135]

Наповняє душу [46, с. 144]

Не бачила литвина й на очі [21, с. 88]

Не брала собі до серця [21, с. 84]

Не веселять уже серця [48, с. 180]

Не взяли потім на зуб [48, с. 62]

Не виїдай ми печінок [47, с. 39]

Не зводячи з неї очей [21, с. 333]

Не клопочіть собі тим голови [47, с. 227]

Нема вже в мене душі [47, с. 305]

Немає ні душі [48, с. 207]

Не можна було просунути ноги [47, с. 72]

Не навертається жінчине серце [48, с. 100]

Не прийде їй в голову [47, с. 98]

Не приходила йому ще в голову [47, с. 325]

Не проллє він руської крові [47, с. 324]

Несли на грудях [47, с. 251]

Не спускав з неї ока [48, с. 213]

Не ставало йому горла [48, с. 116]

Не стало і одної кровинки в лиці [47, с. 188]

Не стій мені над душею [47, с. 39]

Несу серце розкрите [47, с. 29]

Не тратив ока ні на що [47, с. 320]

Не тривожить твоєї душі [47, с. 151]

Ніби чує щось під серцем [48, с. 49]

Ні душі не було [21, с. 373]

Ні душі ніде [47, с. 276]

Ніколи не лежав йому на серці [47, с. 303]

Ніколи не ступала нога людська [47, с. 65]

Нікому і в голову не приходило [48, с. 111]

Нікому не в голові [21, с. 32]

Ні одної душі [47, с. 409]

Ножем у саме с-серце [21, с. 277]

Носить кождий у своїм серці [21, с. 204]

Носилась у нього в голові [46, с. 150]

Обвивала й тиснула йому серце гадюкою [21, с. 71]

Обгорнула його душу [21, с. 153]

Об землю головов не била си [48, с. 40]

Обіймав її серце страх [21, с. 158]

Облегшити душу [47, с. 401]

Обставатиме руками й ногами [21, с. 268]

Обрушиться скеля на голову [47, с. 178]

Обхопила йому серце залізними кліщами [21, с. 83]

Огнем горіло його обличє [46, с. 157]

Одкриває другому очі [47, с. 146]

Оминула плечі [48, с. 9]

Отаман ховає очі [47, с. 215]

От-от уже тримаю в руках [47, с. 407]

Очей си ловить [48, с. 164]

Очі би не дивилися [48, с. 51]

Очі його блискають [47, с. 23]

Очі йому горіли [47, с. 297]

Очі погасли [48, с. 159]

Очі рогом у коней лізуть [48, с. 35]

Пальця був вартий [47, с. 24]

Пашить вогнем із ніздрів [48, с. 50]

Перебирала очима [21, с. 340]

Передавати з рук на руки [48, с. 188]

Перед ясні очі [47, с. 210]

Перекривлював лице [21, с. 73]

Переливалася у нього жилами [47, с. 134]

Перелущування кісточок [46, с. 145]

Переносилися з уст в уста, з грудей в груди [46, с. 14]

Перепоіскують кості [47, с. 22]

Пила повними грудьми [48, с. 143]

Піджимають губки [48, с. 62]

Підіймало Єлену у власних очах [47, с. 5]

Підіймало з дна душі [47, с. 231]

Під ніс собі [47, с. 64-65]

Під серцем що смокче [48, с. 55]

Підняла його дух [47, с. 356]

Піднялася на серці злоба [47, с. 233]

Плює собі в лице [47, с. 244]

Повів згорда оком [21, с. 105]

Повісила була носи [47, с. 343]

Поглядав на неї ласим оком [21, с. 51]

По заміську шию [48, с. 184-185]

Понесуть ся гадки в молодій голові [46, с. 136]

Попадалося їй на очі [48, с. 55]

Попалося йому під руку [47, с. 121]

Попадають просто в око [48, с. 62]

Поранив його душу [21, с. 206]

Порушила душу [21, с. 127]

Посідав хоч дрібочку власті в руках [48, с. 136]

По-собачому заглядали в очі [48, с. 105]

Почала заповзати в серце [47, с. 388]

Почали залізати в душу [47, с. 10]

Почало малюватися на всіх обличчях [47, с. 142]

Почував біль на душі [21, с. 39]

Почув жаль у серцю [46, с. 162]

Прийме цю вість близько до серця [48, с. 53]

Приложити сюди рук і часу [47, с. 186]

Приставлять нігтем [47, с. 15]

Прихилити собі Славкового серця [21, с. 32-33]

Прихилити ці серця [47, с. 29]

Приходила сумна думка до голови [21, с. 201-202]

Продиралась аж до серця, аж до душі [21, с. 133]

Проїдала йому душу [48, с. 184]

Пролазить тобі в саму душу [47, с. 306]

Пролинуло перед очима [46, с. 154]

Пролинуло у нього в голові [48, с. 113]

Пропустити мимо вух і очей [47, с. 40]

Прошибала аж до самих костей [21, с. 292]

Прямо на голову [47, с. 190]

Пускав усе те мимо вух [48, с. 204]

Рвали Славкове серце на шматочки [21, с. 194]

Різав їй ніздрі [48, с. 108-109]

Розвести душу [21, с. 130]

Розірвалося в нього серце [48, с. 74]

Роз’їдає груди [47, с. 424]

Розкидав тепер головою [48, с. 78]

Розкрила усю свою душу [47, с. 162]

Розкрилася перед очима [47, с. 189]

Розкрилиси ми очі [47, с. 171]

Розпалена думами [48, с. 54]

Розрізаючи очима [48, с. 256]

Руки на себе накласти [48, с. 103]

Руки на себе наложити [48, с. 117]

Рука нетверда [47, с. 261]

Рухом руки, бровами, очима давали знати [47, с. 6]

Самі в руки йдуть [47, с. 417]

Світ в очах перевертався [48, с. 127]

Світ замакітрився йому перед очима [47, с. 191]

Свою душу погубила [48, с. 141]

Се не вміщається в голові [47, с. 362]

Серце в грудях товклося [21, с. 47]

Серце в неї перестало битися [47, с. 214]

Серце в ньому хололо [21, с. 167]

Серце завмерло в грудях [21, с. 298]

Серце затихло в грудях [48, с. 112]

Серце не витримувало [47, с. 275]

Серце рвалося [47, с. 66]

Серце рветься від них [47, с. 306]

Серце сильно забилося в грудях [48, с. 187]

Серця в усіх легінів забилися [47, с. 335]

Сказати йому в очі [21, с. 121]

Скільки було духу [48, с. 51]

Слухав, роззявивши рота [47, с. 225]

Сміявся собі в кулак [47, с. 293]

Сміялися йому в очі [48, с. 103]

Совав усім під очі [47, с. 117]

Співали на всі гласи [48, с. 57]

Срімний волос у голові [47, с. 56]

Став чупер [47, с. 126]

Стає йому перед очима [47, с. 374]

Сталося у них на очах [47, с. 422]

Стежить зором [48, с. 214]

Стискав груди [46, с. 147]

Стоїть перед очима [47, с. 314]

Стояв Олекса головою вище [47, с. 304]

Стриміла цвяшком у мозку [21, с. 58]

Таїлась на днї душі [46, с. 155]

Так аж дух захоплює [47, с. 400]

Так і вдарилася головою об землю [48, с. 172]

Тверді на ногах [47, с. 262]

Точить йому серце [21, с. 210]

Точить мою душу [21, с. 129]

Тривога почала малюватися на обличчях [47, с. 32]

Тримався на дусі [47, с. 71]

Тримати хлопа в руках [47, с. 197]

Тримають вже в руках [48, с. 62-63]

Треба душу давати [47, с. 115]

Трохи на п’яти не наступав [21, с. 67]

У всіх на устах [47, с. 198]

У голову собі заходив [47, с. 294]

Ударилося дівча в поли руками [48, с. 15]

Уколола її в серце [21, с. 121]

Умію у ручках тримати [48, с. 134]

У него не наша душа [48, с. 126]

У неї зуби на продаж [48, с. 56]

Усе маю в руках [48, с. 252]

У сина в руках [48, с. 77]

Устами цього гуцула говорила [47, с. 144]

Утікати світ за очі [21, с. 330]

Утопивши безрушні очі [48, с. 119]

Утопивши очі в одну точку [48, с. 137]

Утруть тепер носа [47, с. 252]

Ущемить серце кожного [48, с. 49]

Ходила по жилочках [47, с. 136]

Хто підіймає руку [47, с. 435]

Хтось одкриває очі [47, с. 146]

Хто ще й зостався на ногах [47, с. 214]

Це було не в брову, а в самісіньке око [47, с. 243]

Цілою душею полюбила [47, с. 10]

Читав в очах [48, с. 208]

Чорт її душу знає [47, с. 358]

Чуйне вухо [47, с. 342]

Чула на свої вуха [21, с. 227]

Чуткий Марусяк мав ніс [48, с. 163]

Шибнула в голові думка [21, с. 50]

Широко розкрила очі [47, с. 9]

Шо запрацював-єс своїм горбом [47, с. 76]

Шо слина до губи принесе [47, с. 49]

Шуміло в голові [48, с. 131]

Щезала з його облича [46, с. 142]

Щоб і духу їх не зосталося [47, с. 436]

Що душу рве [46, с. 149]

Що й в голов не лізе [47, с. 170]

Що лиш твоя душа забажит [48, с. 112]

Щось передчувала народна душа [48, с. 31]

Язиком бовтати [47, с. 193]

Якась думка свердлить йому мозок [46, с. 161]

_____ _____

(дата) (підпис)